

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΡΑΤΟΥΣ - ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Τι συμβαίνει στην Ελλάδα,
τι συμβαίνει στην υπόλοιπη Ευρώπη:
μισθοδοσία, περιουσία,
φορολογία, θρησκευτικά

 Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΛΕΞΗΣ ΠΑΠΑΧΕΛΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΗΝΑΚΑΚΗΣ

Ιδιοκτησία: ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΕ

Εθνάρχου Μακαρίου και Δημητρίου Φαληρέως 2, Νέο Φάληρο 18547, τηλ.: 210-48.08.000, fax: 210-48.08.460

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ ΤΟΜΗΣ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

2.8.1829: Το ΙΑ΄ Ψήφισμα της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης του Άργους αποφασίζει ότι το Κράτος θα αναλάβει την εκκλησιαστική περιουσία και από τα έσοδά της θα διατίθενται ποσά «εις βελτίωσιν του Ιερατείου» και για την εκπαίδευση των νέων.

17.4.1833-2.5.1833: Η Εκκλησιαστική Επιτροπή, την οποία συγκρότησε ο αντιβασιλέας Georg Maurer, εισηγείται ένα σχέδιο απόσπασης της Εκκλησίας στην Ελλάδα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ίδρυσης αυτοκέφαλης Εκκλησίας του ελληνικού βασιλείου.

15.7.1833: Αρχίζει τις εργασίες στο Ναύπλιο Σύνοδος 22 Επισκόπων, την οποία συγκάλεσε με πρωτοβουλία της η Αντιβασιλεία, με συμμετοχή εν ενεργεία Ιεραρχών που βρίσκονταν μέσα στο ελληνικό βασίλειο, καθώς και Ιεραρχών διωγμένων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ο Σπυρίδων Τρικούπης παρουσιάζει τις προτάσεις της Αντιβασιλείας για δημιουργία αυτοκέφαλης Εκκλησίας, οι οποίες υπογράφονται από τους επισκόπους χωρίς γνώση και συναίνεση του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τις επόμενες ημέρες και άλλοι Επίσκοποι συνυπέγραψαν (οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν «εμπερίστατοι», διωγμένοι από τα οθωμανικά εδάφη).

23.7.1833: Η Αντιβασιλεία εκδίδει, χωρίς απόφαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, βασιλικό διάταγμα που ανακηρύσσει την «ανεξαρτησία» της ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα, η οποία έχει πλέον δογματική και όχι διοικητική ενότητα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Καθορίζει ως διοικητικό αρχηγό της τον καθολικό βασιλέα Όθωνα, ενώ η Εκκλησία διοικείται πνευματικά από συλλογικό όργανο Επισκόπων (Ιερά Σύνοδο του Βασιλείου του Ελλάδος) και στις συνεδριάσεις του υποχρεωτικά παρευρίσκεται ο Βασιλικός Επίτροπος, καθώς «κάθε πράξις γεινομένη εν απουσία του είναι άκυρος». Καμία απόφαση της Ιεράς Συνόδου δεν εκτελείται χωρίς την έγκριση της κυβερνήσεως. Η παρουσία της κυβέρνησης στις συνεδριάσεις της Ιεράς Συνόδου μέσω του Βασιλικού Επιτρόπου καταργήθηκε το 1977 με τον νέο Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας (νόμος 590/1977). Η Εκκλησία βρίσκεται πλέον σε απόλυτη εξάρτηση από το Κράτος.

25.9.1833: Με διάταγμα της Αντιβασιλείας διαλύονται οι Ιερές Μονές που έχουν κάτω 6 μοναχούς και δημεύεται η περιουσία τους χωρίς αποζημίωση. Ο αριθμός τους υπολογίζεται από 426 έως 440 Μονές. Ο αντιβασιλέας Maurer υπολόγιζε ότι το 1833 η έκταση της μοναστηριακής περιουσίας ανερχόταν στο 1/3 των «γαιών» της τότε ελληνικής επικράτειας. Προκαλούνται λαϊκές αντιδράσεις, ιδίως στην Πελοπόννησο, καθώς μοναχάκι εκδιώκονται από τα μοναστήρια τους ή παραμένουν σε αυτά ως νοικιαστές της κυβέρνησης, ιερά σκεύη εκποιούνται από το Κράτος και τα μοναστηριακά κτήματα περιέρχονται στις νομαρχίες.

1.12.1834: Η Αντιβασιλεία ιδρύει κρατικό φορέα (Εκ-

κλησιαστικόν Ταμείον) για τη διαχείριση της περιουσίας των διαλελυμένων Μονών.

29.6.1850: Το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχωρεί καθεστώς αυτοκεφαλίας και ιδρύει την αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος με εδαφική δικαιοδοσία τα όρια του τότε ελληνικού βασιλείου (παλαιά Ελλάδα). Προβλέπει ότι η Εκκλησία αυτή θα πρέπει να διοικείται «ελευθέρως και ακωλύτως από πάσης κοσμικής επεμβάσεως».

10.7.1852: Παρά την έκδοση του Πατριαρχικού Τόμου του 1850, η κυβέρνηση εκδίδει νόμους με αντίθετες ρυθμίσεις για τη διοίκηση της αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος.

22.11.1875: Μετά την αποκάλυψη του σκανδάλου των «Σιμωνιακών» από την Κυβέρνηση Χαρ. Τρικούπη, η Βουλή παραπέμπει σε δίκη 2 μέλη της προηγούμενης κυβέρνησης Δημ. Βούλγαρη (υπουργούς Εκκλησιαστικών και Δικαιοσύνης, Ιωάννη Βαλασόπουλο και Βασίλειο Νικολόπουλο) και τους Μητροπολίτες Κεφαλληνίας (Σπυρίδωνα Κομποθέκτρα), Πατρών και Ηλείας (Αβέρκιο Λαμπίρη) και Μεσσηνίας (Στέφανο Αργυριάδη) με την κατηγορία ότι οι υπουργοί δωροδοκήθηκαν από 4 υποψηφίους μητροπολίτες, ώστε να εκλεγούν στις 3 κενές Μητροπόλεις (Μεσσηνίας, Κεφαλληνίας, Πατρών). Καταδικάζονται σε ποινές φυλάκισης και προστίμου για τα αδικήματα της δωροδοκίας, εκβίασης και σιμωνίας (χειροτονίας με οικονομικό αντάλλαγμα). Οι τρεις Μητροπολίτες αργότερα παραιτήθηκαν (18.11.1877).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΑΔ/ΜΙΕΤ

Οκτώβριος-Νοέμβριος 1901 (Ευαγγελικά): Η εφημερίδα Ακρόπολις δημοσιεύει σε συνέχειες την Καινή Διαθήκη μεταφρασμένη στη δημοτική από τον Αλέξανδρο Πάλλη. Φοιτητές παρακινούμενοι από καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών που υποστηρίζουν την καθαρεύουσα, ετοιμάζουν κινητο-

ποιήσεις, καθώς θεωρούν βέβηλη την πρωτοβουλία της εφημερίδας. Γίνονται μεγάλες διαδηλώσεις στην Αθήνα (3-4.11.1901), οι οποίες λαμβάνουν και πολιτικές διαστάσεις με τη συμμετοχή του κόμματος του Θεοδ. Δηλιγιάννη, και κατά τη διαδήλωση στους Στύλους Ολυμπίου Διός (7.11.1901) η Χωροφυλακή πυροβολεί το πλήθος, που προσπάθησε να κινηθεί προς την έδρα της Αρχιεπισκοπής Αθηνών, με νεκρούς και πολλούς τραυματίες. Η εφημερίδα ζήτησε δημοσίως συγγνώμη, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Προκόπιος, όπως και η Κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη αναγκάστηκαν να παραιτηθούν. Η αναθεωρητική Βουλή προσέθεσε διάταξη στο Σύνταγμα του 1911 κατά την οποία απαγορεύεται η μετάφραση της Αγίας Γραφής χωρίς την άδεια της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και αργότερα στο Σύνταγμα του 1927 ότι απαιτείται και η άδεια της αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος.

19.11.1909: Το κράτος ιδρύει δημόσιο φορέα, το Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείον, και ορίζει ως προσόδους του τα εισοδήματα των διατηρούμενων Μονών, που δεν διαλύθηκαν το 1833-1834, ενώ αποφασίζει και συγχωνεύσεις Μονών που είχαν τότε (1909) λιγότερους των έξι μοναχών. Δεν καταργείται ωστόσο το Εκκλησιαστικό Ταμείο του Όθωνα που κατέχει από το 1834 την περιουσία των διαλελυμένων 426 Μονών (μετονομάζεται σε Παλιό Εκκλησιαστικό Ταμείο).

1916: Κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού, οι Μητροπολίτες χωρίζονται σε βενιζελικούς και βασιλόφρονες. Το Κίνημα Εθνικής Άμυνας (Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης) κατά τη διάρκεια του 1916 φυλακίζει, περιορίζει ή και εξορίζει αντιφρονούντες Επισκόπους σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, που έχει υπό τον έλεγχό του.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

11.12.1916: Η «Εντολοδόχος Επιτροπή του Πανελληνίου Συνδέσμου Συντεχνιών» απευθύνει διά του τύπου πρόσκληση συμμετοχής του λαού και του κλήρου σε «Ανάθεμα» κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου στο Πεδίον του Άρεως. Η Ιερά Σύνοδος αποφασίζει ότι είναι αναρμόδια να εκδώσει απόφαση αφορισμού του Ελ. Βενιζέλου, αλλά επιτρέπει την παρουσία μελών της Ιεράς Συνόδου και του κλήρου της Αθήνας στη συμβολική τελετή λιθοβολισμού-αναθέματος κατά του Βενιζέλου (Πολύγωνο, 12.12.1916).

28.4.1917-10.5.1917: Ο πρόεδρος της Προσωρινής Κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλος συγκαλεί στη Θεσσαλονίκη συνέλευση Επισκόπων (Συνέλευση Ιεραρχών της Νέας Ελλάδος) με συμμετοχή ιεραρχών κυρίως από τις Νέες Χώρες (Μακεδονία, Ήπειρο κ.λπ.) και την Κρήτη και λιγότερους από την υπόλοιπη Ελλάδα. Η φιλοβασιλική Ιερά Σύνοδος της Αθήνας δεν αναγνώρισε ως σύμφωνη με τους ιερούς κανόνες της Εκκλησίας τη Συνέλευση Ιεραρχών της Νέας Ελλάδος και ξεκίνησε διαδικασίες πειθαρχικών δίωξεων σε βάρος φιλοβενιζελικών κληρικών.

1917: Η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου αρνείται να ορκισθεί από τον φιλοβασιλικό Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Θεόκλητο και ορκίζεται από τον Αρχιμανδρίτη (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Χρυσόστομο Παπαδόπουλο). Ο Ελ. Βενιζέλος τροποποιεί τον καταστατικό νόμο της Εκκλησίας, εκδιώκει από τα καθήκοντά τους τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Θεόκλητο και τους 4 Αρχιερείς, μέλη της Ιεράς Συνόδου, που ενέκριναν το Ανάθεμα, οι οποίοι εκτοπίζονται σε μοναστήρια όπου μένουν

φρουρούμενοι. Η κυβέρνηση διόρισε νέα Ιερά Σύνοδο («αριστίνδην» Σύνοδο), μήνυσε όσους Αρχιερείς συμμετείχαν σε Αναθέματα στην Αθήνα και στις επαρχίες τους και συγκρότησε εκκλησιαστικό δικαστήριο με φιλοβενιζελικούς Επισκόπους, το οποίο τιμώρησε τους αντιφρονούντες Αρχιερείς.

29.12.1919: Η κυβέρνηση κηρύσσει ως απαλλοτριωτέα όλα τα τότε αγροτικά μοναστηριακά ακίνητα προκαλώντας αντιδράσεις της Εκκλησίας προς τον σκοπό αποκατάστασης των γεωργών, με πρόβλεψη αποζημίωσης σε προπολεμικές τιμές, η οποία σε πολλές περιπτώσεις δεν καταβλήθηκε.

28.2.1920: Ψήφιση νέου Αγροτικού Νόμου (2052/1920), που επαναλαμβάνει τις απαλλοτριώσεις μοναστηριακών κτημάτων του 1917 και τις επεκτείνει σε όλη τη χώρα.

16.11.1920: Η νέα φιλομοναρχική Κυβέρνηση καθαιρεί τη φιλοβενιζελική Ιερά Σύνοδο και τον Αρχιεπίσκοπο Μελέτιο (Μεταξάκη), διορίζει νέα «αριστίνδην» Σύνοδο και επαναφέρει τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Θεόκλητο. Διενεργούνται αντίστοιχες πειθαρχικές διαδικασίες σε βάρος των έκπτωτων φιλοβενιζελικών Επισκόπων, όπως έπραξαν και πριν το 1920 οι βενιζελικοί σε βάρος των φιλομοναρχικών Επισκόπων.

1922: Η Επαναστατική Κυβέρνηση αποφασίζει μαζικές απαλλοτριώσεις μοναστηριακών ακινήτων για την αποκατάσταση των προσφύγων. Απαλλοτριώνονται μεγάλα κτήματα, που δεν καταλήγουν ολόκληρα στους πρόσφυγες.

1926: Η Βουλή αναστέλλει το Σύνταγμα του 1911 και παραχωρεί όλες τις εξουσίες στον δικτάτορα Θ. Πάγκαλο, ο οποίος προβαίνει σε απαλλοτριώσεις περιουσιών Μονών χωρίς καταβολή αποζημίωσης.

12.7.1928: Η κυβέρνηση, έχοντας πληροφόρηση ότι επίκειται η παραχώρηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Εκκλησία της Ελλάδος «επιτροπικώς» της διοίκησης των Νέων Χωρών (Ηπειρος, Μακεδονία Θράκη), σπεύδει και εκδίδει νόμο για την υπαγωγή τους στην Εκκλησία της Ελλάδος και θέτει όρους χωρίς συνεννόηση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

4.9.1928: Το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκδίδει Πράξη που παραχωρεί «επιτροπικώς» στην Εκκλησία της Ελλάδος τη διοίκηση των Νέων Χωρών, θέτοντας στην Εκκλησία της Ελλάδος 10 όρους.

10.5.1930: Με εισήγηση του υπουργού Παιδείας Γεωργίου Παπανδρέου καταργείται το Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείο και ιδρύεται ο κρατικός Οργανισμός Διαχείρισης Εκκλησιαστικής και Μοναστηριακής Περιουσίας (ΟΔΕΠ). Το Δ.Σ. του ΟΔΕΠ αποτελείται από 3 εκπροσώπους της Εκκλησίας και 4 εκπροσώπους της Πολιτείας.

Με σειρά διαταγμάτων η περιουσία των Μονών διαχειρίζεται σε «ρευστοποιητέα», η οποία περιέρχεται στη διαχείριση του κρατικού ΟΔΕΠ, και «διατηρούμενη», που κρίνεται ότι πρέπει να παραμείνει στη διαχείριση των Μονών για τις ανάγκες τους. Η ρευστοποιητέα περιουσία καταγράφεται από τον ΟΔΕΠ με τη βοήθεια των τοπικών υποκαταστημάτων της Εθνικής Τραπέζης, γίνονται εκποιήσεις της και τα χρηματικά ποσά επενδύονται σε καταθέσεις και μετοχές της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος. Έτσι προκύπτει το χαρτοφυλά-

κιο μετοχών του ΟΔΕΠ στην Εθνική Τράπεζα. Επίσης, γίνονται πάλι νέες συγχωνεύσεις Μονών (που είχαν λιγότερους των 6 μοναχών).

5.11.1938: Εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος ο Δαμασκηνός (Παπανδρέου), αλλά η εκλογή του ακυρώνεται μετά από αίτηση ακυρώσεως 3 Μητροπολιτών από το Συμβούλιο Επικρατείας, το οποίο πιέζει η δικτατορία Μεταξά. Κατά τη νέα ψηφοφορία εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος Αθηνών ο Χρυσάνθος (Φιλιππίδης).

30.4.1941: Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος αρνείται να ορκιστεί την κυβέρνηση Τσολάκογλου, απομακρύνεται από το αξίωμά του και στις 2.7.1941 εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος ο Δαμασκηνός.

5.9.1945: Ο Κλήρος βρίσκεται σε άθλια οικονομική κατάσταση και ζει από προσφορές πιστών. Ο αναγκαστικός νόμος 536/1945 απαγόρευσε την πληρωμή των κληρικών σε είδος από τους ενορίτες και προβλέπει για πρώτη φορά ότι το Δημόσιο ενισχύει τη μισθοδοσία του Κλήρου. Η Εκκλησία συνεισφέρει στη μισθοδοσία μέσω της ενοριακής εισφοράς των χριστιανικών οικογενειών (αργότερα καταργήθηκε) και της εισφοράς ποσοστού 25% και αργότερα 35% από τα έσοδα των ναών.

18.9.1952: Το Σύνταγμα του 1952 προέβλεψε κατ' εξαίρεση για το διάστημα 1952-1955 τη δυνατότητα απαλλοτριώσεων με μειωμένη αποζημίωση (στο 1/3 της αξίας τους), ώστε να αποκατασταθούν οι ακτήμονες γεωργοκτηνοτρόφοι της Κατοχής και του Εμφυλίου. Στις 15.8.1952 η κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα με διάταγμα ορίζει ότι η Εκκλησία της Ελλάδος υποχρεούται να παραχωρήσει στο Δημόσιο όλη την αγροτολιβαδική περιουσία της εντός 2 μηνών με σύμβαση και με μειωμένη αποζημίωση στο 1/3 της αξίας της - αλλιώς το Κράτος θα προχωρήσει σε απαλλοτριώσεις. Συνάπτονται στις 18.9.1952 δύο συμβάσεις μεταξύ Εκκλησίας, ΟΔΕΠ και Πολιτείας και παραχωρούνται στο Δημόσιο 770.000 στρέμματα αγροτολιβαδικής γης των Μονών, ενώ το Δημόσιο υποχρεούται να δώσει στην Εκκλησία μειωμένο αντάλλαγμα (με παραχώρηση δημόσιων ακινήτων και καταβολή χρήματος) ίσο με το 1/3 της αξίας των μοναστηριακών ακινήτων. Οι συμβάσεις αποδεικνύονται προβληματικές στη φάση εκτέλεσής τους, καθώς από τα 164 αστικά ακίνητα των Δημοσίων, που έπρεπε να λάβει η Εκκλησία από το Δημόσιο, η Εκκλησία ουδέποτε παρέλαβε τα 41 από αυτά, καθ' όσον είτε ανήκαν εξαρχής σε τρίτους είτε ήταν καταπατημένα ή μη οικοδομήσιμα.

11.9.1962: Η κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου αποφασίζει τη σύσταση μεικτής (κληρικολαϊκής) Επιτροπής για να καταρτίσει νέο καταστατικό νόμο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το σχέδιο που παρέδωσε στην κυβέρνηση (1964) δεν ψηφίσθηκε, όμως στοιχεία του χρησιμοποιήθηκαν για τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας του 1969.

27.4.1967: Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών εκδίδει

σειρά νομοθετημάτων και διοικητικών πράξεων και πετυχαίνει την πραξικοπηματική αλλαγή στην ηγεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Αναστέλλει επ' αόριστον (κατ' ουσίαν απαγορεύει) την επικείμενη συνεδρίαση (11.5.1967) της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας, καταργεί την υφιστάμενη σύνθεση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου και με νόμο (10.5.1967) θεσπίζει διαδικασία διορισμού 8μελούς Ιεράς Συνόδου της επιλογής της κυβέρνησης, που διορίζεται από την Κυβέρνηση την επόμενη ημέρα. Επίσης αφαιρεί από την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας της Εκκλησίας το δικαίωμα να εκλέγει τους Μητροπολίτες της και επιβάλλει ηλικιακό όριο αποχώρησης (80 ετών) για τους Μητροπολίτες, πετυχαίνοντας έτσι την αποχώρηση του Αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Β' (Χατζησταύρου). Στις 13.5.1967 η διορισθείσα από την Κυβέρνηση «αριστίνδην» Σύνοδος προτείνει στην Κυβέρνηση 3 πρόσωπα για την κενή θέση του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και επιλέγεται με βασιλικό διάταγμα ο Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος (Κοτσώνης). Κατά το διάστημα 1967-1971 η «αριστίνδην» Σύνοδος εκλέγει και χειροτονεί 29 νέους Μητροπολίτες και 6 Επισκόπους. Κατά την περίοδο εκείνη 2 Μητροπολίτες εκδιώχθηκαν με αποφάσεις «Συνοδικού Δικαστηρίου» της Εκκλησίας, 5 Μητροπολίτες εξαναγκάστηκαν σε παραίτηση και 9 Αρχιερείς (ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β' και 8 Μητροπολίτες) αποχώρησαν υποχρεωτικά λόγω του θεσπισμένου ορίου ηλικίας.

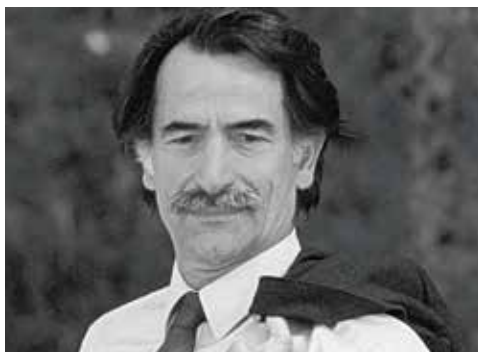
24.7.1968: Το κράτος αναλαμβάνει να συμπληρώνει τον μισθό του κληρικού τόσο ώστε να ισούται με τον μισθό του δημοσίου υπαλλήλου.

Νοέμβριος 1973-Ιούλιος 1974: Μετά την εξέγερση του Πολυτεχνείου και την ανατροπή του συνταγματάρχη Γ. Παπαδόπουλου από τον ταξίαρχο Δ. Ιωαννίδη (25.11.1973), παραιτείται και ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος Α' (Κοτσώνης). Με Συντακτική Πράξη (3/1974) προβλέφθηκε η εκλογή νέου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και αποκλείονται από τις εκλογές οι Μητροπολίτες που συνέπραξαν ως μέλη της «αριστίνδην» Ιεράς Συνόδου για την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Ιερώνυμου Α' (1967), καθώς και όσοι Μητροπολίτες εξελέγησαν από την «αριστίνδην» Σύνοδο (1967-1972). Η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας καταλήγει σε 3 υποψηφίους (τριπρόσωπο δελτίο υποψηφίων) και επιλέγεται από το Υπουργικό Συμβούλιο ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Σεραφεΐμ (Τίκας). Μετά από αλληλοδιάδοχες αποφάσεις, η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας έκρινε τους 10 από τους 29 εκλεγέντες Μητροπολίτες της περιόδου 1967-1972 ως αντικανονικούς, τους κήρυξε μαζί με άλλους 2 Μητροπολίτες της «πρεσβυτέρας» Ιεραρχίας ως έκπτωτους και έκρινε τους υπόλοιπους κατ' οικονομίαν (επιείκεια), ρητώς ή σιωπηρώς, ως κανονικούς.

1987: Ο νόμος 1700/1987 που εισήχθη ο υπουργός Παιδείας Αντώνης Τρίτσης προβλέπει ότι όσα ακίνητα νέμεται η Εκκλησία χωρίς τίτλο θεωρούνται με αμάχητο τεκμήριο ως ακίνητα του Δημοσίου και περιέρχονται στον κρατικό ΟΔΕΠ. Ορίζεται νέα διοίκηση του ΟΔΕΠ, ενώ η Ιερά Σύνοδος επιβάλλει στα μέλη της νέας διοίκησης «επιτίμιο ακοινωνησίας» (μικρό αφορισμό, προσωρινή αποκοπή από τα μυστήρια της Εκκλησίας).

11.5.1988: Γίνονται διαδηλώσεις της Εκκλησίας με συμμετοχή κληρικών και λαού στην Αθήνα κατά του «νόμου Τρίτση». Τελικώς ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Σεραφεΐμ με τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου συμφωνούν ότι όσα αγροτικά και δασικά και αγροτολιβαδικά ακίνητα νέμονται και κατέχουν οι Μονές μετά το 1952 χωρίς να διαθέτουν τίτλο ιδιοκτησίας θα παραχωρηθούν στην Πολιτεία με σύμβαση, ενώ οι

Μονές θα παρακρατήσουν ορισμένα ακίνητα ως ζώνη περιβαλλοντικής προστασίας γύρω από τις Μονές. Μετά την αλλαγή πολιτικής της κυβέρνησης, ο Αντ. Τρίτσης παραιτείται (Φεβρουάριος 1988), αλλά η παραίτηση δεν γίνεται δεκτή. 149 Μονές αποδέχονται τον διακανονισμό και στις 11.5.1988 υπογράφεται η σύμβαση Εκκλησίας και Πολιτείας για τις Μονές αυτές, η δε Πολιτεία αναλαμβάνει την υποχρέωση να καταβάλλει στις Μονές το 1% του προϋπολογισμού του Υπουργείου Παιδείας. Ωστόσο η παραχώρηση της μοναστηριακής περιουσίας απαιτεί σύμπραξη Κράτους-Εκκλησίας (επιτροπές καθορισμού περιουσίας, αποφάσεις νομαρχών κ.λπ.). Ο μοναδικός Μητροπολίτης που συμμορφώθηκε με την Σύμβαση του 1988 ήταν ο τότε Θηβών και Λεβαδείας Ιερώνυμος, σημερινός Αρχιεπίσκοπος. Η σύμβαση κυρώθηκε με νόμο, και προβλεπόταν ότι όσες Μονές δεν προσχώρησαν στη σύμβαση, διέπονται από τον «νόμο Τρίτση».

1990-1993: Οι 11 έκπτωτοι («Ιερωνυμικοί») Μητροπολίτες, που αποπέμφθηκαν με Συντακτικές Πράξεις το 1974 και χωρίς δικαίωμα δικαστικής προστασίας, προσφεύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣΤΕ) κατόπιν της τροπολογίας Ιωάννη Παλαιοκρασσά, που τους έδωσε (μετά από 26 χρόνια) το σχετικό δικαίωμα. Οι αποφάσεις έκπτωσής τους ακυρώνονται από το ΣΤΕ για τυπικό λόγο (δεν τους δόθηκε δικαίωμα απολογίας), οπότε η διαδικασία πρέπει να επαναληφθεί νομότυπα. Ο Αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ αρνείται να εφαρμόσει τις αποφάσεις του ΣΤΕ. Παράλληλα ακυρώνονται από το ΣΤΕ και οι εκλογές νέων Μητροπολιτών στις έδρες των δικαιωθέντων έκπτωτων Μητροπολιτών. Προκαλείται έκρυθμη κατάσταση στο εσωτερικό της Εκκλησίας, καθώς οι δικαιωθέντες Μητροπολίτες επιδιώκουν να επανέλθουν στις Μητροπόλεις τους. Η Πολιτεία αναγκάζεται να δημιουργήσει νέες «προσωποπαγείς» Μητροπόλεις (1991) για να τακτοποιήσει την εκκρεμότητα. Μετά από βίαια επεισόδια από υποστηρικτές του έκπτωτου Μητροπολίτη Αττικής Νικοδήμου Γκατζιρούλη (5.8.1993, Ιερός Ναός Μεταμορφώσεως Σωτήρος, Κεφαλάρι), ο Αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ συγκαλεί τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο (10.8.1993), η οποία τιμωρεί με επιτίμιο ακοινωνησίας τους έκπτωτους Μητροπολίτες (Αττικής) Νικόδημο, (Λαρίσης) Θεολόγο και (Θεσσαλιώτιδος) Κωνσταντίνο λόγω της υποκίνησης επεισοδίων και της πρόκλησης «εν τους πράγμασιν σχίσματος» μέσα στην Εκκλησία. Το 1996 το ΣΤΕ απέρριψε τις αιτήσεις ακυρώσεώς τους, θεωρώντας ότι η ποινή που τους επιβλήθηκε ήταν «πνευματική» και δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο από πολιτειακό δικαστήριο.

9.12.1994: Οκτώ Μονές, που δεν υπέγραψαν τη Σύμβαση στις 11.5.1988 προσέφυγαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπων Δικαιωμάτων παραπονούμενες κατά του «νόμου Τρίτση» (ν. 1700/1987), ο οποίος συνέχιζε να ισχύει ως προς αυτές. Δικαιώνονται και το ΕΔΔΑ κάνει δεκτό ότι οι Μονές αν και είναι Νομικά Πρόσωπα

Δημοσίου Δικαίου δεν είναι κρατικοί φορείς και ο νόμος Τρίτση είναι αντίθετος με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς απαγόρευε ειδικά στις Μονές να αποδεικνύουν τα ιδιοκτησιακά τους δικαιώματα επικαλούμενες χρησικτησία, τεκμαίροντας ότι τα ακίνητά τους ανήκουν στο Δημόσιο, ενώ το ελληνικό δίκαιο επέτρεπε γενικά την επίκληση χρησικτησίας σε κάθε άλλο ιδιοκτήτη.

17.7.2000: Μετά από γνωμοδότηση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων (15.5.2000) οι υπουργοί Οικονομικών και Δημόσιας Τάξης Γιώργος Δρυσ και Μιχάλης Χρυσοχοϊδης εκδίδουν απόφαση που εξαιρεί το θρήσκευμα από τα αναγραφόμενα στοιχεία των αστυνομικών ταυτοτήτων. Προκαλείται μέγιστη διαμάχη μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας, η Εκκλησία προβαίνει σε συγκέντρωση υπογραφών κατά της νέας ρύθμισης, ενώ στις 21.6.2000 πραγματοποιείται μεγάλη συγκέντρωση, με παρουσία και μελών της Ιεράς Συνόδου, στην πλατεία Συντάγματος, όπου απευθύνει λόγο ο μακαριστός Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χριστόδουλος

28.1.2004: Λίγο πριν τις βουλευτικές εκλογές (7.3.2004), η κυβέρνηση Κώστα Σημίτη καταργεί την υποχρεωτική εισφορά της Εκκλησίας προς το Κράτος για τη μισθοδοσία του Κλήρου (35% από τα έσοδα των παγκραίων των Ναών).

11.2.2014: Η κυβέρνηση Αντ. Σαμαρά με νόμο προβαίνει ρητώς σε διοικητικό χωρισμό Κράτους και Εκκλησίας. Διαχωρίζει από το Δημόσιο Τομέα και τη Γενική Κυβέρνηση του Κράτους της Εκκλησία, η οποία πλέον υπόκειται μόνο στον Καταστατικό της Χάρτη και στους Κανονισμούς που ψηφίζει η Ιερά Σύνοδος. Η Εκκλησία υποχρεούται να εφαρμόζει την κρατική νομοθεσία, μόνο όταν διαχειρίζεται κρατικό χρήμα (π.χ. επιχορηγήσεις) ή κοινοτικούς πόρους (π.χ. ΕΣΠΑ).

7.10.2014: Η κυβέρνηση Αντ. Σαμαρά με νόμο αναγνωρίζει ότι τα διατάγματα που εξέδωσε το κράτος τη δεκαετία του 1930 για την υπαγωγή της μοναστηριακής περιουσίας στον κρατικό ΟΔΕΠ και η σύμβαση Κράτους και Εκκλησίας της 18.9.1952 αποτελούν τίτλους ιδιοκτησίας για τα μοναστηριακά ακίνητα.

5.10.2016: Από τον Ιανουάριο 2016 ο υπουργός Παιδείας Νίκος Φίλης είχε ανακοινώσει ότι θα τεθούν σε ισχύ νέα προγράμματα για το μάθημα των Θρησκευτικών, που εισάγουν ένα μη ομολογιακό μάθημα. Στις 13.9.2016 δημοσιεύονται οι νέες υπουργικές αποφάσεις για το μάθημα. Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος στέλνει στις 28.9.2016 υπόμνημα κατά των νέων προγραμμάτων, με παραλήπτη τον υπουργό Ν. Φίλη και τα κόμματα, ζητώντας διάλογο για το μάθημα. Στις 5.10.2016 γίνεται συνάντηση πρωθυπουργού και Αρχιεπισκόπου και συμφωνείται η έναρξη επιστημονικού διαλόγου των δύο πλευρών. Στον επόμενο ανασχηματισμό, ο Νίκος Φίλης αποπέμπεται από την κυβέρνηση.

Ιούλιος 2017: Ο υπουργός Παιδείας Κ. Γαβρόγλου εκδίδει νέες υπουργικές αποφάσεις για τα Προγράμματα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών μετά από διάλογο αντιπροσωπειάς της Εκκλησίας και του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, ο οποίος συνεχίζεται και το 2018.

6 Νοεμβρίου 2018: Κοινό ανακοινωθέν Πολιτείας-Εκκλησίας της Ελλάδος και κοινές δηλώσεις του Πρωθυ-

πουργού Αλέξη Τσίπρα με τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος, κ. Ιερώνυμο. Σύμφωνα με την ανακοινωθείσα πρόθεση συμφωνίας:

- Το Ελληνικό Δημόσιο αναγνωρίζει ότι μέχρι το 1939, οπότε εκδόθηκε ο αναγκαστικός νόμος 1731/1939, απέκτησε εκκλησιαστική περιουσία έναντι ανταλλάγματος που υπολείπεται της αξίας της.

- Το Ελληνικό Δημόσιο αναγνωρίζει ότι ανέλαβε τη μισθοδοσία του κλήρου ως, με ευρεία έννοια, ανταλλάγμα για την εκκλησιαστική περιουσία που απέκτησε.

- Το Ελληνικό Δημόσιο και η Εκκλησία αναγνωρίζουν ότι οι κληρικοί δεν θα νοούνται στο εξής ως δημόσιοι υπάλληλοι και, ως εκ τούτου, διαγράφονται από την Ενιαία Αρχή Πληρωμών.

- Το Ελληνικό Δημόσιο δεσμεύεται ότι θα καταβάλλει ετησίως στην Εκκλησία με μορφή επιδότησης ποσό αντίστοιχο με το σημερινό κόστος μισθοδοσίας των εν ενεργεία ιερών, το οποίο θα αναπροσαρμόζεται ανάλογα με τις μισθολογικές μεταβολές του Ελληνικού Δημοσίου.

- Η Εκκλησία αναγνωρίζει ότι μετά τη Συμφωνία αυτή παραιτείται έναντι κάθε άλλης αξίωσης για την εν λόγω εκκλησιαστική περιουσία.

- Η ετήσια επιδότηση θα καταβάλλεται σε ειδικό ταμείο της Εκκλησίας και προορίζεται αποκλειστικά για τη μισθοδοσία των κληρικών, με αποκλειστική ευθύνη της Εκκλησίας της Ελλάδος και σχετική εποπτεία των αρμόδιων ελεγκτικών κρατικών αρχών.

- Με τη Συμφωνία διασφαλίζεται ο σημερινός αριθμός των οργανικών θέσεων κληρικών της Εκκλησίας της Ελλάδος, καθώς και ο σημερινός αριθμός των λαϊκών υπαλλήλων της Εκκλησίας της Ελλάδος.

- Πιθανή επιλογή της Εκκλησίας της Ελλάδος για αύξηση του αριθμού των κληρικών δεν δημιουργεί απαίτηση αύξησης του ποσού της ετήσιας επιδότησης.

- Το Ελληνικό Δημόσιο και η Εκκλησία της Ελλάδος αποφασίζουν τη δημιουργία Ταμείου Αξιοποίησης Εκκλησιαστικής Περιουσίας.

- Το Ταμείο αυτό θα διοικείται από πενταμελές διοικητικό συμβούλιο. Δύο μέλη του Ταμείου θα διορίζονται από την Εκκλησία της Ελλάδος, δύο μέλη θα διορίζονται από την Ελληνική Κυβέρνηση, ενώ ένα μέλος θα διορίζεται από κοινού.

- Το Ταμείο Αξιοποίησης Εκκλησιαστικής Περιουσίας θα αναλάβει τη διαχείριση και αξιοποίηση των από το 1952 και μέχρι σήμερα ήδη αμφισβητούμενων μεταξύ Ελληνικού Δημοσίου και Εκκλησίας της Ελλάδος περιουσιών, αλλά και κάθε περιουσιακού στοιχείου της Εκκλησίας που εθελοντικά η ίδια θα θελήσει να παραχωρήσει στο εν λόγω Ταμείο προς αξιοποίηση.

- Τα έσοδα και οι υποχρεώσεις του ΤΑΕΠ επιμερίζονται κατά ίσο μέρος στο Ελληνικό Δημόσιο και την Εκκλησία της Ελλάδος.

Τα ανάλογα ισχύουν και για τις περιουσίες των επιμέρους Μητροπόλεων, ήτοι των αμφισβητούμενων περιουσιών, αλλά και όσων οι Μητροπόλεις εθελοντικά παραχωρήσουν στο ΤΑΕΠ.

Η ήδη συσταθείσα με τον Ν.4182/2013 Εταιρεία Αξιοποίησης Ακίνητης Εκκλησιαστικής Περιουσίας μεταξύ Ελληνικού Δημοσίου και Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών εντάσσεται επίσης στο ΤΑΕΠ και διοικείται με το σημερινό κατά νόμο καθεστώς.

Οι παραπάνω δεσμεύσεις των δύο μερών θα ισχύουν υπό την προϋπόθεση τήρησης της Συμφωνίας στο σύνολό της.

Άποψη από συνεδρίαση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Εισαγωγή

ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ¹

Η ΜΕΛΕΤΗ ΑΥΤΗ εκδίδεται με την αφορμή της συμφωνίας Πολιτείας και Εκκλησίας της 6ης Νοεμβρίου 2018. Την άποψη του γράφοντος γι' αυτή τη συμφωνία μπορεί ο αναγνώστης να τη βρει στο φύλλο της Καθημερινής της 8ης Νοεμβρίου. Ας προστεθούν σε αυτήν οι εξής προβληματισμοί: Ως προς τον διοικητικό κατακερματισμό της Εκκλησίας στην Ελλάδα και την εφαρμογή της συμφωνίας (οψέποτε και με το ακριβές περιεχόμενο με το οποίο θα νομοθετηθεί) σε αυτή τη συνάφεια, δεν φαίνεται να υπάρχει πρόβλημα. Οι αριθμητικά πολύ λιγότεροι κληρικοί της Κρήτης και των Δωδεκανήσων, που υπάγονται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, παραμένουν στο παλαιό καθεστώς μισθοδοσίας μέχρι νεωτέρας. Οι δε «Νέες Χώρες» υπάγονται διοικητικά και νομικά στην Εκκλησία της Ελλάδος (εκκλησιαστικά/πνευματικά δε στο Πατριαρχείο), και ως εκ τούτου συμπεριλαμβάνονται στη συμφωνία.

Αν υπάρχει κάποια προβληματική εστία, αυτή μάλλον εντοπίζεται στη χρήση της λέξης «επιδότηση» στο σχέδιο συμφωνίας, το οποίο πάντως δεν είναι σχέδιο νόμου: Μια «αποζημίωση» δίδεται επειδή αναγνωρίζεται η υποχρέωση να δοθεί, ενώ ένα «επίδομα» δίδεται, όπως θα λέγαμε, επιδοματικά. Δεν στερείται σημασίας το να αποσαφηνιστεί ότι μιλάμε για ετήσια αποζημίωση, όχι για επίδομα – αν μη τι άλλο διότι ένα επίδομα σε συγκεκριμένη Εκκλησία μπορεί να εγείρει άλλα ζητήματα με τις άλλες θρησκείες, ειδικά σε μια ρητή συνταγματική κατοχύρωση της ουδετεροθρησκείας του κράτους, κάτι που επ' ουδενί δεν ισχύει στην περίπτωση αποζημιώσεων λόγω εκκρεμοτήτων.

Κάτι που πρέπει επίσης να σημειωθεί επί του γενικότερου ζητήματος, τώρα που η συζήτηση άνοιξε επισήμως, είναι πως στον δημόσιο λόγο, πέρα από τη μισθοδοσία, εγείρεται συχνά και το αίτημα να είναι τα νομικά εκκλησιαστικά πρόσωπα Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου και θρησκευτικής φύσεως αντί για Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, όπως είναι σήμερα. Οφείλουμε να σημειώσουμε πως, στον βαθμό που δυνάμεθα να έχουμε εποπτεία των πιθανών επιπλοκών, η πρακτική διαφορά για την Εκκλησία ανάμεσα στο να είναι τα νομικά πρόσωπά της ΝΠΔΔ ή ΝΠΙΔ ειδικού τύπου είναι ήκιστα σημαντική, ούτε ευνοϊκή ούτε δυσμενής. Πρακτικές διαφορές και επιπτώσεις, βέβαια, θα προκύψουν, αλλά αυτές φαίνεται πως θα ήταν σε κάθε περίπτωση αρκούντως ελάσσοντες. Πρόκειται για ένα ακόμη ζήτημα που εγείρεται περισσότερο λόγω της συμβολικής του φόρτισης, παρά λόγω του πραγματικού και πρακτικού αντικρύσματος που μια αλλαγή θα σηματοδοτούσε.

Προχωρώ με την παράθεση του προλόγου αυτής της μελέτης όπως γράφτηκε στα τέλη του 2016, ο οποίος πρέπει να αναγνωσθεί στην πολιτική συνάφεια των συζητήσεων εκείνης της εποχής για τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους.

Είναι η επικαιρότητα της συζήτησης για τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους και κυρίως η επερχόμενη επικαιρότητα, αλλά και η πληθωρική, ηγεμονεύουσα παραπληροφόρηση γι' αυτά τα ζητήματα, που δημιουργούν την ανάγκη για την έκδοση αυτής της μελέτης. Διαπιστώνουμε συχνότατα μια άγνοια και από τις δύο πλευρές στον δημόσιο λόγο, κάτι που ισχύει άλλωστε και για όλα τα ζητήματα σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους: το «τι συμβαίνει στην Ευρώπη», αλλά και το τι συμβαίνει στην Ελλάδα, σχετικά με τις θεσμικές σχέσεις, τις οικονομικές/φορολογικές σχέσεις, το μάθημα των θρησκευτικών, για τα πάντα. Οι «ποιητική άδεια» δημόσιες δηλώσεις που επιτρέπονται για τα ζητήματα σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους δεν μοιάζουν να γίνονται ανεκτές για κανένα άλλο ζήτημα, όπου τέτοια ανακρίβεια και ασχετοσύνη θα ξεσήκωνε φοβερές αντιδράσεις.

Όταν προκύπτουν στον δημόσιο λόγο οι σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους, ή το ενδεχόμενο χωρισμού τους, σπάνια τίθενται ως ορθολογικό αιτούμενο επαναπλαισίωσής τους. Αντ' αυτού, εγείρονται ως θορυβώδης μάχη σημαίων, συμβόλων, αρένας για πολέμους αξιών. Σε μια τέτοια αντιπαλότητα, το τελευταίο που μετράει είναι τα πραγματολογικά στοιχεία, το πώς έχει όντως η κατάσταση: συναίσθημα να υπάρχει – και, κυρίως, φωνές...

Πρώτα πρώτα, είναι εμφανής η σύγχυση μεταξύ «χωρισμού Εκκλησίας-Κράτους» και «χωρισμού Εκκλησίας-κοινωνίας». Πολλοί νομίζουν ότι ο θεσμικός χωρισμός θα οδηγήσει σε περιθωριοποίηση και ιδιώτευση της Εκκλησίας, ώστε λ.χ. «να μην πολιτικολογεί ο παπάς από άμβωνος». Πρόκειται για λογικό σφάλμα, που θα επιφέρει αντίθετο αποτέλεσμα: πρωτόγνωρη για την Εκκλησία ελευθερία κινήσεων στον δημόσιο χώρο και κατάργηση του υφισταμένου κρατικού ελέγχου, λογοδοσίας, διαφάνειας. Αν το αναθεωρητικό ζητούμενο είναι η πολιτική αποδυνάμωση της Εκκλησίας, επ' ουδενί δεν κατασφαλίζεται με ένα θεσμικό διαζύγιο από το Κράτος.

Πολλές περιπτώσεις «σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους» δεν ερείδονται σε νόμους, ώστε να υπόκεινται σε θεσμικό/νομοθετικό «χωρισμό», αλλά είναι εθιμικές. Από τις εικόνες σε δημόσια κτήρια μέχρι την παρουσία ιερωμένων σε εθνικές εορτές, τίποτε από αυτά δεν συναρτάται με κάποια υποθετική βαθιά θεσμική τομή. Εξ

1. Ο δρ Σωτήρης Μητραλέξης είναι επίκουρος καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Πόλεως, Κωνσταντινούπολη (Istanbul Sehir University), ερευνητικός εταίρος στο Πανεπιστήμιο του Winchester και διδάκτωρ φιλοσοφίας της Freie Universitat Berlin μετά από σπουδές φιλολογίας και φιλοσοφίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη Freie Universitat Berlin. Γεννήθηκε το 1988 στην Αθήνα. Έχει διατελέσει επισκέπτης επίκουρος καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου, αντιπρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Βερολίνου και πρόεδρος του Συλλόγου Ελλήνων Φοιτητών Βερολίνου. Έχει εκδώσει, μεταξύ άλλων, τα βιβλία *Ever-Moving Repose: The notion of time in Maximus the Confessor's philosophy through the perspective of a relational ontology* (Βερολίνο: Freie Univ. Berlin, PhD diss., 2014), *Απελευθέρωση της Εκκλησίας από το Κράτος: οι σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους και η μελλοντική μετεξέλιξή τους* (επιμ., Αθήνα: Manifesto 2015), και *Ludwig Wittgenstein between Analytic Philosophy and Apophaticism* (επιμ., Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015).

Το σύνθημα «χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους» από μόνο του δεν σημαίνει τίποτα (ακριβώς διότι μπορεί να σημαίνει τα πάντα), αν δε συνοδεύεται από τις πολύ συγκεκριμένες αλλαγές που εννοεί ο εισηγητής του.

ου και δεν απαιτήθηκε νομοθετική μεταβολή για να μην ορκισθεί εκκλησιαστικά η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ.

Τα σχολικά θρησκευτικά στην Ελλάδα δεν συναρτώνται με τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους: τα σχεδιάζει το Κράτος υποχρεωμένο σχετικώς κατά το Σύνταγμα. (Η δε Εκκλησία εκ των πραγμάτων θα μπορεί να πείσει πολιτικά/κοινωνικά για οτιδήποτε κατά τον λόγο του αντικρίσματός της στην κοινωνία – όπως κάθε ομάδα). Σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες δεν συμβαίνει αυτό, αλλά η εκεί θρησκευτική κοινότητα επιλέγει τον διδάσκοντα του μαθήματος και συνδιαμορφώνει το περιεχόμενό του, έστω και αν το μάθημα προσφέρεται κατ' επιλογήν, ενώ τον εκπαιδευτικό μισθοδοτεί το Κράτος – όπως στην Ιταλία. Πολλές φορές στην Ευρώπη έχουμε, δηλαδή, πολύ μεγαλύτερη ανάμειξη των θρησκευτικών κοινοτήτων στην παιδεία. Αλλού μικρότερη. (Γενικά, όταν ο αναγνώστης ακούει «αυτό δεν συμβαίνει πουθενά αλλού στην Ευρώπη», συνήθως συμβαίνει στη μισή Ευρώπη. Αρκετοί συγγέουν τη Γαλλία, όπου σπούδασαν, με τη ριζικά διαφορετική υπόλοιπη Ευρώπη.)

Στην Ελλάδα «η Εκκλησία» δεν υφίσταται ως κάτι το ενιαίο: πρόκειται για περίπου 6.700 ΝΠΔΔ, με αυτοτελή διοίκηση και περιουσία (αυθαίρετα αθροιζόμενη ως «εκκλησιαστική περιουσία»), καθώς και για πέντε εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες. Φορολογία: τα εκκλησιαστικά ΝΠΔΔ φορολογούνται όπως κάθε ΝΠΔΔ (και ακόμα περισσότερο, σε κάποιες πτυχές), με μόνον τον συνολικό ΕΝΦΙΑ να υπερβαίνει πέρυσι τα 10 εκατομμύρια. Το Άγιον Όρος έχει ιδιαίτερο καθεστώς, για το οποίο δεν έχει αρμοδιότητα ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και η Σύνοδος, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να συζητηθεί το ζήτημα με «την Εκκλησία». Η δε μισθοδοσία του Κλήρου δεν δίδεται εν κενώ, ως δώρο του Κράτους στην Εκκλησία, αλλά συναρτάται με πληθώρα περιουσιακών ζητημάτων που απαιτούν σοβαρότητα, προσοχή και γνώση της ιστορίας τους.

Από την άλλη, η θεσμοθετημένη εμπλοκή του Κράτους στα εσωτερικά της Εκκλησίας είναι τόσο έντονη που προκαλεί θυμίδα: η εκλογή Αρχιεπισκόπου Αθηνών είναι έγκυρη εφόσον έχει προσκληθεί ο Υπουργός Παιδείας από τη Σύνοδο. Ο παριστάμενος κατά την εκλογή Υπουργός Παιδείας εκδικάζει τις ενστάσεις των εκλογέων Μητροπολιτών περί του κύρους της εκλογής, δηλαδή κατά νόμον ο Υπουργός επιλύει ενδοεκκλησιαστικές διαφωνίες... Η Εκκλησία δεν έχει δικαίωμα ίδρυσης δικών της νεκροταφείων: μόνον οι Δήμοι έχουν αρμοδιότητα βάσει του δικτατορικού νόμου 582/1968 (και καρπώνονται, βέβαια, όλα τα έσοδα των νεκροταφείων, κάτι εν πολλοίς άγνωστο). Ο Υπουργός Παιδείας αναμειγνύεται στη διαδικασία διαπίστωσης της ανικανότητας Μητροπολίτη και απαλλαγής από τα καθήκοντά του. Απονομή χάριτος σε κληρικό, τιμωρημένο από την Εκκλησία, γίνεται με διάταγμα του ΠτΔ. Οι νέοι Μητροπολίτες δίνουν «διαβεβαίωση» στον ΠτΔ ότι θα τηρούν τους ιερούς κανόνες! Αν κάτι χρειάζεται, αυτό είναι περισσότερο μια απελευθέρωση της Εκκλησίας από το Κράτος.

Σε κάθε περίπτωση, το σύνθημα «χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους» από μόνο του δεν σημαίνει τίποτα (ακριβώς διότι μπορεί να σημαίνει τα πάντα), αν δε συνοδεύεται από τις πολύ συγκεκριμένες αλλαγές που εννοεί ο εισηγητής του. Η γνωστοποίησή τους εκκρεμεί.

Τα παραπάνω ενδεικτικά δεδομένα δεν αποτελούν τοποθέτηση «υπέρ» ή «κατά» ενός χωρισμού Εκκλησίας-Κράτους, αλλά προσπαθούν να σκιαγραφήσουν το πλαίσιο. Φαίνεται όμως πως αυτό είναι το τελευταίο που ενδιαφέρει στη σχετική συνθηματολογική συζήτηση.

Το περιεχόμενο αυτού του βιβλίου

Εδώ θα εξετασθεί μόνο ένα μέρος των σχέσεων, επιλεκτικές όψεις των σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: θα επικεντρωθούμε στο ζήτημα της μισθοδοσίας του Κλήρου, στο ζήτημα της φορολογίας και της περιουσίας και στο ζήτημα του μαθήματος των θρησκευτικών. Φυσικά, οι σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους είναι ένα ζήτημα που αφορά πολύ περισσότερες θεματικές περιοχές: εδώ όμως θα επικεντρωθούμε σε αυτές που συνήθως μονοπωλούν το ενδιαφέρον, αλλά και προκαλούν τον μεγαλύτερο όγκο της παραπληροφόρησης, προκειμένου να κατατεθούν με αυτό το βιβλίο στον δημόσιο λόγο στοιχεία ενίοτε δυσεύρετα, στα οποία θα έχει τη δυνατότητα ο ενδιαφερόμενος πολίτης να επιστρέφει στο μέλλον.² Το αμιγώς θεσμικό κομμάτι, π.χ. οι συνταγματικές προβλέψεις, θα μπορούσε να είναι αποκλειστικό αντικείμενο εντελώς άλλης μελέτης: ως διαβεβαιωθεί όμως ο αναγνώστης ότι οι θεματικές που εξετάζουμε εδώ επηρεάζουν τη ζωή του πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι συνταγματικές σχέσεις, ο ρόλος των οποίων αναβαθμίζεται ασύμμετρα στη δημόσια σφαίρα λόγω της συμβολικής τους βαρύτητας.³

Το βιβλίο αυτό ολοκληρώνεται στην παρουσία του μορφή σε συγκεκριμένη επικαιρότητα. Τα μεικτά σήματα προθέσεων και σχεδιασμών που κατά καιρούς στέλνει η παρούσα συγκυβέρνηση δεν είναι, φυσικά, το τελευταίο κεφάλαιο στη συζήτηση για τις σχέσεις ή τον χωρισμό Εκκλησίας και Κράτους. Θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι μάλλον τα προεόρτια κυβερνητικών συνθέσεων, σημερινών ή αυριανών, που επιδιώκουν, επιθυμούν ή θα στόχευαν:

[1] Στη νομοθέτηση αλλαγών ιδιαίτερου πολιτικού «συμβολισμού» και όχι ουσιαστικού περιεχομένου των σχέσεων Κράτους και (ειδικά) της ορθόδοξης Εκκλησίας και όχι γενικά γύρω από τις σχέσεις Κράτους και όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων, περιλαμβανομένων και θεμάτων με θρησκευτικό πρόσημο (π.χ. κατάργηση θρησκευτικού όρκου αιρετών αρχόντων και του θρησκευτικού όρκου στις δίκες, κατάργηση επισήμων θρησκευτικών αργιών, θέσπιση αποτέφρωσης, σύμφωνο συμβίωσης ομοφυλοφίλων και μεταβολή της νομικής και ουσιαστικής έννοιας της «οικογένειας», σχέδιο νόμου για ευθανασία).

Η θρυλούμενη από δημοσιεύματα και δηλώσεις του σημερινού πρωθυπουργού εισαγωγή στο Σύνταγμα της ρήτρας ότι η Ελλάδα είναι «θρησκευτικά ουδέτερο Κράτος» δεν χρειάζεται εάν πρόκειται να σηματοδοτήσει νομικά την ίση πρόσβαση των θρησκευτικών κοινοτήτων της χώρας στα συνταγματικά δικαιώματα και την απώρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας, ενώ κάτι τέτοιο ήδη προκύπτει από τον συνδυασμό άλλων διατάξεων του Συντάγματος – αρχή ισότητας και θρησκευτική ελευθερία, άρθρα 4 και 13 Συντάγματος, καθώς και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (άρθρα 9, 14) και από την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Αντίθετα, η εισαγωγή μιας τέτοιας ρήτρας, χωρίς καμία περαιτέρω διευκρίνιση, θα δημιουργήσει προβλήματα ερμηνείας της από τον κοινοβουλευτικό νομοθέτη, μη προφανή προς το παρόν. Ανάλογα προβλήματα, μη προφανή κατά την εποχή της ψήφισής της, δημιουργεί πλέον η ρήτρα του άρθρου 16, παρ. 2, του Συντάγματος για την ανάπτυξη εθνικής και «θρησκευτικής» συνείδησης από τη δημόσια εκπαίδευση (μετά την απαλοιφή του όρου «κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» του άρθρου 16, εδαφ. 2, του Συντάγματος 1952). Από την τωρινή κυβέρνηση ο όρος ερμηνεύεται ότι επιτρέπει ακόμα και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών και

2. Για ένα ζήτημα θεμελιώδες σχετικά με τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους, με το οποίο δεν ασχολούμαστε εδώ, ήτοι την προσπάθεια του Κράτους για έλεγχο της Εκκλησίας ήδη από την αρχική του Αυτοκεφάλου, παραπέμπουμε σε σχετική μελέτη μας για τον διοικητικό κατακερματισμό της Εκκλησίας στην Ελλάδα και την ανάγκη απελευθέρωσης της Εκκλησίας από το Κράτος: <https://goo.gl/wIqmOJ>

3. Να σημειώσουμε πως η συχνή παρανόηση της συνταγματικής αναφοράς σε «επικρατούσα θρησκεία» ως συμπερίληψη της Ελλάδας στις ευρωπαϊκές χώρες που έχουν «επίσημη/κρατική θρησκεία» είναι εντελώς λανθασμένη.

την αντικατάστασή του από ένα διαφορετικό μάθημα με εντελώς διαφορετική σκοποθεσία (την απλώς εγκυκλοπαιδική ενημέρωση περί των θρησκευτικών).

Φυσικά αυτή η στρατηγική, στο μέτρο που επιχειρεί να παρουσιάσει ως μερίζοντες θεσμικές αλλαγές και ως νέες αξιακές κατακτήσεις, νομικές αρχές που μπορεί να είναι μην είναι ρητώς αναγεγραμμένες στο Σύνταγμα, αλλά είναι από καιρού δεδομένες στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, αποβλέπει απλώς στην παραγωγή ηχηρών πολιτικών εντυπώσεων ότι ο δημόσιος χώρος στην Ελλάδα μέχρι τότε «θεοκρατείτο» σχεδόν, όπως στις αραβικές χώρες ή το Ιράν, και επέρχεται θεσμική τομή και εκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας χάρη στις περίφημες σχεδιαζόμενες πρωτοβουλίες.

[2] Παραλλήλως και σε κάποιο βαθμό αντιθέτως, στη νομοθέτηση αλλαγών που έχουν ουσιαστικό περιεχόμενο, αλλά με άξονα μία γαλλικού τύπου αυστηρή και θρησκευτική ουδετερότητα ή μάλλον επιθετική «κοσμικότητα» (laïcité) του κράτους έναντι ειδικά της ορθόδοξης Εκκλησίας (π.χ. νέες, άλλες αλλαγές στο μάθημα των θρησκευτικών ή ολοσχερής κατάργησή του, ενδεχομένως υποχρεωτικότητα πολιτικού γάμου, μη αναγνώριση θρησκευτικού γάμου από την πολιτεία, απαγόρευση θρησκευτικών συμβόλων σε δημόσιους χώρους και κτίρια, μετατροπή των νομικών προσώπων της ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος, της Κρήτης, της Δωδεκανήσου, των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, μετατροπή των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης από δημόσιες υπηρεσίες σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου). Πρόκειται για ένα μοντέλο λαϊκού κράτους (laïcité) και όχι για κοσμικό Κράτος (secular state), το οποίο διατηρεί παράλληλα σχέσεις συνεργασίας ή κρατικής αρωγής απέναντι στις θρησκείες.

[3] Σε αντίφαση προς τα ανωτέρω (στοιχεία 1 και 2), την άσκηση (Από κοινού με την Εκκλησία; Μόνο από το Κράτος;) κοινωνικής πολιτικής μέσα από την αξιοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Υπενθυμίζεται ότι η συζήτηση αυτή γίνεται σε συγκεκριμένη ιδεολογική βάση-προσπατούμενο: την αμφισβήτηση της αυτοδιοίκησης της Εκκλησίας στα περιουσιακά της θέματα και τη μη αναγνώριση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων της Εκκλησίας ή τη μη αναγνώριση δικαιώματος ιδιοκτησίας εν γένει στην Εκκλησία, επομένως κινείται στην εξωσυνταγματική συλλογιστική της λαϊκής προέλευσης της εκκλησιαστικής περιουσίας, η οποία πρέπει να αποδοθεί «στον λαό», δηλαδή στον πολιτικό φορέα συλλογικής ρύθμισης, το Κράτος.

Είναι σε αυτήν, λοιπόν, την συνάφεια «δημοσίου κλίματος», σημερινού και μελλοντικού, που κατατίθεται η εδώ προσπάθεια αποσαφήνισης και αντιπρότασης.

Το βιβλίο αυτό έχει τρία κεφάλαια:

1. Λεπτομερής εξέταση του τι συμβαίνει με το μάθημα των θρησκευτικών στην Ευρώπη.

2. Λεπτομερής εξέταση του τι συμβαίνει με τις οικονομικές και φορολογικές σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους στην Ευρώπη κεφάλαιο που ευγενώς μάς παραχωρεί ο δρ Άγγελος Χρυσόγελος, διδάσκων στο King's College του Λονδίνου και συνεργάτης του Chatham House.

3. Λεπτομερής εξέταση του τι συμβαίνει με τη μισθοδοσία του Κλήρου και το συσχετιζόμενο ζήτημα των απαλλοτριώσεων της εκκλησιαστικής περιουσίας στην Ελλάδα· και δυο προτάσεις για το τι θα μπορούσε να συμβεί στο μέλλον.

Τα κεφάλαια (1) και (3) δεν έχουν ξανατυπωθεί, ενώ πρώτη εκδοχή του κεφαλαίου (2) απετέλεσε κομμάτι του μελετήματος *Απελευθέρωση της Εκκλησίας από το Κράτος* (εκδόσεις manifesto, Αθήνα 2015).

Προκειμένου να υφίσταται εποπτεία του τι συμβαίνει στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, ξεκινάμε με την εξέταση της κατάστασης σχετικά με το μάθημα των θρησκευτικών: πού αυτό τυγχάνει ομολογιακό, πού μη ομολογιακό, πού υποχρεωτικό, πού κατ' επιλογήν. Ο Έλληνας αναγνώστης θα βρει τα αποτελέσματα αυτής της αναζήτησης σίγουρα ενδιαφέροντα, καθότι διαφέρουν αρκετά έως πολύ από

τις παγιωμένες στη δημόσια σφαίρα «αυτονόητες» αντιλήψεις για το «τι συμβαίνει στην Ευρώπη», ενώ δίνουν μια εικόνα για την ισχύ και εξουσία που δύνανται να έχουν οι θρησκευτικές κοινότητες στον δημόσιο χώρο ακριβώς στις χώρες όπου υφίσταται πληρέστερος χωρισμός. Καταθέτουμε, επίσης, τη δική μας εκτίμηση για το πώς θα είχε νόημα να διαμορφωνόταν το μάθημα των θρησκευτικών στην Ελλάδα.

Προχωρούμε ερευνώντας τις οικονομικές διαστάσεις των σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους: τη φορολόγηση και χρηματοδότηση της Εκκλησίας από το Κράτος στην Ελλάδα και στην Ευρώπη (Άγγελος Χρυσόγελος). Σε αυτό το σκέλος της έρευνάς μας επιχειρείται να τεθεί το ζήτημα της χρηματοδότησης της Εκκλησίας στην Ελλάδα σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο. Αναλύονται τα ισχύοντα σχετικά με τον τρόπο χρηματοδότησης των Εκκλησιών στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η ανάλυση δείχνει ότι τα διάφορα εθνικά νομοθετικά πλαίσια μπορούν να ταξινομηθούν σε τρία διαφορετικά μοντέλα χρηματοδοτικής σχέσης κράτους-θρησκείας: (α) Πλήρης οικονομική ανεξαρτησία της Εκκλησίας από το Κράτος. (β) Απευθείας κρατική χρηματοδότηση προς θρησκευτικές ομάδες. Και ένα ενδιάμεσο μοντέλο, κατά το οποίο (γ) οι Εκκλησίες κάνουν χρήση κρατικών μηχανισμών (π.χ. του φορολογικού συστήματος) για τη συλλογή των συνεισφορών των πιστών. Αυτά τα μοντέλα αντανακλούν διαφορετικές ιστορικές πορείες στη σχέση Κρατών και Εκκλησιών στην Ευρώπη, καθώς και διαφορετικές εκκλησιαστικές και πολιτιστικές συνθήκες. Η ελλαδική πρακτική απευθείας χρηματοδότησης της Εκκλησίας από το Κράτος δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση πρωτοτυπία της χώρας μας, καθώς αυτό είναι ένα μοντέλο που συναντάται ακόμα και σε χώρες σε προχωρημένο στάδιο εκκοσμίκευσης. Η προσεκτική συγκριτική μελέτη αναδεικνύει ως βασικό ζήτημα όχι τη χρηματοδότηση της επικρατούσας Εκκλησίας από το Κράτος στην Ελλάδα καθ' εαυτήν, αλλά τον τρόπο με τον οποίο αυτό το μοντέλο εφαρμόστηκε στην Ελλάδα και επέτεινε την καχεξία και το αίσθημα εξάρτησης της Εκκλησίας.

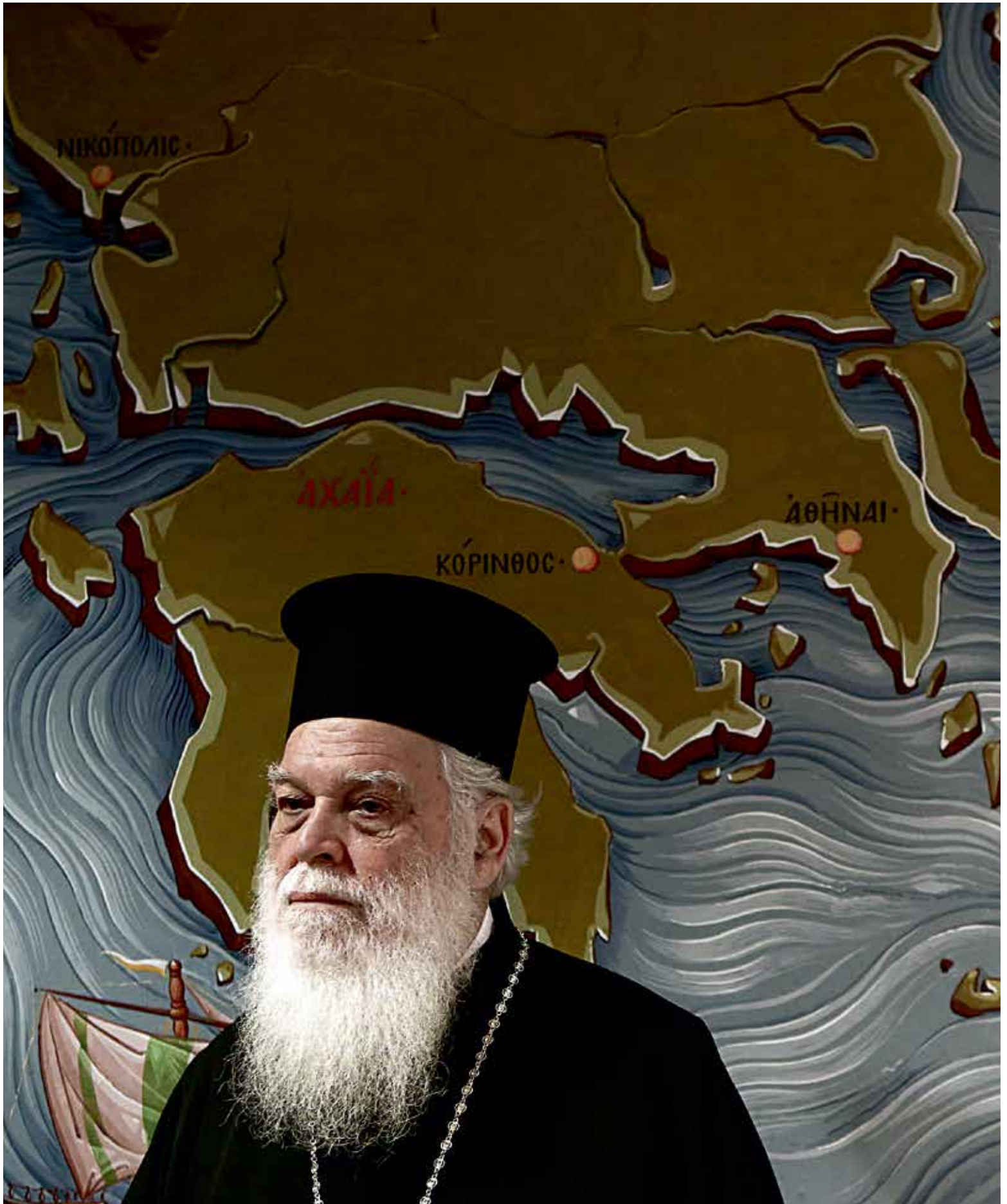
Η ερευνητική εργασία καταλήγει με παραδειγματικές νύξεις ενός εναλλακτικού μοντέλου χρηματοδότησης της Εκκλησίας στην Ελλάδα, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια κουλτούρα λογοδοσίας και δυναμιμού την ίδια την Εκκλησία και να αυξήσει το αίσθημα συμμετοχής των πιστών στο έργο της, χωρίς όμως να χαλαρώνουν οι θεσμικοί δεσμοί με το Κράτος. Πέραν τούτων, ένα γενικό συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι η εικόνα που επικρατεί στην Ελλάδα σχετικά με τις (οικονομικές) σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους στην Ευρώπη είναι εντελώς αναντίστοιχη με τις πραγματικές σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους στην Ευρώπη, οδηγώντας σε εκτεταμένη παραπληροφόρηση που αποκτά από κάποιο σημείο διάδοσης και έπειτα τη δική της δυναμική επιβολής.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζουμε την ιστορική διαδρομή και τις νομικές και οικονομικές πτυχές της μισθοδοσίας του Κλήρου στην Ελλάδα, καθώς και την συνάρτηση –ή έλλειψη αυτής– της μισθοδοσίας με την εκκλησιαστική περιουσία και τις παρελθούσες απαλλοτριώσεις της. Επιχειρούμε δύο μετριοπαθείς αντιπροτάσεις, ούτως ώστε να «κλείσει» αυτό το θέμα συζήτησης με τρόπο ορθολογικό, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις δέουσες παραμέτρους.

Το βιβλίο αυτό δεν έχει ως αντικείμενο την υπεράσπιση μιας θέσης. Επικεντρώνεται στην παροχή των στοιχείων για τα υπό συζήτηση ζητήματα, καθώς και στη νύξη κάποιων αντιπροτάσεων. Μια συνολική αντιμετώπιση του ζητήματος –όχι μόνο παροχή στοιχείων– από προσωπική οπτική γωνία θα ήταν πολύ διαφορετική.

Θα είχε νόημα η παρούσα μελέτη να εμπλουτιστεί στο μέλλον με την εξέταση και άλλων πτυχών των σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους, ιδιαίτερος δε όσο θα προχωράει η δημόσια συζήτηση για το θέμα. Ελπίζουμε να έχουμε τη δυνατότητα αυτού του συνεχιζόμενου εμπλουτισμού, ούτως ώστε να δημιουργηθεί μία βάση αξιόπιστης ενημέρωσης και δεδομένων, η οποία να αντικρούει τον σπανιότατα τεκμηριωμένο λόγο επί του ζητήματος που σήμερα κυριαρχεί.

Η ελλαδική πρακτική απευθείας χρηματοδότησης της Εκκλησίας από το Κράτος δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση πρωτοτυπία της χώρας μας. Τη συναντάμε ακόμα και σε χώρες σε προχωρημένο στάδιο εκκοσμίκευσης.

1. Το μάθημα των θρησκευτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση

ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ, αλλά όχι με θέμα τη συζήτηση που διεξάγεται για το μάθημα των θρησκευτικών και το «τι συμβαίνει στην Ευρώπη», στην παρούσα αναφορά θα εξετασθεί η κατάσταση σχετικά με τη θρησκευτική εκπαίδευση (θρησκευτικά) στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με ιδιαίτερη αναφορά σε χώρες αντιπροσωπευτικές διαφορετικών μεταξύ τους μοντέλων.

Άμεσα σχετιζόμενη με την ιστορία αλλά και τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε κράτους, η θρησκευτική διδασκαλία στα σχολεία έχει πολλές πτυχές. Μπορεί να είναι ομολογιακή ή μη ομολογιακή, υποχρεωτική ή κατ' επιλογήν, με ή χωρίς εναλλακτικά μαθήματα. Μπορεί ακόμα να συνίσταται σε απλή συμπερίληψη θρησκευτικών δεδομένων, δεδομένων σχετικά με τη θρησκεία (*fait religieux*), μέσα σε άλλα μαθήματα – όπως στην περίπτωση της Γαλλίας. Ενδέχεται τα μαθήματα να καθορίζονται με ευθύνη της εκάστοτε ομολογίας ή με ευθύνη και σχεδιασμό του Κράτους, ή και σε συνδιοίκηση/συνεργασία μεταξύ Εκκλησίας και Κράτους.

Δεδομένου του ότι ο δημόσιος διάλογος στην Ελλάδα για το μάθημα των θρησκευτικών περιστρέφεται γύρω από το δίλημμα «θρησκευτικά ή θρησκευσιολογία», είναι σημαντικό να διαπιστωθεί ότι μάθημα θρησκευσιολογίας με τον τρόπο που το κατανοεί ο Έλληνας συμμετέχων στον δημόσιο λόγο δεν υφίσταται σχεδόν πουθενά στην Ευρώπη. Ναι μεν παρατηρούμε μεγάλη ποικιλία διαφορετικών τρόπων διδασκαλίας ή μη διδασκαλίας των θρησκευτικών, σχεδόν πουθενά όμως δεν συναντάμε ένα υποχρεωτικό εξειδικευμένο μάθημα εκτεινόμενο σε αριθμό ετών, στο οποίο διδάσκονται με ισότιμο τρόπο και ουδετερότητα οι θρησκείες του κόσμου (κάτι, άλλωστε, που θα ήταν εξουθενωτικό για τον μαθητή). Συνήθως, οι χώρες στις οποίες παρατηρούμε στοιχεία θρησκευσιολογίας απλώς εντάσσουν τη διδασκαλία πληροφοριών σχετικά με άλλες θρησκείες μέσα στη διδακτέα ύλη ενός μαθήματος θρησκευτικών – όπως, επί παραδείγματι, συμβαίνει σήμερα στην Ελλάδα, όπου στη διδακτέα ύλη της Β΄ Λυκείου περιλαμβάνονται εκτενή κεφάλαια σχετικά με τις άλλες θρησκείες.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στις χώρες όπου εμφανίζεται μάθημα διδασκαλίας περισσότερων από μίας θρησκειών, αυτό σχετίζεται συνήθως με την παρουσία μειονοτήτων ή μεγάλου σώματος μεταναστών άλλης θρησκείας, η οποία σταδιακά εντάσσεται με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο στα σχολεία.

Χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος

Στις επτά χώρες που μελετάμε εκτενώς σε αυτήν εδώ την αναφορά, τέσσερις διαφορετικοί τύποι θρησκευτικού μαθήματος στο σχολείο έχουν ταυτοποιηθεί:

—Μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση (π.χ. Αγγλία, Σουηδία)

—Ομολογιακή⁴ θρησκευτική εκπαίδευση κατ' επιλογήν (π.χ. Ισπανία, Τσεχία, Ολλανδία)

—Ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση, υποχρεωτική, με δυνατότητες εξαιρέσεως (π.χ. Ρουμανία)

—Διδασκαλία πληροφοριών περί θρησκείας (*fait religieux*) ενσωματωμένη σε άλλα μαθήματα (Γαλλία)

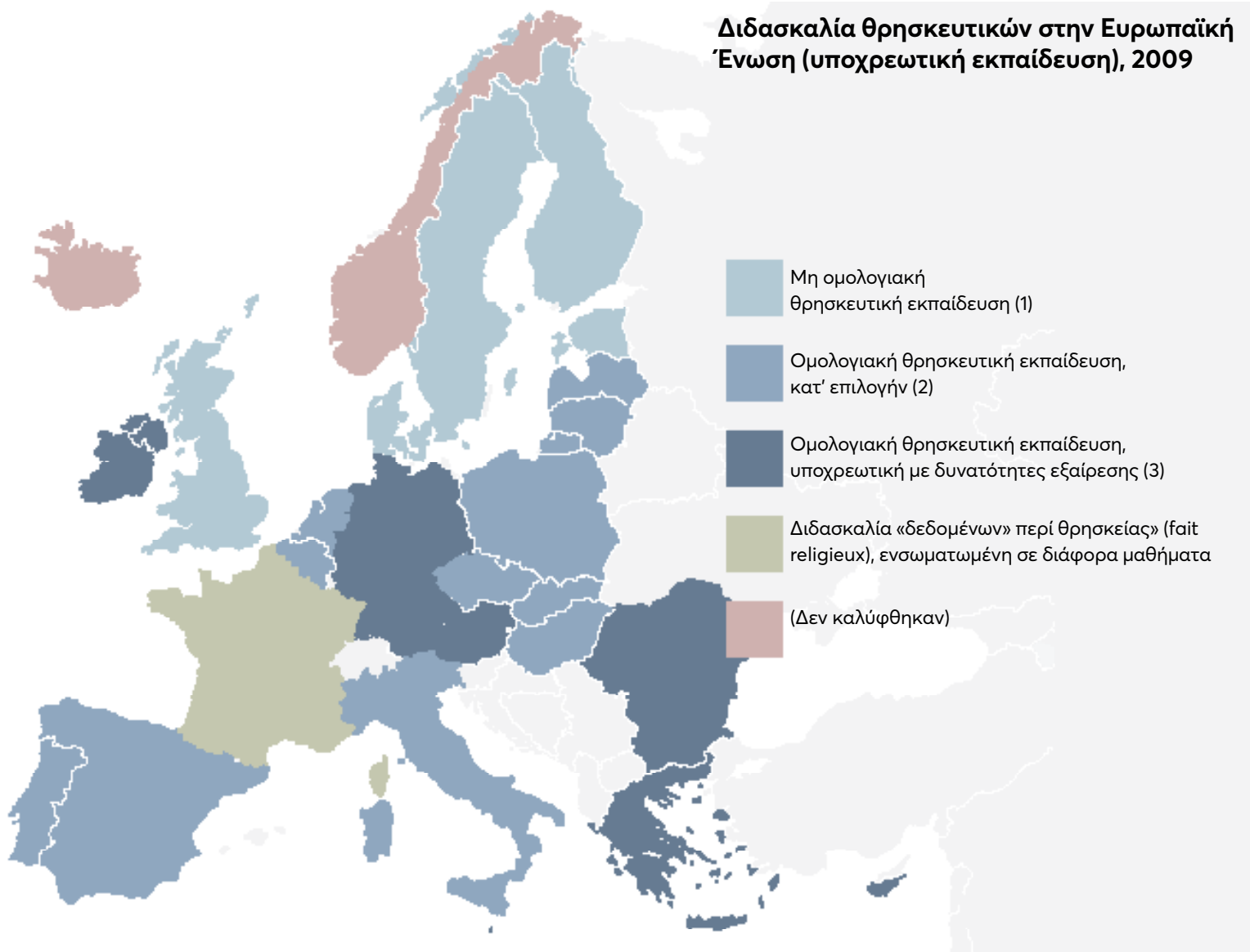
Αν εξετάσουμε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, η παραπάνω τυπολογία μένει ως έχει, όπως θα δούμε παρακάτω. Ο χάρτης που ακολουθεί προσφέρει εποπτεία και των 27 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κάποια γενικά συμπεράσματα μπορούν να αντληθούν: στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών κρατών, με την εξαίρεση της Γαλλίας, υπάρχουν συγκεκριμένα μαθήματα τα οποία ασχολούνται αποκλειστικά με τη θρησκεία. Όπου η θρησκευτική εκπαίδευση είναι ομολογιακή, κάτι το οποίο συμβαίνει στην πλειονότητα των χωρών, τότε είναι συνθέστερα κατ' επιλογήν – και όπου είναι υποχρεωτική, υφίσταται δυνατότητα εξαιρέσεως. Είναι ενδιαφέρον το να παρατηρήσουμε ότι μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση εντοπίζεται κυρίως σε βορειοευρωπαϊκές προτεσταντικές χώρες.

Μολαταύτα, αυτή η κατηγοριοποίηση πρέπει να αντιμετωπιστεί με προσοχή ακριβώς λόγω της μεγάλης ποικιλίας καταστάσεων, συγκεκριμένων και προσεγγίσεων που διαπιστώνουμε στις διαφορετικές χώρες αλλά, υπό συγκεκριμένες περιπτώσεις, ακόμα και μέσα στο ίδιο Κράτος.

Η Ολλανδία αποτελεί ένα παράδειγμα αυτής της πολυπλοκότητας. Εκεί, ο πιο σημαντικός εκπαιδευτικός τομέας, ο οποίος καλύπτει παραπάνω από το 75% των μαθητών και χρηματοδοτείται από το Κράτος, είναι ιδιωτικός και ως επί το πλείστον ομολογιακός (ρωμαιοκαθολικός ή προτεσταντικός), ακόμα και αν η πρόσβαση σε πολλά από τα σχολεία αυτού του τομέα είναι σήμερα ανοικτή στο ευρύ κοινό. Δεν υφίσταται ομολογιακή διδασκαλία στα δημόσια σχολεία, αλλά η διδασκαλία σχετικά με τη θρησκεία και κάποια φιλοσοφικά κινήματα αποτελεί σήμερα μέρος της διδακτέας ύλης. Τα δημόσια σχολεία, όμως, μπορούν να οργανώσουν μαθήματα σχετικά με τη χριστιανική (ή άλλη) θρησκεία αν το ζητήσουν οι οικογένειες. Σε αυτήν την περίπτωση, οι καθηγητές εκπαιδεύονται και μισθοδοτούνται από τις εκκλησίες. Η πολυπλοκότητα της κατηγοριοποίησης συνεχίζεται: η θρησκευτική εκπαίδευση ενδέχεται να θεωρείται μη ομολογιακή από την οπτική γωνία των περιεχομένων της, ακόμα και αν είναι ομολογιακή από την οπτική γωνία της διοργάνωσής της από την εκάστοτε ομολογία (η Φινλανδία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα). Επίσης, δεν είναι πάντοτε εύκολο να προχωρήσει κανείς σε αμιγή διάκριση ανάμεσα στην κατ' επιλογήν ομολογιακή εκπαίδευση και στην υποχρεωτική με τη δυνατότητα εξαιρέσεως.

4. Κατηχητικό είναι ένα μάθημα που απευθύνεται αυτονοήτως σε ήδη πιστούς. Ομολογιακό είναι ένα μάθημα που επικεντρώνεται στα περί συγκεκριμένης πίστεως χωρίς να προϋποθέτει το ανήκιν του ακροατηρίου σε αυτήν. Στην ελληνική δημόσια συζήτηση ταυτίστηκαν οι όροι «ομολογιακό» και «κατηχητικό», αντιδιαστέλλομενοι σε ένα υποθετικό πλήρως «θρησκευσιολογικό» μάθημα, καθιστώντας έτσι απολύτως ανέφικτη τη σοβαρή συζήτηση.

Διδασκαλία θρησκευτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (υποχρεωτική εκπαίδευση), 2009

Εποπτεία της κατάστασης στα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πέραν αυτών στα οποία θα επικεντρωθούμε (2009, με προσθήκες σχετικά με νεώτερες εξελίξεις)

1. Μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση: χώρες

Δανία: Η «σπουδή του χριστιανισμού/χριστιανικές σπουδές» είναι ένα υποχρεωτικό μη ομολογιακό μάθημα. Αυτήν τη στιγμή διεξάγεται μια συζήτηση για μετατροπή του μαθήματος σε γενικό μάθημα σπουδής του θρησκευτικού φαινομένου. Η συζήτηση αυτή αφορμάται κυρίως από την παρουσία πολλών μουσουλμάνων στη χώρα. Μέχρις στιγμής, καμία τέτοια αλλαγή δεν έχει λάβει χώρα.

Εσθονία: Κατ' επιλογήν μη ομολογιακό μάθημα. Τα σχολεία οφείλουν να διαθέσουν το μάθημα αν το ζητήσει ένα μίνιμουμ 15 μαθητών.

Φινλανδία: Νέα προγράμματα υιοθετήθηκαν το 2004. Η διοργάνωση γίνεται με ομολογιακό κριτήριο, αλλά με μη ομολογιακό περιεχόμενο. Αναγνωρισμένες ομολογίες μπορούν να διοργανώσουν ένα μάθημα θρησκευτικών σε κάθε σχολείο αν υφίσταται ένα μίνιμουμ 3 μαθητών.

Σλοβενία: Υφίσταται κατ' επιλογήν μαθήματα θρησκειών και ηθικής.

Σουηδία, Ηνωμένο Βασίλειο-Αγγλία: Θα αναλυθούν εκτενέστερα εν συνεχεία στο κείμενο.

Ηνωμένο Βασίλειο-Σκωτία: Υποχρεωτική μη ομολογιακή διδασκαλία με τίτλο «Ηθική και θρησκευτική εκπαίδευση», δυνατότητα εξαιρέσεως.

Ηνωμένο Βασίλειο-Ουαλία: πολυθρησκευτική διδασκαλία· το 2008 υιοθετήθηκε ένα νέο πλαίσιο θρησκευτικής εκπαιδευσεως για παιδιά από 3 έως 19 ετών, βασισμένο στην απόκτηση δεξιοτήτων.

2. Ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση, κατ' επιλογήν: χώρες

Βέλγιο: Υποχρεωτική επιλογή στα δημόσια σχολεία ανάμεσα σε μη ομολογιακή ηθική εκπαίδευση και σε θρησκευτική εκπαίδευση (καθολικοί, μουσουλμάνοι, εβραίοι, ορθόδοξοι, προτεστάντες).

Ουγγαρία: Κατ' επιλογήν μαθήματα πέραν των κανονικών ωρών διδασκαλίας. Η ευθύνη ανήκει στην εκάστοτε ομολογία, το σχολείο διαθέτει τον χώρο και το Κράτος τον μισθό των καθηγητών.

Ιταλία: Σύμφωνα με τη συμφωνία του 1984, η ρωμαιοκαθολική θρησκευτική εκπαίδευση οφείλει να παρέχεται στα σχολεία, αλλά επαφίεται στην επιλογή των μαθητών. Η Εκκλησία επιλέγει τους καθηγητές τους οποίους μισθοδοτεί το Κράτος. Η Εκκλησία επιβλέπει/εντέλλεται τη συγγραφή των διδακτικών βιβλίων και καθορίζει τη διδακτέα ύλη. Δεν υπάρχει εναλλακτικό μάθημα, ενώ επιμέρους επιλογές επαφίενται στο εκάστοτε σχολείο.

Λετονία: Από το 2004 υφίσταται επιλογή ανάμεσα στην «Εισαγωγή στο χριστιανισμό» και στο μάθημα ηθικής. Τα σχολεία έχουν υποχρέωση να παράσχουν το μάθημα αν τουλάχιστον 10 μαθητές εγγραφούν.

Λιθουανία: Ηθική εκπαίδευση, με επιλογή ανάμεσα σε αμιγώς θρησκευτική εκπαίδευση μιας εκ των αναγνωρισμένων ομολογιών και σε ηθική εκπαίδευση.

Λουξεμβούργο: Υποχρεωτική εκπαίδευση, με επιλογή ανάμεσα σε ένα μάθημα «Θρησκευτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης» και σε ένα μάθημα «Ηθικής και κοινωνικής διαπαιδαγώγησης».

Ολλανδία, Τσεχία, Ισπανία: Θα αναλυθούν εκτενέστερα εν συνεχεία στο κείμενο.

Πολωνία: Σύμφωνα με τη συμφωνία του 1998, επιλογή ανάμεσα σε θρησκευτική εκπαίδευση και ηθική. Απαιτείται μίνιμουμ επτά μαθητών για να προσφερθεί το μάθημα.

Πορτογαλία: Σύμφωνα με τη συμφωνία του 1940, η οποία αναμορφώθηκε το 2004, υφίσταται κατ' επιλογήν ηθική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση (ρωμαιοκαθολική). Οι επίσκοποι επιλέγουν τους καθηγητές, τους οποίους μισθοδοτεί το Κράτος.

Σλοβακία: Σύμφωνα με τη συμφωνία του 2004, υφίσταται επιλογή ανάμεσα σε μάθημα θρησκευτικών και μάθημα ηθικής.

3. Ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση, υποχρεωτική με δυνατότητες εξαίρεσης: χώρες

Αυστρία: Η θρησκευτική εκπαίδευση χρηματοδοτείται από το Κράτος υπό την ευθύνη της εκάστοτε Εκκλησίας και των αναγνωρισμένων ομολογιών. Διομολογιακή συνεργασία.

Βουλγαρία: Αποτελεί κομμάτι των υποχρεωτικά προσφερομένων κατ' επιλογήν μαθημάτων και της ομάδος μαθημάτων «Κοινωνικές επιστήμες, εκπαίδευση του πολίτη και θρησκεία». Κυρίως ορθόδοξη διδασκαλία.

Κύπρος: Τα θρησκευτικά αποτελούν ένα από τα υποχρεωτικά μαθήματα (ορθόδοξο περιεχόμενο). Οι μαθητές άλλων θρησκειών μπορούν να εξαιρεθούν.

Γερμανία: Σύμφωνα με τον «βασικό νόμο» (σύνταγμα), η θρησκευτική εκπαίδευση αποτελεί μέρος των κανονικών μαθημάτων ενός δημοσίου σχολείου. Υφίσταται συνεργασία ανάμεσα στο Κράτος και στις θρησκευτικές ομολογίες. Το μάθημα είναι κυρίως ρωμαιοκαθολικό ή προτεσταντικό. Υφίσταται διομολογιακή συνεργασία. Συχνά, η ηθική ή κάποιο άλλο μάθημα αποτελούν εναλλακτική επιλογή. Η κατάσταση διαφέρει ανάλογα με το εκάστοτε κρατίδιο. Υπάρχουν όμως και κρατίδια στα οποία το μάθημα είναι αμιγώς μη ομολογιακό ή αμιγώς μάθημα ηθικής, όπως στο κρατίδιο του Βερολίνου (όπου υφίσταται μόνο μάθημα ηθικής), στη Βρέμη ή στο Αμβούργο. Στο Βερολίνο έλαβε χώρα το 2009 δημοψήφισμα λαϊκής πρωτοβουλίας για την εισαγωγή δυνατότητας επιλογής ανάμεσα σε μάθημα θρησκευτικών και ηθικής, αντί για αμιγώς μάθημα ηθικής, η οποία ηττήθηκε με 49%-51% και με εξαιρετικά ευδιάκριτη τη διαφορά πρώην ανατολικού (απόρριψη της εισαγωγής επιλογής) και δυτικού (κατάφαση στην επιλογή) Βερολίνου στην κατανομή των αποτελεσμάτων.

Μάλτα: Η διδασκαλία της ρωμαιοκαθολικής ομολογίας περιλαμβάνεται υποχρεωτικώς στη γενική διδακτέα ύλη. Η συμμετοχή στο μάθημα επαφίεται στην επιλογή των μαθητών.

Βόρεια Ιρλανδία: Η πλειονότητα των προτεσταντών μαθητών μετέχει σε δημόσια σχολεία και οι ρωμαιοκαθολικοί μαθητές παρακολουθούν ρωμαιοκαθολικά σχολεία υποβοηθούμενα από υποτροφίες (grant-aided schools). Μόνο το 5% των μαθητών συμμετέχει στα μεικτά σχολεία τα οποία δέχονται και προτεσταντές και ρωμαιοκαθολικούς μαθητές. Η θρησκευτική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική σε σχολεία υποβοηθούμενα από υποτροφίες (grant-aided schools). Η διδακτέα ύλη είναι κοινή για όλους και κυρίως χριστιανική, ενώ είναι αποτέλεσμα συμφωνίας των τριών μεγαλύτερων προτεσταντικών ομάδων και των ρωμαιοκαθολικών. Μετά το 2006, περιλαμβάνει και άλλες θρησκείες του κόσμου.

Ιρλανδία: Το 94% των δημοτικών σχολείων είναι ρωμαιοκαθολικά,

ενώ κάποια (το 2009: 15) είναι πολυομολογιακά, δημιουργημένα με πρωτοβουλία των γονέων.

Ρουμανία: Θα αναλυθεί εκτενέστερα εν συνεχεία στο βιβλίο.

Στις χώρες στις οποίες το μάθημα των θρησκευτικών διατηρεί ομολογιακή διάσταση συμπεριλαμβάνεται η Ελλάδα.

Η τέταρτη κατηγορία («Πληροφορίες περί θρησκείας») καταλαμβάνεται αποκλειστικά από τη Γαλλία και θα αναλυθεί.

Χαρακτηριστικά ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης

Παρατηρούμε μεγάλη ποικιλία στη θέση της ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης μέσα στα σχολικά προγράμματα από τη μία χώρα στην άλλη. Ενώ αποτελεί θεμελιώδες μάθημα σε χώρες όπως η Ισπανία και η Ρουμανία, έχει μάλλον περιθωριακή θέση στην Τσεχία, όπου είναι μη υποχρεωτική και τοποθετημένη σε ξεχωριστή κατηγορία και από τα υποχρεωτικά και από τα μαθήματα επιλογής. Η ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση είναι συνήθως οργανωμένη από τις εκάστοτε ομολογίες, οι οποίες είναι συνήθως υπεύθυνες για το διδακτικό πρόγραμμα και τα διδακτικά βιβλία.

Το ίδιο ισχύει συνήθως για την επιλογή και εκπαίδευση των διδασκόντων, οι οποίοι όμως τις περισσότερες φορές μισθοδοτούνται από το Κράτος. Οι διδάσκοντες χρειάζεται συνήθως να λάβουν την υποστήριξη και την άδεια για τη διδασκαλία των θρησκευτικών από την εκάστοτε θρησκευτική κοινότητα, προϋπόθεση η οποία παρατηρείται στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες όπου δεσπόζει η ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση. Το Κράτος υποστηρίζει την ομολογιακή διδασκαλία της θρησκείας που αναγνωρίζει εμπράκτως, παρέχοντας, εκτός από τους μισθούς των καθηγητών, τους σχολικούς χώρους και τις σχολικές ώρες διδασκαλίας που χρειάζονται.

Η ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση λαμβάνει διάφορες μορφές. Στις περισσότερες χώρες είναι κατ' επιλογήν. Στην Ισπανία είναι υποχρεωτική η προσφορά της από τα σχολεία αλλά κατ' επιλογήν για τους μαθητές, οι γονείς των οποίων υποχρεούνται να δηλώσουν ή να μη δηλώσουν το μάθημα όταν εγγράφονται τα παιδιά τους (στην Ιταλία η κατάσταση είναι παρόμοια). Στη Ρουμανία θεωρείται υποχρεωτικό μάθημα ως μέρος του γενικότερου διδακτικού προγράμματος, αλλά οι μαθητές μπορούν να εξαιρεθούν από αυτό με την έγγραφη αίτηση των γονέων τους. Μολαταύτα δεν υπάρχει εναλλακτικό μάθημα. Η υποχρεωτική ομολογιακή εκπαίδευση ενδέχεται να εστιάζει σε κάποια στην επικρατούσα θρησκεία, όπως στη Ρουμανία και στην Ελλάδα, ή μπορεί να είναι πιο ανοιχτή στην θρησκευτική ποικιλομορφία (όπως στα γερμανικά κρατίδια και στην Αυστρία). Σε κάποιες περιπτώσεις υφίσταται ένα εναλλακτικό μάθημα για όσους εξαιρούνται από τα θρησκευτικά, ή εναλλακτικές διδακτικές δραστηριότητες. Στο Βέλγιο υφίσταται επιλογή ανάμεσα σε μη ομολογιακό, εκκοσμικευμένο μάθημα ηθικής και σε θρησκευτική εκπαίδευση (καθολική, εβραϊκή, μουσουλμανική, ορθόδοξη, προτεσταντική).

Χαρακτηριστικά μη ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης

Ως προς τη μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση, η οργάνωση και το περιεχόμενό της εξαρτάται από το Κράτος που τη χρηματοδοτεί, συνήθως σε συνεργασία με την εκάστοτε θρησκεία. Αυτή η μορφή διδασκαλίας συγκεντρώνεται στις βόρειες προτεσταντικές χώρες και είναι συνήθως υποχρεωτική. Η ποικιλία όμως των περιπτώσεων υπαγορεύει την ανάγκη να συγκεκριμενοποιηθεί η έννοια της μη ομολογιακής προσεγγίσεως: στην περίπτωση της Σουηδίας, για παράδειγμα, η μη ομολογιακή διδασκαλία των θρησκευτικών προκύπτει από τη στάση ουδετερότητας και αντικειμενικότητας την οποία θέλει να εγγυάται το Κράτος, και αυτό συνεπάγεται την ουδετερότητα του κράτους ειδικά σε ζητήματα εκπαίδευσως. Στην Αγγλία όμως (και μάλλον κατ' εξαίρεση) όπου η γενική στόχευση της εκπαίδευσης συ-

Η υποχρεωτική ομολογιακή εκπαίδευση ενδέχεται να εστιάζει σε κάποια επικρατούσα θρησκεία, όπως στη Ρουμανία και την Ελλάδα, ή να είναι πιο ανοιχτή στη θρησκευτική ποικιλομορφία.

Η μη ομολογιακή διδασκαλία, ακόμα και όταν είναι ανοιχτή στη θρησκευτική ποικιλομορφία, συνεχίζει να εστιάζει στην κυρίαρχη θρησκευτική κουλτούρα της εκάστοτε χώρας.

Μέχρι το 1980, κάθε αναφορά στη θρησκεία είχε εξοριστεί από το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας.

μπεριλαμβάνει την «πνευματική πρόοδο των μαθητών», όπως ορίζεται στον νόμο του 1988, το επίσημο διδακτικό πρόγραμμα θρησκευτικής εκπαίδευσης που καταρτίζεται τοπικά αποτελεί το όργανο για την επίτευξη αυτής της στόχευσης. Συνεπώς υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και στην εκάστοτε θρησκεία, ακόμα και αν η θρησκευτική εκπαίδευση τυγχάνει μη ομολογιακή. Στην Αγγλία, η συμμετοχή πολλών θρησκευτικών κοινοτήτων στην κατάρτιση του επίσημου τοπικού προγράμματος της θρησκευτικής εκπαίδευσως σχετίζεται με αυτόν τον στενό σύνδεσμο και αποτελεί μέσο με το οποίο τα διδακτικά προγράμματα ανοίγονται στη θρησκευτική ποικιλομορφία της χώρας.

Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι η μη ομολογιακή διδασκαλία, ακόμα και όταν είναι ανοιχτή στη θρησκευτική ποικιλομορφία, συνεχίζει να εστιάζει στην κυρίαρχη θρησκευτική κουλτούρα της εκάστοτε χώρας. Αυτή είναι η πραγματικότητα στην Αγγλία, όπου τα διδακτικά προγράμματα της θρησκευτικής εκπαίδευσως (καθώς και οι καθημερινές πράξεις συλλογικής λατρείας) οφείλουν να αντανακλούν το γεγονός ότι οι θρησκευτικές παραδόσεις της χώρας είναι ως επί το πλείστον χριστιανικές.

Η διδασκαλία «δεδομένων περί θρησκείας» μέσα από άλλα μαθήματα στην περίπτωση της Γαλλίας

Η Γαλλία είναι ειδική περίπτωση, αν και συνήθως αποκλείεται από τις αναλύσεις περί της θρησκευτικής εκπαίδευσως, λόγω της ακραίας εκκοσμικευμένης της κατάστασης. Στο όνομα του κοσμικού κράτους (laïcité) και της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους, όπως αυτή περιγράφεται στον νόμο του 1905 για τον χωρισμό Εκκλησίας και Κράτους, κάθε αναφορά στη θρησκεία είχε εξοριστεί από το γαλλικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα (εκτός από την Αλσατία και την περιοχή του Μοζέλα). Από τα τέλη του 1980

όμως, και συγκεκριμένα από το 2002 μετά την αναφορά του Régis Debray στον Γάλλο Υπουργό Παιδείας, η λαϊκότητα/εκκοσμικευση (laïcité) στη Γαλλία έχει ανοιχθεί στη συμπερίληψη γνώσης σχετικά με τις θρησκείες.

Ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η Γαλλία ήταν η παντελής άγνοια των μαθητών της για τον χριστιανισμό και τα θρησκευτικά ζητήματα που όμως επηρέασαν αποφασιστικά τα παρελθόν της χώρας και τη διαμόρφωσή της, με αποτέλεσμα να τους λείπουν βασικά εργαλεία για την κατανόηση σωρείας πτυχών της Γαλλίας. Η αναφορά του Debray το 2002 υπερασπίζεται τη μετάβαση από μια προσέγγιση της λαϊκότητας/εκκοσμικευσης που αγνοεί τη θρησκεία (laïcité d'incompétence) σε μια που προωθεί τη γνώση σχετικά με τις θρησκείες (laïcité d'intelligence), με την κυρίως στόχευση της βελτίωσης του γνωστικού υπόβαθρου των μαθητών και της δυνατότητας πρόσβασης σε ένα βασικό κομμάτι της κληρονομιάς τους. Ως εκ τούτου, έχουμε οδηγηθεί στη διδασκαλία δεδομένων/πληροφοριών περί θρησκείας, αλλά όχι με τη μορφή ενός ξεχωριστού μαθήματος, μα εντός των συγγενών μαθημάτων στο σχολικό πρόγραμμα – ιστορία, γεωγραφία, λογοτεχνία, γλώσσες, και λοιπά.

Αυτή η προσέγγιση τοποθετεί τη θρησκεία στο πεδίο της ουδέτερης γνώσης, της αντικειμενικής γνώσης και ως εκ τούτου είναι συμβατή με το αίτημα της θρησκευτικής ουδετερότητας και της laïcité. Θα είχε ενδεχομένως ενδιαφέρον για χώρες όπου η ομολογιακή εκπαίδευση είναι πολύ αδύναμη, αντανακλώντας τη θέση της ίδιας της θρησκείας στην κοινωνία, και οι οποίες προσδοκούν να ενδυναμώσουν τη γνώση περί θρησκείας στα σχολικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση της Τσεχίας. Το νέο πλαίσιο βασικής εκπαίδευσως στην Τσεχία (2007) περιλαμβάνει το αίτημα γνώσης περί των θρησκειών, κυρίως του χριστιανισμού αλλά και στοιχείων του Ισλάμ, πρωτίστως στο πεδίο της ιστορίας και της γεωγραφίας.

Είτε η θρησκευτική εκπαίδευση είναι ομολογιακή είτε μη ομολογιακή, τα θρησκευτικά διδάσκονται ως ξεχωριστό μάθημα σε όλες τις περιπτώσεις, με μόνη την εξαίρεση της Γαλλίας.

Αγιασμός κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς σε ελληνικό σχολείο.

Η κρατικά υποβοηθούμενη ιδιωτική εκπαίδευση

Η παρουσία της κρατικά συγχρηματοδοτούμενης αλλά κυρίως ιδιωτικής και συνήθως ομολογιακής εκπαίδευσης αποτελεί, ρητώς ή υπορητώς, συνέπεια της εφαρμογής των αρχών της ελευθερίας της εκπαίδευσης. Έχει μικρή έκταση σε χώρες όπως η Τσεχία, η Ρουμανία και η Σουηδία (περίπου 5%) αλλά εκπροσωπεί την πλειονότητα στην Ολλανδία, περιλαμβάνοντας τα 3/4 του αριθμού των μαθητών (76.3%). Αυτή η διαστολή του ιδιωτικού τομέα εκεί έχει τις ρίζες της στο ολλανδικό σύνταγμα, το οποίο έχει εγκαθιδρύσει όχι μόνο την ελευθερία της εκπαίδευσης αλλά, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα σε όλη την Ευρώπη, και ισότιμη χρηματοδότηση της ιδιωτικής και της δημόσιας εκπαίδευσης. Ο ιδιωτικός τομέας καλύπτει περισσότερο από το ένα τρίτο των μαθητών στο Ηνωμένο Βασίλειο (37.2%) και περισσότερο από το ένα τέταρτο στην Ισπανία (26.4%), μια χώρα όπου το Σύνταγμα απαιτεί από τις δημόσιες αρχές την προστασία του δικαιώματος των γονέων να παρέχεται στα παιδιά τους θρησκευτική και ηθική εκπαίδευση, σύμφωνα με τις πεποιθήσεις των ιδίων. Στη Γαλλία περίπου το ένα πέμπτο των μαθητών παρακολουθεί αντίστοιχα σχολεία.

Τα περισσότερα από αυτά τα σχολεία είναι, όπως είπαμε, κυρίως ομολογιακού χαρακτήρα, σχολεία οργανωμένα από τις εκάστοτε θρησκευτικές κοινότητες. Χρηματοδοτούμενα από το Κράτος, οφείλουν συχνά να εγγυηθούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όπως την εφαρμογή του δημόσιου προγράμματος σπουδών και των ελαχίστων προσόντων των διδασκόντων.

Η θέση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο διδακτικό πρόγραμμα

Είτε η θρησκευτική εκπαίδευση είναι ομολογιακή είτε μη ομολογιακή, τα θρησκευτικά διδάσκονται ως ξεχωριστό μάθημα σε όλες τις πε-

ριπτώσεις, με μόνη την εξαίρεση της Γαλλίας. Οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες σχετίζονται με το αν το μάθημα βρίσκεται στον κεντρικό κορμό/πυρήνα των μαθημάτων, με το πόσες διδακτικές ώρες παρέχονται στο μάθημα κ.λπ.

Στη Ρουμανία, το ορθόδοξο μάθημα θρησκευτικών αποτελεί βασικό κομμάτι του υποχρεωτικού προγράμματος σπουδών. Οι μαθητές έχουν το δικαίωμα της εξαιρέσεως αφ' ης στιγμής το ζητήσουν οι γονείς τους, αλλά δεν υπάρχει εναλλακτικό μάθημα. Τα θρησκευτικά εντάσσονται στον πυρήνα των μαθημάτων «άνθρωπος και κοινωνία» μαζί με την ιστορία, τη γεωγραφία και την αγωγή του πολίτη. Διδάσκεται για μία ώρα την εβδομάδα στα δημοτικά σχολεία και στα γυμνάσια-λύκεια (6 έως 18 ετών). Το διδακτικό πρόγραμμα καταρτίζεται από την εκάστοτε θρησκευτική ομολογία και λαμβάνει την τελική έγκριση από το Υπουργείο Παιδείας. Οι μαθητές μπορούν να εξαιρεθούν από το μάθημα με την έγγραφη αίτηση των γονέων τους ή των νόμιμων κηδεμόνων τους. Αυτές οι περιπτώσεις όμως είναι σπάνιες, με το 90% των μαθητών να συμμετέχουν στο μάθημα των ορθοδόξων θρησκευτικών.

Στην Τσεχία, από την άλλη, η συμμετοχή στο ομολογιακό μάθημα θρησκευτικών είναι πολύ χαμηλή. Δεν υπάρχουν επίσημες στατιστικές, αλλά μια πηγή σημειώνει πως μόλις το 5,9% των μαθητών των δημοτικών σχολείων παρακολουθούν το μάθημα των θρησκευτικών, ενώ μόλις το 0,79% το παρακολουθούν στο γυμνάσιο και στο λύκειο (ICCS 2007).

Στη Σουηδία, η μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση αποτελεί ένα από τα μαθήματα μιας ομάδας μαθημάτων στο κεντρικό διδακτικό πρόγραμμα μαζί με την ιστορία, τη γεωγραφία, τη θρησκευτική και πολιτειακή εκπαίδευση. Στα εννέα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαί-

Η κατάσταση σχετικά με τους διδάσκοντες του μαθήματος των θρησκευτικών παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Συνήθως μισθοδοτούνται από το Κράτος, είτε στην περίπτωση ομολογιακού είτε στην περίπτωση μη ομολογιακού μαθήματος.

δευσης, 885 ώρες παραχωρούνται συνολικά σε αυτόν τον πυρήνα μαθημάτων. Οι δήμοι και τα σχολεία αποφασίζουν για την κατανομή του χρόνου σε κάθε ένα μάθημα από αυτή την ομάδα μαθημάτων κατά τη διάρκεια των εννέα ετών, οπότε στην πράξη παρατηρείται ποικιλομορφία.

Στην Ισπανία, η διδασκαλία των θρησκευτικών (ρωμαιοκαθολικισμός) τίθεται στην επιλογή των μαθητών, όμως τα σχολεία είναι υποχρεωμένα να προσφέρουν το μάθημα, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στα πεδία γνώσεως του κεντρικού κορμού μαθημάτων. 210 ώρες παρέχονται σε κάθε έναν από τους τρεις κύκλους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο πεδίο «θρησκευτικά/εκπαιδευτικές δραστηριότητες», ενώ 175 ώρες παραχωρούνται κατά τα τέσσερα χρόνια της υποχρεωτικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στη δευτεροβάθμια, οι μαθητές που επιλέγουν τα θρησκευτικά μπορούν να επιλέξουν περαιτέρω ανάμεσα σε ρωμαιοκαθολικό μάθημα θρησκευτικών (ή άλλης ομολογίας που έχει επιτύχει συμφωνία με το Κράτος) και σε ένα μάθημα «ιστορίας και πολιτισμού των θρησκειών». Οι μαθητές που δεν επιλέγουν κανέναν από τους δύο τύπους θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι υποχρεωμένοι να παρακολουθήσουν εναλλακτικές δραστηριότητες. Συγκεκριμένα διδακτικά προγράμματα για το μάθημα των ρωμαιοκαθολικών θρησκευτικών, όπως και για το μάθημα των προτεσταντικών, εβραϊκών και μουσουλμανικών θρησκευτικών, έχουν συμφωνηθεί με το Κράτος το 1992. (Μια πρόσφατη συμφωνία για τα ρωμαιοκαθολικά θρησκευτικά εγκρίθηκε εκ νέου το 2007). Σύμφωνα με τις στατιστικές του Υπουργείου Παιδείας για το 2005/2006, από όλα τα δημοτικά σχολεία, ιδιωτικά και δημόσια, το 78,83% των μαθητών επέλεξε τα ρωμαιοκαθολικά θρησκευτικά (59,48% στην υποχρεωτική δευτεροβάθμια εκπαίδευση), ενώ το 20,52% των μαθητών επέλεξε εκπαιδευτικές δραστηριότητες αντί για θρησκευτικά (40,39% στην υποχρεωτική δευτεροβάθμια εκπαίδευση).

Στην Ολλανδία, ο νόμος του 1985 για τη δημοτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση εισήγαγε στο πρόγραμμα σπουδών και των ιδιωτικών και των δημόσιων σχολείων ένα νέο πεδίο γνώσης που καλύπτει τα «θρησκευτικά και φιλοσοφικά κινήματα». Το μάθημα που μπορεί να διδαχθεί ξεχωριστά ή να συμπεριληφθεί σε άλλα μαθήματα. Ενδεχομένως αυτό να μοιάζει σαν διάνοιξη του ολλανδικού σχολείου στη θρησκευτική ποικιλομορφία, η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Καθότι ναι μεν τα ιδιωτικά ομολογιακά χριστιανικά σχολεία, όπου η θρησκεία διδασκόταν αποκλειστικά σε ένα χριστιανικό πλαίσιο, υποχρεούνται τώρα να διδάξουν και άλλες θρησκείες, στα δημόσια σχολεία το μάθημα της θρησκευτικής εκπαίδευσης εισάγεται για πρώτη φορά. Υφίσταται όμως ακόμα μια ασάφεια. Το 1998, 13 χρόνια μετά την εισαγωγή του μαθήματος, διαπιστώθηκε ότι το μάθημα των θρησκειών του κόσμου δεν διδασκόταν σε όλα τα σχολεία. Και ότι όπου διδασκόταν, δεν υπήρχε ομοιογένεια ως προς το περιεχόμενο, τη διδακτική και τις διδακτικές ώρες που παρέχονται σε αυτό. Τα δημόσια σχολεία έχουν επίσης τη δυνατότητα να διαθέσουν μαθήματα επιλογής συγκεκριμένης θρησκείας μετά από αίτημα των γονέων των μαθητών. Σε αυτήν την περίπτωση παρέχουν τον απαραίτητο χώρο και χρόνο διδασκαλίας. Τα ιδιωτικά σχολεία, κυρίως ομολογιακά, τα οποία παρακολουθεί η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών (περισσότερο από το 75% του συνόλου), είναι ελεύθερα να προσλάβουν τους καθηγητές που επιθυμούν και να λάβουν αποφάσεις σχετικά με μαθήματα όπως τα θρησκευτικά, τα οποία είναι έξω από τον βασικό πυρήνα μαθημάτων.

Στην Αγγλία έχουν λάβει χώρα σημαντικές εξελίξεις τα τελευταία 20 χρόνια σχετικά με τη μη ομολογιακή και πολυθρησκευτική εκπαίδευση στο σχολικό σύστημα. Το υποχρεωτικό αυτό μάθημα δεν περιλαμβάνεται στον εθνικό κορμό μαθημάτων, όπως αυτός ορίστηκε με το νόμο του 1988, αλλά κατέχει συγκεκριμένη και επαρκώς ορισμένη θέση. Ο νόμος υπαγορεύει ότι κάθε σχολείο ορίζει, μέσα στο

πλαίσιο που θέτει μία αντιπροσωπευτική τοπική επιτροπή, ένα τοπικά συμφωνημένο διδακτικό πρόγραμμα θρησκευτικής εκπαίδευσης, το οποίο πρέπει να αναθεωρείται κάθε πέντε χρόνια. Το διδακτικό πρόγραμμα οφείλει να αντανakλά τις χριστιανικές παραδόσεις της χώρας, αλλά και να λαμβάνει υπ' όψιν τις θρησκείες του μεταναστευτικού υπόβαθρου του μεικτού πλέον πληθυσμού, καθώς και φιλοσοφικά συστήματα όπως ο ουμανισμός. Η θρησκευτική εκπαίδευση στοχεύει και στην εκμάθηση σχετικά με τις θρησκείες αλλά και στην εκμάθηση από τις θρησκείες, σύμφωνα με την περιγραφή της. Όπως και σε άλλα μαθήματα, οι διδακτικές ώρες που παραχωρούνται στα θρησκευτικά δεν ορίζονται επακριβώς με νόμο, αλλά ο νόμος ορίζει μόνον ένα μίνιμουμ διδακτικών ωρών και από εκεί και πέρα οι διδακτικές ώρες επαφίενται στην κρίση του εκάστοτε σχολείου.

Στη Γαλλία, όπως παρατηρήσαμε, τα τελευταία 20 χρόνια και ακόμα περισσότερο προσφάτως, μετά την αναφορά του Debray το 2002, παρατηρούμε μετατόπιση από μία αμιγέστερα κοσμική αντίληψη στα σχολεία, η οποία εξορίζει τη θρησκεία από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, σε μία αντιμετώπιση που περιλαμβάνει τη διδασκαλία δεδομένων και πληροφοριών περί θρησκείας. Αυτό δεν συνιστά ξεχωριστό μάθημα, αλλά εντάσσεται σε μία σειρά άλλων μαθημάτων όπως η ιστορία, η γεωγραφία, η λογοτεχνία, η αγωγή του πολίτη και τα καλλιτεχνικά.

Διδάσκοντες

Η κατάσταση σχετικά με τους διδάσκοντες του μαθήματος των θρησκευτικών παρουσιάζει επίσης μεγάλη ποικιλία. Συνήθως μισθοδοτούνται από το Κράτος, είτε στην περίπτωση ομολογιακού μαθήματος (π.χ. Ισπανία, όπου υφίσταται συμφωνία με την Αγία Έδρα του Βατικανού, και Ρουμανία, όπου το μάθημα βασίζεται στις συνταγματικές οδηγίες) είτε στην περίπτωση μη ομολογιακού μαθήματος (όπως όπως στην Αγγλία και στη Σουηδία). Ενίοτε διαφοροποιούνται από τους άλλους διδάσκοντες, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ισπανίας, όπου δεν τυγχάνουν δημόσιοι υπάλληλοι αλλά μισθοδοτούνται από το Κράτος. Μολαταύτα, από το 2007 και προκειμένου να αφαιρεθεί η επισφάλειά τους, λαμβάνουν μόνιμα συμβόλαια και χρειάζεται να πληρούν τις ίδιες προϋποθέσεις με τους άλλους διδάσκοντες. Το ίδιο συμβαίνει στη Σουηδία, στην Αγγλία και στη Ρουμανία.

Συμπεράσματα

Παρατηρούμε εντυπωσιακή ποικιλία διαφορετικών διευθετήσεων ως προς τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από την πληθώρα των κρατών με μάθημα ομολογιακού χαρακτήρα, μέχρι τις χώρες με μη ομολογιακό μάθημα το οποίο παρέχει ιδιαίτερη θέση στον χριστιανισμό, μέχρι τις χώρες με κοσμικό μάθημα ηθικής και παροχή του ως εναλλακτικού μαθήματος στα θρησκευτικά, μέχρι την ειδική περίπτωση της Γαλλίας, όπου και πάλι η έκλειψη κάθε μαθήματος θρησκευτικών αναγνωρίστηκε ως επιζήμιο πρόβλημα, με αποτέλεσμα την εισαγωγή των «δεδομένων περί θρησκείας».

Παρατηρούμε επίσης ότι συνήθως στις ευρωπαϊκές χώρες όπου παρέχεται ομολογιακό μάθημα θρησκευτικών, (α) το Κράτος μισθοδοτεί τους διδάσκοντες ακόμα και όταν αυτοί επιλέγονται από την εκάστοτε ομολογία, και (β) η εκάστοτε ομολογία λαμβάνει –άλλοτε εξ ολοκλήρου και άλλοτε εν μέρει– θεσμικό και αναγνωρισμένο ρόλο στην (συν)διαμόρφωση του μαθήματος. Παρατηρούμε επίσης την παρουσία ενός μαθήματος «ηθικής» ως αυτονόητα εκκοσμηκευμένης μορφής θρησκευτικού μαθήματος (το μάθημα «ηθικής» ως «θρησκευτικά χωρίς θρησκεία», με τη λογική συνεπαγωγή ότι τα θρησκευτικά είναι «μάθημα ηθικής με θρησκεία»), λογική εντελώς ξένη με το πλαίσιο ιδεών που διαπιστώνουμε στην ορθόδοξη θεολογία, ιδίως του 20ου και 21ου αιώνα.

Το τι συμβαίνει στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ενωσης δεν αποτελεί αναγκαστικά πανάκεια. Όμως ένα δεσπόζον χαρακτηριστικό του ελλαδικού δημόσιου λόγου αποτελεί η αρνητική ελληνική ιδιαιτερότητα, δηλαδή η διαβεβαίωση για εκπληκτική ποικιλία ζητημάτων πως «αυτά συμβαίνουν μόνο στην Ελλάδα» και «πουθενά στην Ευρώπη», συνήθως αναφερόμενη σε καταστάσεις που αποτελούν πληκτικά κοινό τόπο σε σειρά χωρών της Ευρώπης ή του δυτικού κόσμου γενικότερα. (Όσον αφορά στα ζητήματα Εκκλησίας-Κράτους, αυτή η τάση συνοδεύεται συχνά από την καθολικοποίηση της γαλλικής ιδιαιτερότητας, δηλαδή τη βεβαιότητα πως ό,τι συμβαίνει κατ' αποκλειστικότητα στη Γαλλία συμβαίνει σε «όλη την Ευρώπη»). Δεδομένου ότι η σχολική θρησκευτική εκπαίδευση αποτελεί κατ' εξοχήν χώρο τέτοιων λαθροχειριών, ελπίζουμε η παρούσα αναφορά και η πληροφόρηση σχετικά με τα ευρωπαϊκά ισχύοντα να προσφέρει λίγο ορθολογισμό σε όσους τον μονοπωλούν ερήμην του.

Η άποψή μας

Σήμερα, είτε με το νέο πρόγραμμα σπουδών είτε με το παλιό, το μάθημα είναι ομολογιακό (δηλαδή, ούτε κατηχητικό ούτε θρησκευτολογικό) και κατ' επιλογήν (αφού η εξαίρεση από αυτό δεν επιφέρει καμία συνέπεια, σε αντίθεση με την ιστορία ή τα μαθηματικά). Τί θα προτείναμε εμείς;

Αφ' ης στιγμής το μάθημα δεν είναι κατηχητικό (κατηχητικό είναι ένα μάθημα το οποίο απευθύνεται σε πιστούς, ομολογιακό είναι ένα μάθημα το οποίο επικεντρώνεται σε μία θρησκεία/ομολογία, παρέχοντας γνώσεις γι' αυτήν, χωρίς να αποκλείεται εμβριθής ενημέρωση για άλλα θρησκευόμενα), δεν θα πρέπει να συναρτάται με το θρησκευμα (ή την έλλειψη αυτού) του μαθητή.

Όποιος τελειώνει το σχολείο στην Ελλάδα, οφείλει να γνωρίζει οπωσδήποτε κάποια πράγματα για τον ορθόδοξο χριστιανισμό, αλλιώς αδυνατεί να καταλάβει τη χώρα στην οποία ζει και την υποχρεωτική εκπαίδευση της οποίας έχει ολοκληρώσει – του λείπουν βασικές, θεμελιώδεις γνώσεις (κάτι που κατανόησαν και διόρθωσαν ακόμα και οι λαϊσιστές Γάλλοι). Γνώσεις όπως γιατί οι ορθόδοξοι φτιάχνουν εικόνες, σε τι Θεό πιστεύουν, πώς διαμορφώθηκε η πίστη τους, τι γιορτάζουν και γιατί, κ.λπ. Έλλειψη τέτοιων γνώσεων για κάποιον που ζει στην Ελλάδα σημαίνει ελλιπή εγγραμματοσύνη, κατά τον ίδιο τρόπο που θεωρούνται εκ των ων ουκ άνευ γνώσεις όπως το πού είναι η Πρέβεζα, πώς λύνονται οι δευτεροβάθμιες εξισώσεις, ή τί έγινε το 1940. (Ενας Ιταλός με ιταλική εθνική συνείδηση δεν μπορεί να ζητήσει στο ελληνικό σχολείο την απαλλαγή του από το μάθημα της ιστορίας ή της γεωγραφίας, ώστε να διδαχθεί τις αντίστοιχες ιταλικές για λόγους συνείδησης – και ευλόγως.)

Αυτές τις γνώσεις ο απόφοιτος υποχρεωτικής εκπαίδευσης πρέπει να τις έχει ανεξάρτητα από τη θρησκευτική του πίστη ή την έλλειψη αυτής. Και φυσικά, αυτό το μάθημα εννοείται πως είναι υποχρεωτικό – δεν εξαιρείται άνευ επιπτώσεων από τη φυσική ή τη φιλοσοφία ή τη λογοτεχνία, επειδή διαφωνείς με αυτές. (Αντιθέτως, το μάθημα των θρησκευτικών στην Ελλάδα σήμερα είναι de facto μάθημα επιλογής, όπως εξηγήσαμε παραπάνω. Υποχρεωτικό μάθημα λοιπόν, κυρίως ομολογιακό, μη κατηχητικό (μη απευθυνόμενο σε πιστούς).

Οι παρατηρήσεις αυτές δεν σχετίζονται άμεσα με την επικαιρότητα και τα νέα προγράμματα του μαθήματος των θρησκευτικών, αλλά με γενικότερες συγχύσεις που διαπιστώθηκαν στον δημόσιο λόγο επί αφορμή αυτών των συζητήσεων.

Πηγές/Βιβλιογραφία

Το παρόν κείμενο αποτελεί αναφορά, όχι ερευνητική εργασία, και ως εκ τούτου βασίζεται σε δευτερογενείς ερευνητικές πηγές, ενίοτε μεταφράζοντάς τις επί λέξει. Η βασική μας πηγή είναι το:

Pépin, Luce (2009). *Teaching about Religions in European School Systems:*

Policy issues and trends. NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe, Network of European Foundations.

Η βασική μας πηγή βασίζεται με τη σειρά της στις εξής πηγές:
Borne, Dominique and Willaime, JeanPaul (2007), *Enseigner les faits religieux: quels enjeux?*, Armand Colin, 2007.

Council of Europe (2005), "Education and religion", report of the Culture, Science and Education Committee to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, September 2005. (Reporter: A Schneider; PPE)

Council of Europe (2007), *Religious Diversity and Intercultural Education: A handbook for use in schools.*

Council of Europe (2008), *White Paper on Intercultural Dialogue, "Living together in equal dignity"*, Strasbourg, 7 May 2008.

Debray, Régis (2002), "L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque", report to the minister of education, February 2002.

Estivalèzes, Mireille (2003), "L'enseignement du fait religieux dans le système éducatif français", *Revue Perspectives de l'Unesco*, no. 126 "Education and Religion: the paths of tolerance", vol XXXIII, no. 2, June 2003.

European Commission (2005), *Key data on education in Europe 2005*, Eurydice and Eurostat (ISBN 9289494239).

European Commission (2008), *Green Paper on "Migration and Mobility: challenges and opportunities for European education systems"*, COM (2008) 423 final, Brussels, 3 July 2008.

European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) (2008), *Sharing Diversity: National approaches to intercultural dialogue in Europe*, study for the European Commission, March 2008.

Eurybase (2007/8), *Eurydice database on education systems in Europe.*

Eurydice (2004), *Integrating Immigrant Children into Schools in Europe*, European Commission/Eurydice, 2004.

Eurydice (2008), *Key data on teaching languages at schools in Europe*, European Commission/Eurydice, 2008.

Husson, JeanFrançois (2007), "Training imams in Europe: the current status", King Baudouin Foundation, June 2007.

InterEuropean Commission on Church and School (ICCS) (2007), *Religious Education in Europe: Situation and current trends in schools*, 2007.

Lähnemann, Johannes and Schreiner, Peter (2008), *Interreligious and Values Education in Europe: Map and handbook*, Comenius Institute, July 2008.

Network of European Foundations (NEF) (2008), *Religion and Democracy in Contemporary Europe*, Van Leer Jerusalem Institute and NEF, Alliance Publishing Trust, 2008.

Network of European Foundations (NEF) (2009), *Schools for Society – Learning Democracy in Europe: A handbook of ideas for action*, Alliance Publishing Trust, 2009.

Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) (2007), *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, 2007.

REDCo (2007), *Religion and Education in Europe: Developments, contexts and debates* (Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, JeanPaul Willaime), Waxmann Verlag, 2007.

REDCo (2009), *Teenagers' Perspectives on the Role of Religions in their Lives, Schools and Societies: A European quantitative study* (Pille Valk, Gerdien BertramTroost, Markus Friederici, Céline Béraud), Waxmann Verlag, 2009.

Von Brömssen, Kerstin (2007), "Sweden: a changing cultural and religious landscape", in Marie Carlson, Annika Rabo and Fatima Gokk (eds), *Education in Multicultural Societies: Turkish and Swedish perspectives*, Swedish Research Institute in Istanbul, transactions, vol 18, 2007.

Willaime, JeanPaul and Béraud, Céline (2009), *Les jeunes, l'école et la religion*, Bayard, 2009.

Willaime, JeanPaul and Mathieu, Séverine (2005), *Des maîtres et des dieux: école et religion en Europe*, Edition Belin, 2005.

Επίσης: Project "Religious Education at Schools in Europe", University of Vienna, Faculty of Protestant Theology, REL-EDU. <http://www.rel-edu.eu/project/>

Όποιος τελειώνει το σχολείο στην Ελλάδα, οφείλει να γνωρίζει κάποια πράγματα για τον ορθόδοξο χριστιανισμό, αλλιώς αδυνατεί να καταλάβει τη χώρα στην οποία ζει και την υποχρεωτική εκπαίδευση της οποίας έχει ολοκληρώσει.

2. Οι οικονομικές διαστάσεις των σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους

Φορολόγηση και χρηματοδότηση της Εκκλησίας από το Κράτος στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΡΥΣΟΓΕΛΟΣ⁵

ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ερευνητική εργασία θα επιχειρηθεί μια παρουσίαση των βασικότερων διατάξεων που διέπουν την χρηματοδότηση θρησκευτικών ομάδων (και ιδιαίτερα των επικρατουσών εκκλησιών κατά περίπτωση) στην Ευρώπη. Σκοπός είναι να τεθεί η περίπτωση της Ελλάδας και της Κύπρου σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο, ούτως ώστε να γίνει κατανοητή η ακριβής φύση των προκλήσεων που η χρηματοδότηση των εκκλησιών της Ελλάδας και της Κύπρου αντιμετωπίζουν και, ει δυνατόν, η εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων για την προοπτική των μοντέλων που εφαρμόζονται σήμερα σε Ελλάδα και Κύπρο.

Εκ των προτέρων μπορούμε να πούμε ότι, όπως και οι λοιπές διατάξεις, κανόνες και έθιμα που διέπουν τις σχέσεις κρατών με εκκλησίες στην Ευρώπη, έτσι και η χρηματοδότηση θρησκευτικών ομάδων δεν μπορεί να γίνει κατανοητή εκτός του κατά περίπτωση ιστορικού, κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου σε κάθε χώρα. Αυτό το πλαίσιο έχει καθορίσει κατά τρόπο κρίσιμο τη μορφή των σχέσεων Κρατών με Εκκλησίες και, εξ αυτού, τους τρόπους που κάθε έννομη τάξη έχει διαλέξει για να εξασφαλιστεί η χρηματοδότηση της θρησκείας. Αυτή η συγκριτική μελέτη λοιπόν, αν και αφορά μια πολύ συγκεκριμένη πτυχή της σχέσης κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας στην Ευρώπη, άπτεται άμπολλων άλλων ζητημάτων που έχουν διαμορφώσει την πληθώρα μοντέλων σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας.

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από αυτήν την έρευνα είναι ότι οι διαφορές μοντέλων χρηματοδότησης της θρησκείας στην Ευρώπη δεν είναι τυχαίες, αλλά αντανακλούν συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές και δογματικές συνθήκες. Στην πραγματικότητα τα δεκάδες διαφορετικά νομικά πλαίσια μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με κάποια ασφάλεια σε μερικά βασικά «μοντέλα», τα οποία με τη σειρά τους αντανακλούν βασικές πολιτικές και πολιτιστικές τρέψεις στην Ευρώπη. Από αυτήν την άποψη, αυτή η συγκριτική άσκηση υπόσχεται να θέσει τα παραδείγματα της Ελλάδας και της Κύπρου σε ευρύτερα πλαίσια κάποιων εκ των μοντέλων που θα αναδειχθούν από τη σύγκριση. Ταυτόχρονα, όμως, η εξαγωγή συμπερασμάτων ή προτάσεων πολιτικής πρέπει να είναι εξαιρετικά ευαίσθητη σε ό,τι αφορά τους παράγοντες που έχουν διαμορφώσει και τα γενικά μο-

ντέλα και τα συγκεκριμένα εθνικά θεσμικά πλαίσια χρηματοδότησης των θρησκειών στην Ευρώπη: ιστορική διαδρομή, θεολογική παράδοση, πολιτική πραγματικότητα, οικονομικές και πρακτικές ανάγκες.

Μιας και αυτή η ερευνητική εργασία αφορά το μέλλον της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα, κατ' αναλογίαν η έμφαση θα δοθεί στους κανόνες χρηματοδότησης που διέπουν τη λειτουργία των επικρατουσών εκκλησιών. Από την άλλη μεριά, το ζήτημα της χρηματοδότησης όλων των θρησκειών, πέραν των μεγάλων Εκκλησιών, σε κάποιες περιπτώσεις αποκτά μεγάλη σημασία, και γι αυτό θα γίνει αναφορά και σε αυτό όπου χρειάζεται για να δοθεί πληρέστερη εικόνα.

Μοντέλα χρηματοδότησης θρησκευτικών ομάδων στην Ευρώπη και σχέσεις Εκκλησίας - Κράτους

Αν κάποιος σκεφτεί αφαιρετικά, υπάρχουν δυο «ακραία» μοντέλα χρηματοδότησης της Εκκλησίας από το Κράτος, τα οποία λογικά εκπορεύονται από δυο διαφορετικά μοντέλα σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας. Αν υπάρχει χωρισμός Κράτους-Εκκλησίας, τότε το Κράτος λογικά θα παρέχει ελάχιστες οικονομικές ενισχύσεις στις διάφορες θρησκείες, αφήνοντάς τες να αναζητήσουν πόρους μόνες, από τους πιστούς τους και την εκμετάλλευση της περιουσίας τους. Σε αυτό το μοντέλο, οι διάφορες θρησκευτικές ομάδες δεν είναι τίποτα περισσότερο από μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, όπως πολλές άλλες, και αν απολαμβάνουν κάποια προνόμια, αυτά θα είναι τα ίδια με αυτά που έχουν κοσμικές οργανώσεις με πνευματική, κοινωφελή και φιλανθρωπική αποστολή.

Στο άλλο άκρο υπάρχει το μοντέλο που ανταποκρίνεται σε μια πολύ στενή σχέση Κράτους και Εκκλησίας. Λογικά σε τέτοιες περιπτώσεις, το Κράτος, ως ανώτερη πηγή πολιτικής και θεσμικής ισχύος σε μια εδαφική επικράτεια, αναλαμβάνει να διευκολύνει τις θρησκευτικές οργανώσεις της επιλογής του με απευθείας οικονομικές ενισχύσεις. Στην πιο καθαρή μορφή ώσμωσης πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας, μπορούμε να φανταστούμε το Κράτος να καλύπτει απευθείας τους μισθούς των λειτουργών κάποιων ή όλων των θρησκειών στο έδαφός του, ενώ στην ακόμα πιο ακραία μορφή ξεκάθαρης ταύτισης

5. Ο δρ Άγγελος Χρυσόγελος γεννήθηκε το 1983 στην Αθήνα και εργάζεται ως Ερευνητικός Εταίρος στο Hellenic Observatory του London School of Economics and Political Science (LSE), ενώ προηγουμένως εργάστηκε ως Academy Senior Fellow στη δεξαμενή σκέψης Chatham House του Λονδίνου και ως λέκτωρ ευρωπαϊκής και διεθνούς πολιτικής στο Πανεπιστήμιο του Limerick στην Ιρλανδία. Είναι διδάκτωρ πολιτικών και κοινωνικών επιστημών του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου της Φλωρεντίας και κατέχει μεταπτυχιακό τίτλο διεθνών σχέσεων και διπλωματίας από το Πανεπιστήμιο του Λέιντεν της Ολλανδίας και πτυχίο πολιτικών επιστημών από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στο παρελθόν έχει συνεργαστεί με το Ινστιτούτο Clingendael στη Χάγη, το Wilfried Martens Centre for European Studies στις Βρυξέλλες και το Πανεπιστήμιο της Αμβέρσας. Τα ενδιαφέροντά του περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ανάλυση εξωτερικής πολιτικής, κόμματα και κομματικά συστήματα στην Ευρώπη, τον λαϊκισμό στην Ευρώπη και στον κόσμο και την ελληνική πολιτική. Τον ευχαριστούμε για την παραχώρηση αυτού του κειμένου, που πρωτοδημοσιεύτηκε στο *Απελευθέρωση της Εκκλησίας από το Κράτος*, εκδ. Manifesto 2015, σσ. 13-56.

Σχεδόν όλες οι επικρατούσες Εκκλησίες στην Ευρώπη διαθέτουν σημαντική περιουσία από την εκμετάλλευση της οποίας χρηματοδοτούν το φιλανθρωπικό, εκπαιδευτικό και νοσοκομειακό τους έργο.

του κράτους με μια μόνο ή κάποιες επικρατούσες Εκκλησίες, αυτό το προνόμιο εκτείνεται μόνο στους λειτουργούς αυτών των εκκλησιών – οι υπόλοιπες θρησκείες αναγκάζονται να καλύπτουν μόνες τα έξοδά τους.

Η εμπειρία δείχνει ότι και τα δύο αυτά μοντέλα χρηματοδότησης συναντώνται στην Ευρώπη, αν και με αρκετές επιμέρους διαφορές στον τρόπο εφαρμογής τους. Αυτό που είναι ενδιαφέρον όμως είναι ότι η εφαρμογή ενός εκ των «ακραίων» μοντέλων χρηματοδότησης δεν συμβαδίζει πάντα στην πράξη ούτε με τον βαθμό επιρροής της θρησκείας στη δημόσια σφαίρα, αλλά ούτε και με τη θεσμικά κατοχυρωμένη σχέση Κράτους-Εκκλησίας. Όπως θα δούμε, σε χώρες όπου κατά γενική ομολογία ο ρόλος της επικρατούσας θρησκείας και Εκκλησίας είναι πλέον αρκετά περιορισμένος στη δημόσια σφαίρα, το Κράτος εξακολουθεί να χρηματοδοτεί ευθέως τις ανάγκες της Εκκλησίας. Κάποιες από τις πιο εκκοσμικευμένες και ελευθεριακές κοινωνίες εξακολουθούν να διατηρούν ένα μοντέλο στενής θεσμικής σχέσης κράτους και επικρατούσας εκκλησίας (Δανία, Φινλανδία), ενώ ακόμα και εκεί που αυτή η σχέση σταδιακά χαλαρώνει, η χρηματοδοτική διάσταση διατηρείται σχεδόν ανέπαφη (Σουηδία, Νορβηγία). Υπάρχουν όμως και αντίθετες περιπτώσεις όπου, αν και η θεσμική σχέση Κράτους και επικρατούσας Εκκλησίας είναι στενότερη, προκρίνεται ένα μοντέλο πλήρους οικονομικής αυτονομίας της θρησκείας (Αγγλία).

Σε χώρες όπου το Κράτος είναι επισήμως ουδέτερο σε ζητήματα θρησκείας, αλλά χρηματοδοτεί θρησκευτικές ομάδες, η αντίφαση επιλύεται από το γεγονός ότι το προνόμιο χρηματοδότησης από το Κράτος απολαμβάνεται είτε από όλες τις θρησκευτικές ομάδες, είτε από αρκετές θρησκείες πέραν της επικρατούσας Εκκλησίας (Βέλγιο, Νορβηγία). Επομένως, σε κάποιες χώρες ο πλουραλισμός του χρηματοδοτικού ρόλου του Κράτους είναι μια διαφορετική εκδοχή της ουδετερότητας της πολιτείας έναντι των Εκκλησιών, δεν παύει όμως να έχει προκύψει από μια παράδοση στενής σχέσης του Κράτους με μια Εκκλησία, την οποία κατά παράδοση χρηματοδοτεί. Από την άλλη, ο ιδεότυπος ενός πλήρους χωρισμού Κράτους-Εκκλησίας δεν συναντάται πουθενά στην Ευρώπη, τουλάχιστον από τη σκοπιά των οικονομικών σχέσεων που εξετάζουμε. Όλα τα ευρωπαϊκά κράτη ενισχύουν με κάποιο έμμεσο τουλάχιστον τρόπο τη λειτουργία θρησκευτικών ομάδων στο έδαφός τους και σχεδόν παντού (ακόμα και σε περιπτώσεις ακραίων χωρισμού κράτους-εκκλησίας, π.χ. Γαλλία) τα κράτη επιφυλάσσουν κάποιες διευκολύνσεις για τις επικρατούσες εκκλησίες τους.

Μεταξύ των δύο ακραίων ιδεατών μοντέλων, που όπως είδαμε είναι ιδεατά, γιατί στην πραγματικότητα πουθενά δεν συναντώνται πλήρως, υπάρχει η περίπτωση της ενίσχυσης των εκκλησιών από τους πιστούς διά της χρήσης των μηχανισμών του κράτους. Αυτό το μοντέλο είναι ενδιάμεσο γιατί, ενώ το Κράτος θεωρητικά δεν αναλαμβάνει (τουλάχιστον επίσημα) ευθύνη να χρηματοδοτεί τη λειτουργία των εκκλησιών και θρησκευτικών ομάδων, προσφέρει τους διοικητικούς μηχανισμούς του για να εξυπηρετήσει τις θρησκευτικές ομάδες. Ουσιαστικά σε τέτοιες περιπτώσεις οι εκκλησίες κάνουν χρήση του μονοπωλίου επιβολής υποχρεώσεων (και τιμωρίας, σε περίπτωση μη συμμόρφωσης) του Κράτους στους πολίτες του, και με αυτήν την έννοια το Κράτος τις βοηθάει αποφασιστικά εν συγκρίσει με το να ήταν αναγκασμένες σε αναζήτηση ενισχύσεων βασισμένες στην καλή θέληση των μελών τους.

Στην Ευρώπη αυτό το μοντέλο λαμβάνει δύο διαφορετικές επιμέρους μορφές: το Κράτος μπορεί να επιβάλλει τη συλλογή φόρου που πληρώνεται από τους πολίτες που είναι μέλη κάποιας Εκκλησίας και αποδίδεται από το Κράτος σε αυτήν (π.χ. Γερμανία, Αυστρία και πιο πρόσφατα σκανδιναβικές χώρες). Το Κράτος μπορεί επίσης να αφαιρεί ένα μέρος του συνολικού φόρου που πληρώνουν οι πολίτες και να το αποδίδει στην Εκκλησία (ή την οργάνωση) που αυτοί επιλέγουν

(π.χ. Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία). Στη δεύτερη περίπτωση δηλαδή δεν υπάρχει «εκκλησιαστικός φόρος» καθ' εαυτόν, αλλά δίνεται η δυνατότητα στους πολίτες να επιλέξουν αν θέλουν να χρηματοδοτήσουν μια θρησκευτική ομάδα. Σε αντίθεση με το μοντέλο του εκκλησιαστικού φόρου, ένας πολίτης δεν είναι υποχρεωμένος να κατευθύνει τη συνεισφορά του στην Εκκλησία όπου είναι μέλος. Από εκεί και πέρα, κάθε εφαρμογή των ενδιάμεσων μοντέλων συνοδεύεται από άλλες επιμέρους διατάξεις που κατά περίπτωση στρώχνουν την κάθε χώρα πιο κοντά στο κοσμικό ή στο φιλοεκκλησιαστικό άκρο. Πρέπει δηλαδή να δούμε τι άλλα ευεργετήματα απολαμβάνουν οι θρησκευτικές ομάδες πέραν της απόδοσης σε αυτές από το Κράτος των συνεισφορών-φόρων που συλλέγουν, καθώς και να εξετάσουμε ποιες ομάδες μπορούν να κάνουν χρήση αυτής της διευκόλυνσης (μόνον οι επικρατούσες εκκλησίες, κάποιες θρησκευτικές ομάδες ή όλες ανεξαιρέτως;).

Είναι σημαντικό να ξεκαθαριστεί εξ αρχής ότι αυτά τα μοντέλα αφορούν τη χρηματοδότηση κάποιων ή όλων των τρεχόντων εξόδων των λειτουργιών των θρησκευτικών ομάδων (κυρίως μισθοδοσία του Κλήρου και των υπαλλήλων τους, καθώς και πρακτικά έξοδα, όπως συντήρηση κτηρίων, τρέχοντα έξοδα κ.λπ.). Σχεδόν όλες οι επικρατούσες εκκλησίες στην Ευρώπη διαθέτουν σημαντική περιουσία από την εκμετάλλευση της οποίας χρηματοδοτούν το φιλανθρωπικό, εκπαιδευτικό και νοσοκομειακό τους έργο. Θεωρητικά αυτή η περιουσία θα μπορούσε να χρηματοδοτήσει και τα τρέχοντα έξοδα των επικρατούσων εκκλησιών, και σε κάποιες (λίγες) χώρες αυτό πραγματικά γίνεται. Υπό μια έννοια, τα διαφορετικά μοντέλα χρηματοδότησης των θρησκειών δεν υποδηλώνουν οικονομική ανάγκη των επικρατούσων Εκκλησιών έναντι του Κράτους, αλλά αποτελούν την αποτύπωση διαφορετικών ιστορικών διαδρομών στη σχέση των δύο πόλων. Εν πάση περιπτώσει, η διάκριση μεταξύ «χρηματοδότησης» και «περιουσίας» των Εκκλησιών είναι κρίσιμη, καθώς αφορά διαφορετικές δραστηριότητες και ανάγκες των εκκλησιών. Αυτή η διάκριση είναι κρίσιμη για την κατανόηση της ελλαδικής και της κυπριακής περίπτωσης που θα αναλυθούν μετά την παρουσίαση της πρακτικής σε χώρες της Ευρώπης.

Επίσης, πρέπει να σημειωθεί με έμφαση ότι πολλές φορές η πραγματικότητα των οικονομικών σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους σε αρκετές χώρες διαφέρει από την εικόνα που δίνει μια επιφανειακή εποπτεία τους – προς όφελος των τοπικών εκκλησιών. Για να αναφερθούμε στο παράδειγμα της Γερμανίας, αρκετοί Έλληνες επικαλούνται το γερμανικό φορολογικό σύστημα χρηματοδότησης του Κράτους, σύμφωνα με το οποίο χρηματοδοτούν την κάθε εκκλησία μόνον οι πιστοί της, μέσω ενός εκκλησιαστικού φόρου (Kirchensteuer) που συλλέγει το Κράτος. Έτσι, διατείνονται, η χρηματοδότηση κάθε εκκλησίας προκύπτει από τους πιστούς της και όχι από το σύνολο των φορολογουμένων πολιτών. Αυτό όμως δεν αντικατοπτρίζει την κατάσταση στη Γερμανία, παρά μόνον μια παραμορφωτική μέσα στην επιφανειακότητά της εκδοχή της: στην πραγματικότητα, το γερμανικό Κράτος καταβάλλει πέρα και πάνω από το Kirchensteuer και εκατοντάδες εκατ. ευρώ κάθε χρόνο στην Ευαγγελική και στην Καθολική Εκκλησία (420 με 480 εκατ. ευρώ) από τα κρατικά έσοδα τα προερχόμενα εκ του συνόλου των φορολογουμένων πολιτών ανεξαρτήτως θρησκεύματος. (Μάλιστα, η Ευαγγελική Εκκλησία έχει ζητήσει την διακοπή αυτών των χρηματοδοτήσεων, αλλά το Κράτος την αρνείται).⁶ Το γερμανικό Κράτος καταβάλλει στις εκκλησίες και άλλα ποσά πέρα και πάνω από το Kirchensteuer: «Τα 460 εκατομμύρια ευρώ της κρατικής ενίσχυσης είναι μικρό μόνο μέρος της οικονομικής ενίσχυσης που παρέχει το Κράτος προς την εκκλησία. [...] Στις υπηρεσίες πρόνοιας όπως η καθολική Caritas και η διακονία της Ευαγγελικής Εκκλησίας, η συμμετοχή της εκάστοτε Εκκλησίας δεν ξεπερνάει το 2%. [...] Επιπλέον το Κράτος πληρώνει τους μισθούς των επισκόπων και χρηματοδοτεί την οικοδόμηση και συντήρηση ιερών ναών. [...] Άλλα 90 εκατ. [σ.σ.: μόνον

6. «Η Γερμανική Ευαγγελική Εκκλησία θα δεχόταν διακοπή των κρατικών επιχορηγήσεων», 12/11/2013, <http://www.skai.gr/news/world/article/245796/i-germaniki-euaggeliki-ekklisia-tha-dehotan-diakopi-ton-kratikon-epihorigiseon/>. Το Κράτος αρνείται να διακόψει τη χρηματοδότηση διότι την οφείλει λόγω, μεταξύ άλλων, παρελθουσών απαλλοτριώσεων εκκλησιαστικών γαιών· δηλαδή, για λόγους παρόμοιους με τις δεσμεύσεις του ελλαδικού κράτους στην Εκκλησία.

από το κρατίδιο της Βαυαρίας] πηγαίνουν στη μισθοδοσία του τοπικού προσωπικού. [...] Οι εκκλησίες δεν υποχρεώνονται να δημοσιοποιούν τα οικονομικά τους». ⁷ Από τις παραπάνω παραδειγματικές πληροφορίες καθίσταται σαφές το πόσο παραπλανητικό είναι να υποστηρίξει κανείς ότι στη Γερμανία, σε αντίθεση με την Ελλάδα, μόνον οι πιστοί πολίτες χρηματοδοτούν τις εκκλησίες τους και όχι το σύνολο των φορολογουμένων πολιτών ανεξαρτήτως θρησκευόμενου. Παρόμοια περιστατικά συναντώνται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, καταδεικνύοντας μια πραγματικότητα αρκετά πολυπλοκότερη από την επιφανειακή εκδοχή της.

Η συγκριτική έρευνα αναδεικνύει όχι μόνο την ύπαρξη ξεχωριστών μοντέλων, αλλά και την αρκετά σημαντική σύμπτωση τους με συγκεκριμένες πολιτιστικές, δογματικές και ιστορικές τομές στην Ευρώπη. Αλλού αυτές οι τομές διατρέχουν την εφαρμογή ενός μοντέλου, αποδεικνύοντας ότι η εφαρμογή του ίδιου μοντέλου μπορεί να εκπορεύεται από διαφορετικές ισορροπίες στην ιστορική σχέση Κράτους-Εκκλησίας. Στα επόμενα κεφάλαια θα παρουσιαστούν αυτά τα μοντέλα, καθώς και η εφαρμογή τους στις χώρες της Ευρώπης. Ακολούθως η συζήτηση θα στραφεί στην ανάλυση της χρηματοδότησης της θρησκείας σε Ελλάδα και Κύπρο και, με βάση τα συμπεράσματα της συγκριτικής ανάλυσης, θα εξαχθούν συμπεράσματα και προτάσεις για την ελλαδική περίπτωση.

Μοντέλο I: Οικονομική ανεξαρτησία από το Κράτος, Συλλογή πόρων από τις ίδιες θρησκευτικές ομάδες

Το μοντέλο της πλήρους οικονομικής ανεξαρτησίας της θρησκείας από το Κράτος συναντάται σε εντυπωσιακά μικρό αριθμό χωρών. Όποιες χώρες έχουν αυτό το μοντέλο, επιβάλλουν στις θρησκευτικές ομάδες να αναζητούν οι ίδιες πόρους, αν και ακόμα και εκεί το Κράτος συνδράμει εμμέσως κάποιες από τις ανάγκες των θρησκευτικών ομάδων (ιδιαίτερα των επικρατούσων εκκλησιών). Το μοντέλο της οικονομικής ανεξαρτησίας των θρησκειών συναντάται σε δύο από τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές χώρες, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία. Αν και οι περισσότεροι γνωρίζουν ότι η Γαλλία είναι η χώρα με το πιο κοσμικό καθεστώς στην Ευρώπη, είναι εντυπωσιακό το πώς μια χώρα με κρατική Εκκλησία και σημαντικούς δεσμούς μεταξύ κρατικής και θρησκευτικής εξουσίας, η Μεγάλη Βρετανία, εφαρμόζει ένα μοντέλο πλήρους οικονομικής ανεξαρτησίας της Εκκλησίας από το Κράτος.

Εξετάζοντας συγκεκριμένα την Αγγλία, η Αγγλικανική Εκκλησία έχει σχεδόν πλήρη οικονομική αυτονομία από το Κράτος. Η αυτονομία της, η οποία είναι μια πολιτική που εφαρμόζεται από την πρώτη στιγμή ίδρυσής της, βασίζεται σε ένα αποκεντρωμένο σύστημα, κατά το οποίο η συλλογή χρημάτων (κυρίως με τη μορφή δωρεών από τους πιστούς) και διαχείρισή τους γίνεται από τις ενορίες. Αυτό το σύστημα όμως δημιουργούσε μεγάλες ανισότητες ιδιαίτερα στους μισθούς και τις συντάξεις ιερέων, για αυτό και από τα μέσα του 19ου αιώνα η πρακτική είναι οι ενορίες να μεταφέρουν μέρος των εσόδων τους

σε ταμεία που διαχειρίζονται επισκοπές από τα οποία πληρώνονται οι εξισορροπημένοι σήμερα μισθοί των ιερέων. Οι συντάξεις και τα ενοίκια των κατοικιών, όπου διαμένουν ιερείς, καθώς και τα έξοδα συντήρησης των ναών, πληρώνονται από τα έσοδα που αποφέρει η χρηματιστηριακή εκμετάλλευση αξιών και κεφαλαίων, που διαχειρίζονται οι επίτροποι της Εκκλησίας. Αυτή η εκμετάλλευση αποφέρει το 15% των συνολικών εσόδων της Αγγλικανικής Εκκλησίας. Το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων της Εκκλησίας, και το μεγαλύτερο μέρος των αναγκών της, εξακολουθεί να εξαρτάται από τα χρήματα που ενορίες και επισκοπές μπορούν να συλλέξουν μόνες τους σε τοπικό επίπεδο από τους πιστούς⁸.

Παρά την επίσημη οικονομική ανεξαρτησία της Εκκλησίας από το Κράτος, υπάρχουν σημαντικοί οικονομικοί δεσμοί μεταξύ των δυο. Οι Επίτροποι της Εκκλησίας υπόκεινται στο ευνοϊκό φορολογικό καθεστώς φιλανθρωπικού οργανισμού.⁹ Επίσης, η Αγγλικανική Εκκλησία έχει ήδη στραφεί στο κράτος ζητώντας ενίσχυση για το βασικότερο έξοδο που έχει ανακύψει τα τελευταία χρόνια: Την ανασύλωση και διατήρηση των ναών και κτηρίων που της ανήκουν, μια πραγματικά τεράστια περιουσία που όμως, δεδομένου του μειούμενου αριθμού πιστών και των κατά συνέπεια χαμηλότερων εσόδων από εράνους και παρόμοιες δραστηριότητες, είναι πλέον εξαιρετικά δύσκολο να συντηρηθεί.¹⁰ Η κυβέρνηση έχει σε διάφορες περιπτώσεις συμπράξει στο έργο ανασύλωσης και διατήρησης των κτηρίων της Αγγλικανικής Εκκλησίας, και στο μέτρο κατά το οποίο αυτή είναι η σημαντικότερη οικονομική πρόκληση για το μέλλον, η σύμπραξη του Κράτους συνιστά σημαντική εξαίρεση στο υπάρχον καθεστώς οικονομικής ανεξαρτησίας της Εκκλησίας.¹¹

Αν στην Αγγλία ο οικονομικός χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους υφίσταται παρά την ύπαρξη κρατικής εκκλησίας, στη Γαλλία ο οικονομικός χωρισμός αντανάκλα την ύπαρξη από το 1905 ενός δρακόντειου συστήματος χωρισμού Εκκλησίας-Κράτους σε όλες τις πιθανές εκφάνσεις του δημόσιου βίου. Ο χωρισμός του 1905 όμως συνέβη με ιδιαίτερα επαχθείς όρους για την Καθολική Εκκλησία στη Γαλλία, με αποτέλεσμα, ενώ στην Αγγλία η Αγγλικανική Εκκλησία να θεωρείται εξαιρετικά εύρωστη και να έχει στην κατοχή της τεράστια ακίνητη περιουσία, στη Γαλλία η Καθολική Εκκλησία είναι γνωστό ότι τελεί υπό μεγάλη οικονομική στενότητα.¹²

Στη Γαλλία ο νόμος επιτρέπει την ύπαρξη δύο διαφορετικών ειδών θρησκευτικών οργανώσεων. Λατρευτικές οργανώσεις (associations cultuelles) αναλαμβάνουν αυστηρά μόνο την οργάνωση λατρείας και θρησκευτικών τελετών. Αυτές οι οργανώσεις (κατ' ουσίαν εκκλησίες και άλλες οργανωμένες θρησκείες) δικαιούνται φοροαπαλλαγές. Πολιτιστικές οργανώσεις (associations culturelles) από την άλλη μπορούν να επιδιώκονται σε δραστηριότητες που αποφέρουν κέρδος, αλλά φορολογούνται επ' αυτού. Όμως μπορούν και να ζητούν τη συνδρομή του Κράτους στις δραστηριότητές τους (π.χ., διατήρηση σχολείων). Αυτός ο διακανονισμός πρακτικά σημαίνει ότι κάθε θρησκεία στη

Η συγκριτική έρευνα αναδεικνύει όχι μόνο την ύπαρξη ξεχωριστών μοντέλων, αλλά και την αρκετά σημαντική σύμπτωση τους με συγκεκριμένες πολιτιστικές, δογματικές και ιστορικές τομές στην Ευρώπη.

7. «Φως στις οικονομικές σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας», 17.10.2013, <http://www.dw.de/φως-στις-οικονομικές-σχέσεις-Κράτους-εκκλησίας/a-17164445>.

8. Πιο συγκεκριμένα, ο προϋπολογισμός της Αγγλικανικής Εκκλησίας είναι περίπου 1 δισ.. λίρες Αγγλίας. Από αυτά, τα 750 εκατ. προέρχονται από τις συνεισφορές των πιστών και 160 εκατ. από τους επίτροπους της Εκκλησίας. Οι επίτροποι διαχειρίζονται χαρτοφυλάκιο συνολικού ύψους 4.4 δισ.. λιρών. Βλ. Funding the Church of England, <https://www.churchofengland.org/about-us/funding.aspx>.

9. The Church Commissioners, <https://www.churchofengland.org/about-us/structure/churchcommissioners.aspx>.

10. Βλ. τον ιστότοπο του ChurchCare, της οργάνωσης της Εκκλησίας που είναι επιφορτισμένη με την ευθύνη διαχείρισης των κτηρίων της: <http://www.churchcare.co.uk/>.

11. Παρόμοιο καθεστώς ισχύει και για την Εκκλησία της Σκωτίας. Το μοντέλο οικονομικής ανεξαρτησίας της Αγγλικανικής Εκκλησίας με επιλεκτική συνδρομή του Κράτους σε πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες, έχει επεκταθεί και στις άλλες θρησκευτικές κοινότητες του Ηνωμένου Βασιλείου.

12. Anne-Bénédicte Hoffner και Loup Besmond de Senneville, ... «Le financement des Eglises en Europe», *La Croix*, 29 Ιουνίου 2012.

Ο καθεδρικός ναός του Καντέρμπορι στο Κεντ, σημείο αναφοράς της Αγγλικανικής Εκκλησίας. Για την ανασύλωση και τη διατήρηση των ναών που της ανήκουν, η Αγγλικανική Εκκλησία έχει ζητήσει την ενίσχυση του κράτους.

Γαλλία πρέπει να διατηρεί δύο διαφορετικές οργανωτικές δομές (μία αυστηρά πνευματική και μία πολιτιστική και, εάν το επιθυμεί, οικονομική) εάν θέλει να εμπλακεί σε δραστηριότητες που θα παράγουν πόρους πέραν των δωρεών των πιστών.¹³ Πρόκειται για ένα σύστημα που δεν εξασφαλίζει απλά την μη χρηματοδότηση εκκλησιών από το Κράτος, αλλά κάνει την εξεύρεση πόρων από θρησκευτικές ομάδες δύσκολη υπόθεση.

Συμπληρωματικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι όλοι οι καθολικοί ναοί που έχουν χτιστεί προ του 1905 ανήκουν στο Κράτος και συντηρούνται από αυτό. Αυτό πιθανώς απελευθερώνει τη γαλλική Καθολική Εκκλησία από ένα κόστος που στην Αγγλία γίνεται όλο και πιο δυσβάσταχτο, δείχνει όμως ότι εδώ και περισσότερο από εκατό χρόνια η επικρατούσα Εκκλησία έχει στερηθεί τεράστια οφέλη που πιθανώς να είχε αποκομίσει από την εκμετάλλευση της περιουσίας της. Εξ άλλου το Κράτος δεν χρηματοδοτεί την ανέγερση ναών απευθείας, αλλά μπορεί να διευκολύνει ως εγγυητής δανείων, ενοικιάζοντας κρατική γη με ευνοϊκούς όρους κ.λπ.¹⁴ Τελικά σημαντικότερη πηγή χρηματοδότησης της Καθολικής Εκκλησίας είναι οι συνεισφορές και δωρεές των πιστών, οι οποίες δεν φορολογούνται.¹⁵ Αυτό το καθεστώς κάνει την Καθολική Εκκλησία στη Γαλλία από τις πιο φτωχές στην Ευρώπη¹⁶ και το σύστημα χρηματοδότησης σε αυτήν τη χώρα το λιγότερο ευνοϊκό, όχι μόνο για την εκεί Καθολική Εκκλησία αλλά για όλες τις οργανωμένες θρησκείες.

Τέλος, μια άλλη χώρα στην οποία ισχύει το μοντέλο οικονομικού χωρισμού Κράτους και Εκκλησιών από το 1983 είναι η Ολλανδία. Εκεί ισχύουν φοροαπαλλαγές για Εκκλησίες και θρησκευτικές ομάδες, καθώς και κρατική ενίσχυση σε θρησκευτικές ομάδες, που διατηρούν εκπαιδευτικά ιδρύματα και νοσοκομεία (οι οποίες είναι κυρίως οι παραδοσιακά επικρατούσες Εκκλησίες, η Καθολική και δυο Καλβινιστικές), αλλά όχι ενίσχυση εκκλησιών.¹⁷ Τα εισοδήματα των Εκκλησιών και θρησκευτικών ομάδων είναι κυρίως δωρεές και έρανοι μεταξύ των πιστών, τα οποία εκπίπτουν της φορολογίας, αν και όταν θεσμοθετήθηκε η οικονομική αυτονομία τους το ολλανδικό Κράτος χορήγησε εφάπαξ ποσό για την χρηματοδότηση των συντάξεων των υπαλλήλων τους¹⁸.

Στη δυτική Ευρώπη η μόνη άλλη χώρα όπου εφαρμόζεται αυτό το μοντέλο είναι η Ιρλανδία, όπου όμως η σχέση Κράτους και Καθολικής Εκκλησίας είναι εξαιρετικά στενή από την άποψη λειτουργιών που επιτελεί η Εκκλησία (η οποία ακόμα και σήμερα κατέχει δεσπότησα θέση στην παιδεία και την υγεία). Εφαρμόζεται επίσης σε χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, όπως οι βαλτικές, η Βουλγαρία και η Σλοβενία¹⁹.

Μοντέλο II: Χρηματοδότηση Εκκλησιών μέσω του φορολογικού συστήματος

Μοντέλο IIα: Συνεισφορά ως μέρος του αποδιδόμενου φόρου εισοδήματος με δυνατότητα επιλογής

Σε αυτό το μοντέλο οι πολίτες επιλέγουν να αποδίδουν μικρό ποσοστό του ποσού που πληρώνουν ως φόρο εισοδήματος στην χρηματοδότηση των θρησκειών. Πρόκειται για παραλλαγή του συστήματος του εκκλησιαστικού φόρου που εφαρμόζεται αλλού, αλλά με κάποιες βασικές διαφορές. Πρώτον, το ποσοστό επί του πληρωτέου φόρου είναι αρκετά μικρό (μικρότερο του 1%) και ο εθελοντικός του χαρακτήρας ή η δυνατότητα επιλογής που θα κατευθυνθούν τα χρήματα του δίνουν τον χαρακτήρα περισσότερο συνεισφοράς με κάποια δυνατότητα ελέγχου από τον φορολογούμενο παρά αναπόφευκτου φόρου. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να πει κάποιος ότι η χρηματοδότηση των θρησκειών γίνεται με έναν λιγότερο «αντιδημοφιλή» τρόπο²⁰. Δεύτερον, αυτό το σύστημα επιτρέπει θεωρητικά την χρηματοδότηση όχι μόνο θρησκευτικών οργανώσεων, αλλά και κοσμικών. Τρίτον, αυτό το σύστημα είναι πιο ευέλικτο από τον εκκλησιαστικό φόρο, αφού πρακτικά αποσυνδέει την υποχρέωση καταβολής οικονομικής ενίσχυσης από την ιδιότητα μέλους μιας εκκλησίας ή θρησκευτικής ομάδας. Το Κράτος δεν εισπράττει φόρο για λογαριασμό εκκλησιών από τα μέλη της κάθε Εκκλησίας, αλλά εφαρμόζει τις προτιμήσεις των φορολογουμένων, που με τη σειρά τους δεν δεσμεύονται από το γεγονός της τυπικής συμμετοχής τους σε κάποια θρησκεία. Αυτό το μοντέλο εφαρμόζεται κυρίως σε Καθολικές νοτιοευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία).

Η ιδέα της κατεύθυνσης ενός ποσοστού του καταβαλλόμενου φόρου προς θρησκευτικές οργανώσεις γεννήθηκε κατά τις διαπραγματεύσεις της Αγίας Έδρας με το νέο δημοκρατικό καθεστώς της Ισπανίας. Με το Κογκρέδο του 1979 προβλέπεται ότι 0,7% του φόρου εισοδήματος κατευθύνεται ως χρηματοδότηση προς την Καθολική Εκκλησία αν το επιλέξει ο φορολογούμενος²¹. Η Καθολική Εκκλησία λαμβάνει επίσης απευθείας χρηματοδότηση από το Κράτος, αλλά οι εθελοντικές συνεισφορές του 0,7% είναι αρκετά μεγαλύτερες της απευθείας κρατικής ενίσχυσης (αναλογία 5 προς 1²², αν και μόλις 7 εκατ. Ισπανών ζητούν τα χρήματα του φόρου εισοδήματος να κατευθυνθούν προς την Καθολική Εκκλησία²³). Η κρατική ενίσχυση

Στη Γαλλία, όλοι οι καθολικοί ναοί που έχουν χτιστεί προ του 1905 ανήκουν στο Κράτος και συντηρούνται από αυτό. Αυτό απελευθερώνει τη γαλλική Καθολική Εκκλησία από ένα κόστος που στην Αγγλία είναι δυσβάσταχτο.

13. Frank Cranmer, “Notes on Church and State in the European Economic Area 2011”, Cardiff Law School, http://www.law.cf.ac.uk/cir/networks/Frank%20Cranmer_%20Church%20&%20State%20in%20W%20Europe.pdf, σελ. 11.

14. Ό.π.

15. Σημαντικότερη εξαίρεση όμως ακόμα και στην άκρως κοσμική Γαλλία αποτελεί το ιδιαίτερο καθεστώς της Αλσατίας και της Λωρραίνης, περιοχών που δεν ανήκαν στη Γαλλία το 1905. Θα αναφερθούμε σε αυτό το καθεστώς στο επόμενο κεφάλαιο.

16. “Quel est le financement d’un diocèse?”, *Le Monde*, 15 Μαρτίου 2013, http://www.lemonde.fr/societe/article/2013/03/15/quel-est-le-financement-d-un-diocese_1848635_3224.html.

17. Cranmer, σελ. 27.

18. “Le financement des Eglises en Europe”.

19. Ό.π.

20. Ό.π.

21. “Spain”, International Religious Freedom Report 2012, Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper> (από εδώ και στο εξής: IRFR).

22. Cranmer, σελ. 36.

23. Matthew Cullinan Hoffman, “Tax the Church? In Spain, it saves the government billions”, *Free Republic*, 21 Ιουνίου 2010, <http://www.freerepublic.com/focus/religion/2539170/posts>.

Η ιδέα της κατεύθυνσης ενός ποσοστού του καταβαλλόμενου φόρου προς θρησκευτικές οργανώσεις γεννήθηκε κατά τις διαπραγματεύσεις της Αγίας Έδρας με το νέο δημοκρατικό καθεστώς της Ισπανίας.

δικαιολογείται ως συμπλήρωση του ποσού που κανονικά το Κράτος απέδιδε στην Καθολική Εκκλησία πριν τη θεσμοθέτηση της χρηματοδότησης από τους πιστούς μέσω του φορολογικού συστήματος. Αν δεν θέλουν να δώσουν το 0,7% του φόρου τους στην Καθολική Εκκλησία, οι φορολογούμενοι μπορούν να επιλέξουν αυτά τα χρήματα να κατευθυνθούν σε κοινωφελείς και κοινωνικούς σκοπούς. Δεν μπορούν όμως να κατευθύνουν τον φόρο τους προς άλλες θρησκείες. Αυτό το ζήτημα έχει δημιουργήσει διαφωνίες, καθώς άλλες θρησκείες ζητούν να επιτραπεί στους πιστούς τους να τις ενισχύουν μέσω της φορολογίας²⁴. Τέλος, ο φορολογούμενος μπορεί να μην εκφράσει καμιά προτίμηση και το 0,7% δεν παρακρατείται.

Η Καθολική Εκκλησία της Ισπανίας γενικά απολαμβάνει προνομιακό φορολογικό καθεστώς στην περιουσία της, αν και αυτό έχει δημιουργήσει αντιδράσεις τα χρόνια της οικονομικής κρίσης²⁵. Εκτός της απευθείας κρατικής ενίσχυσης προς την Καθολική Εκκλησία, το Κράτος ενισχύει τα έξοδα θρησκευτικής διδασκαλίας στα δημόσια σχολεία για καθολικούς, προτεστάντες, εβραίους και μουσουλμάνους. Ανάλογα με την περιφέρεια της χώρας, τα έξοδα τα καλύπτει είτε η περιφερειακή είτε η κεντρική κυβέρνηση. Το Κράτος επίσης καλύπτει τα έξοδα συντήρησης στρατιωτικών και νοσοκομειακών παρεκκλησιών. Οι εγγεγραμμένες θρησκευτικές ομάδες απολαμβάνουν τις ίδιες φοροαπαλλαγές με μη κερδοσκοπικές και φιλανθρωπικές οργανώσεις. Κάποιες περιφέρειες χρηματοδοτούν το κοινωνικό έργο κάποιων θρησκευτικών οργανώσεων (καθολικών, προτεστάντων, μουσουλμάνων, εβραίων και άλλων)²⁶.

Η ιδέα της καταβολής ενός ποσοστού του πληρωτέου φόρου εισοδήματος προς θρησκευτικές οργανώσεις αποτέλεσε το επίκεντρο του συμβιβασμού μεταξύ Βατικανού και ιταλικού κράτους το 1984, κατά την επαναδιαπραγμάτευση του Κογκορδάτου του 1929. Μέχρι τότε το ιταλικό Κράτος πλήρωνε τους μισθούς των ιερέων. Το ποσοστό του φόρου που κατευθύνεται προς την Εκκλησία καθορίστηκε στο 0,8% (το γνωστό στην Ιταλία *otto per mille*). Στην Ιταλία το Κράτος συνάπτει συμφωνίες (*intese*) με Εκκλησίες και θρησκείες πέραν της Καθολικής. Αυτές οι Εκκλησίες θεωρούνται αναγνωρισμένες και μπορούν να λαμβάνουν τις εθελοντικές συνεισφορές μελών τους από το Κράτος μέσω της συλλογής τους ως 0,8% του πληρωτέου φόρου εισοδήματος. Πέραν της επιλογής μεταξύ των αναγνωρισμένων θρησκειών, ο φορολογούμενος μπορεί να κατευθύνει τη συνεισφορά του προς ένα κρατικό ταμείο που χρηματοδοτεί πολιτιστικούς και κοινωνικούς σκοπούς²⁷. Αν δεν δηλώσει τίποτα, τότε το Κράτος αποδίδει το 0,8% του φόρου του στις υπόλοιπες θρησκείες σε ποσοστό ίδιο με αυτό που εμφανίζεται μεταξύ αυτών που εξέφρασαν προτίμηση. Με δεδομένο ότι μόνο το 40% των φορολογουμένων εκφράζει προτίμηση για το πού να πάει το 0,8% αλλά το 90% αυτών εκφράζεται υπέρ της Καθολικής

Εκκλησίας, το συντριπτικό ποσοστό του ποσού που προκύπτει από το 0,8% καταλήγει στην Καθολική Εκκλησία²⁸.

Αν και στην Ιταλία το σύστημα εμφανίζεται να είναι πιο «ανοιχτό» από το αντίστοιχο ισπανικό, όπου μόνο η Καθολική Εκκλησία μπορεί να επωφεληθεί της ενίσχυσης μέσω φορολογίας, είναι κοινή η διαπίστωση ότι το Κράτος στην Ιταλία ευνοεί την Καθολική Εκκλησία με ποικίλους τρόπους. Για παράδειγμα, το Κράτος πληρώνει τους δασκάλους θρησκευτικών στα κρατικά σχολεία, αλλά μόνο τους καθολικούς. Άλλες θρησκευτικές ομάδες πρέπει να καλύψουν τα έξοδα θρησκευτικής διδασκαλίας μόνες τους. Το Κράτος διαθέτει δημόσια γη για την ανέγερση ναών και ενισχύει την συντήρηση ιερών κτηρίων. Έχει υπολογιστεί ότι η Καθολική Εκκλησία απολαμβάνει, χάρη στην εξαίρεση από φόρους για μη εμπορική χρήση γης, έμμεση ενίσχυση 2 δις. ευρώ²⁹. Η Καθολική Εκκλησία και άλλες θρησκείες έχουν φορολογική ασυλία όπως και οι φιλανθρωπικοί οργανισμοί. Η Καθολική Εκκλησία θεωρητικά φορολογείται για τις εμπορικές της δραστηριότητες, αλλά ο ορισμός της «εμπορικής δραστηριότητας» έχει αφεθεί ανοιχτός και ο νόμος εφαρμόζεται με ευνοϊκό για την Καθολική Εκκλησία τρόπο³⁰.

Τέλος, στην Πορτογαλία το συγκεκριμένο σύστημα εφαρμόζεται με τον λιγότερο ευνοϊκό για την Καθολική Εκκλησία τρόπο. Σύμφωνα με το Κογκορδάτο του 2004 (αποτελεί ανανέωση εκείνου του 1940), το ποσοστό που προβλέπεται να παρακρατείται από τον φόρο (0,5%) είναι μικρότερο απ' ό,τι στις άλλες δυο χώρες, η ίδια η παρακράτηση είναι εθελοντική (σε αντίθεση με την Ιταλία που είναι υποχρεωτική), και η Καθολική Εκκλησία έχει να ανταγωνιστεί και όλες τις άλλες εγγεγραμμένες θρησκείες στην Πορτογαλία και έναν μακρύ κατάλογο ιδιωτικών και δημόσιων οργανισμών με πολιτιστικό, φιλανθρωπικό κ.λπ. σκοπό. Πέραν αυτής της χρηματοδότησης δεν προβλέπεται άλλη κρατική ενίσχυση προς τις θρησκευτικές ομάδες (σε αντίθεση με την Ισπανία), αν και το Κράτος μπορεί να συνδράμει σε κάποιο συγκεκριμένο έργο (π.χ. κατασκευή κάποιου κτηρίου)³¹.

Γενικά όλες οι θρησκείες μπορούν να αποκτήσουν αφορολόγητο στάτους, αλλά η Καθολική Εκκλησία μαζί με αναγνωρισμένες θρησκευτικές ομάδες με παρουσία τουλάχιστον τριάντα ετών στην Πορτογαλία ή εξήντα ετών διεθνώς που έχουν εγγραφεί επισήμως ως τέτοιες απολαμβάνουν επιπλέον προνόμια. Το Κράτος επίσης χρηματοδοτεί την παρουσία ιερέων σε στρατόπεδα, φυλακές και νοσοκομεία³².

Παραλλαγή αυτού του συστήματος εφαρμόζεται επίσης στην Ουγγαρία (εκεί το ποσοστό επί του φόρου είναι 1%). Πρόκειται επίσης για ένα σύστημα το οποίο συζητείται αρκετά ως εναλλακτική τόσο σε χώρες όπου το Κράτος έχει πολύ στενή σχέση με μια επικρατούσα Εκκλησία (Πολωνία) όσο και εκεί όπου το Κράτος χρηματοδοτεί τη λειτουργία όλων των θρησκευτικών ομάδων (Βέλγιο)³³.

24. Cranmer, σελ. 36.

25. Lisa Abend, "Amid economic crisis, Spain ponders taxing Catholic Church property", Time, 7 Ιουνίου 2012, <http://world.time.com/2012/06/07/amid-economic-crisis-spain-ponders-taxing-catholic-church-property/>.

26. "Spain", IRFR.

27. Cranmer, σελ. 20.

28. "Profitable way to stop being state church: the 1984 concordat modification", http://www.concordatwatch.eu/showtopic.php?org_id=878&kb_header_id=39201.

29. Cranmer, σελ. 20.

30. "Profitable way to stop being state church".

31. "Portugal", IRFR.

32. Cranmer, σελ. 32.

33. "Le financement des Eglises en Europe".

Αν και έχει μακρά παράδοση και ανταποκρίνεται στις κοινωνικές πραγματικότητες και δογματικές παραδόσεις των χωρών όπου επιβάλλεται, ο εκκλησιαστικός φόρος είναι ένα σύστημα που παρουσιάζει κάποια προβλήματα.

Η έδρα του ισπανικού Κοινοβουλίου. Η Καθολική Εκκλησία της χώρας απολαμβάνει προνομιακό φορολογικό καθεστώς.

Μοντέλο ΙΙβ: Εκκλησιαστικός φόρος σε μέλη εκκλησιών και θρησκευτικών ομάδων

Το μοντέλο του εκκλησιαστικού φόρου (δηλαδή της καταβολής υποχρεωτικής οικονομικής συνεισφοράς από τα μέλη μιας θρησκευτικής ομάδας μέσω του φορολογικού συστήματος) είναι αρκετά κοινό στην κεντρική Ευρώπη και στη Σκανδιναβία, αν και η ιστορική πορεία του διαφέρει από χώρα σε χώρα (με τις υποσημειώσεις και αποκλίσεις που αναφέραμε πρωτίτερα με αφορμή τη Γερμανία). Στην κεντρική Ευρώπη (με γνωστότερο παράδειγμα τη Γερμανία) ο εκκλησιαστικός φόρος προέκυψε ως συνέχεια παλαιότερων παραδόσεων και συνεχίστηκε ως μέρος συμβιβασμού μεταξύ νεοδημιούργητων εθνών-κρατών και εκκλησιών για τη χρηματοδότηση των θρησκευτικών ομάδων. Στη Σκανδιναβία από την άλλη μεριά ο εκκλησιαστικός φόρος προέκυψε από μια αντίστροφη πορεία: Είναι ουσιαστικά μέρος μιας διαδικασίας σταδιακής αποκόλλησης των μέχρι πρότινος κρατικών Εκκλησιών από το Κράτος και της επιβολής συστημάτων τυπικού χωρισμού Εκκλησίας-Κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο, ο εκκλησιαστικός φόρος είναι ουσιαστικά το παρακάτω σκαλί από το προηγούμενο σύστημα, αυτό της απευθείας χρηματοδότησης των επικρατουσών Εκκλησιών από το Κράτος.

Αν και έχει μακρά παράδοση και ανταποκρίνεται στις κοινωνικές πραγματικότητες και δογματικές παραδόσεις των χωρών όπου επιβάλλεται, ο εκκλησιαστικός φόρος είναι ένα σύστημα που παρουσιάζει κάποια προβλήματα: Δημιουργεί την αίσθηση ότι η θρησκεία είναι επιπλέον βάρος στα οικονομικά των πολιτών και, σε ορισμένες

περιπτώσεις, έχει κατηγορηθεί ότι συμβάλλει στη συνεχή μείωση του αριθμού των μελών των εκκλησιών³⁴. Επίσης δημιουργεί σημεία τριβής μεταξύ των επικρατουσών και άλλων θρησκειών. Καθώς η συλλογή από το Κράτος του φόρου και η απόδοσή του στις Εκκλησίες είναι από μόνη της μια διαδικασία που ενέχει κόστος, οι Εκκλησίες συνήθως επιστρέφουν μέρος του φόρου που τους αποδίδεται στο Κράτος ως πληρωμή λειτουργικού κόστους. Οι μικρότερες θρησκευτικές ομάδες θεωρούν την συμμετοχή τους σε αυτόν τον διακανονισμό (αν τους δίνεται νομοθετικά η δυνατότητα) εξαιρετικά ασύμφορο και συνήθως αρνούνται να συμμετέχουν. Με δεδομένο όμως ότι δεν προβλέπεται συνήθως άλλος τρόπος τακτικής χρηματοδότησης, οι μικρότερες θρησκευτικές ομάδες πρέπει να τα βγάλουν πέρα με τους δικούς τους πόρους. Έτσι, το σύστημα του εκκλησιαστικού φόρου προβάλλει ως αυτό που δημιουργεί περισσότερες ανισότητες στην πρόσβαση σε χρηματοδότηση μεταξύ επικρατουσών και άλλων θρησκευτικών ομάδων από τα άλλα μοντέλα.

Στη Γερμανία ο εκκλησιαστικός φόρος (ο γνωστός Kirchensteuer) επιβάλλεται στα μέλη των θρησκευτικών ομάδων που έχουν αναγνωρισθεί ως Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου. Στην πράξη όμως οι μόνες θρησκείες που κάνουν χρήση αυτού του δικαιώματος είναι η Καθολική και η Ευαγγελική Εκκλησία, κάποιες μικρότερες καθολικές και προτεσταντικές ομάδες, και οι Εβραίοι. Όλες οι άλλες θρησκευτικές ομάδες στηρίζονται αναγκαστικά στις εθελοντικές δωρεές των μελών τους³⁵. Η διαχείριση του εκκλησιαστικού φόρου (επιβολή, συλλογή και απόδοση) γίνεται στο επίπεδο των ομόσπονδων κρατιδίων. Ο φόρος κυμαίνεται στο 8%-9% του συνολικού φόρου εισοδήματος

34. Ό.π.

35. [http://de.wikipedia.org/wiki/Kirchensteuer_\(Deutschland\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Kirchensteuer_(Deutschland)).

Τα έσοδα από τον εκκλησιαστικό φόρο για τις δυο μεγάλες Εκκλησίες της Γερμανίας μειώνονται σταθερά, και ένας από τους λόγους που ο αριθμός μελών τους μειώνεται είναι ο εκκλησιαστικός φόρος.

και οι Εκκλησίες αποδίδουν στο Κράτος περί το 2%-4% του ποσού που συλλέγεται για τα λειτουργικά έξοδα συλλογής του φόρου³⁶. Ο εκκλησιαστικός φόρος αποφέρει περί το 60%-85% του εισοδήματος των εκκλησιών (ανάλογα με την Εκκλησία και το κρατίδιο)³⁷. Αν ένα μέλος κάποιας των εν λόγω Εκκλησιών δεν θέλει να πληρώνει τον φόρο, θα πρέπει να δηλώσει επίσημα ότι αποχωρεί από την Εκκλησία, μη δικαιούμενος πλέον συμμετοχή στα μυστήρια, εκκλησιαστικό γάμο ή εκκλησιαστική ταφή. Γενικά, τα έσοδα από τον εκκλησιαστικό φόρο για τις δύο μεγάλες εκκλησίες μειώνονται σταθερά, και ένας από τους λόγους που ο αριθμός μελών τους μειώνεται είναι ο εκκλησιαστικός φόρος.³⁸ Το 2012 οι δύο επικρατούσες Εκκλησίες συνέλεξαν συνολικά σχεδόν 10 δισ. ευρώ (5.2 δισ. η Καθολική, 4.6 δισ. η Ευαγγελική)³⁹.

Αν και τυπικά οι εκκλησίες στη Γερμανία πρέπει να χρηματοδοτούνται από τους πιστούς τους, στην ουσία το γερμανικό Κράτος τις ενισχύει περαιτέρω, αυξάνοντας έτσι ακόμα περισσότερο τη διαφορά μεταξύ των διευκολύνσεων της Καθολικής και Ευαγγελικής Εκκλησίας και των άλλων θρησκευτικών ομάδων. Οι δύο μεγάλες εκκλησίες λαμβάνουν απευθείας πληρωμές (Staatsleistungen) περίπου 480 εκατ. ευρώ τον χρόνο από τα κρατίδια ως αποζημίωση για την απώλεια περιουσίας κατά την περίοδο διάλυσης των εκκλησιαστικών κρατών και της Αγίας Γερμανικής Αυτοκρατορίας κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Αυτές οι πληρωμές, που συνεχίζονται 200 χρόνια μετά τα γεγονότα τα οποία δημιούργησαν την ανάγκη αποζημίωσης από το Κράτος, είναι αντικείμενο διαφωνιών στον δημόσιο διάλογο της Γερμανίας⁴⁰, αν και δεν διαφαίνεται κάποια μελλοντική αλλαγή του καθεστώτος. Επίσης, αν και θρησκευτικές κοινότητες που έχουν εγγραφεί ως τέτοιες δικαιούνται φοροαπαλλαγές ως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, θρησκευτικές κοινότητες που έχουν αναγνωριστεί ως ΝΠΔΔ (μεταξύ των οποίων η Καθολική και η Ευαγγελική Εκκλησία) δικαιούνται ακόμα περισσότερες φοροαπαλλαγές⁴¹.

Επιπλέον, το γερμανικό δημόσιο αναλαμβάνει μέρος των εξόδων συντήρησης παλαιών κτηρίων των εκκλησιών. Τα κρατίδια χρηματοδοτούν διάφορα θρησκευτικά ιδρύματα (σχολεία, νοσοκομεία), ενώ επιβάλλουν και συλλέγουν έναν μικρό φόρο με τη μορφή σταθερού ποσού (Kirchgeld) που πηγαίνει στην ενίσχυση της τοπικής εκκλησίας του φορολογουμένου και ο οποίος μπορεί να επιβληθεί αντί του εκκλησιαστικού φόρου σε όσους φορολογούμενους απαλλάσσονται αυτού με βάση διάφορα εισοδηματικά και άλλα κριτήρια. Το Κράτος επίσης συμβάλλει στο έργο των φιλανθρωπικών οργανώσεων των δύο μεγαλύτερων εκκλησιών στη Γερμανία. Το Κράτος χρηματοδοτεί κατά τόπους τη θρησκευτική εκπαίδευση και την παρουσία ιερών σε νοσοκομεία, στρατόπεδα, φυλακές κ.λπ.⁴² Οι Εκκλησίες έχουν έσοδα και από την εκμετάλλευση αξιών, επενδύσεις και συμμετοχή σε εταιρείες. Όλα τα επίπεδα κρατικής εξουσίας χρηματοδοτούν διάφορες δράσεις κυρίως των δύο μεγάλων Εκκλησιών που αφορούν πρωτίτως σε κοινωνικές υπηρεσίες που κανονικά το Κράτος θα έπρεπε να αναλάβει, καθώς και πρωτοβουλίες, θρησκευτικές εκδηλώσεις κ.λπ.⁴³

Συμπερασματικά, αν και θεσμικά οι θρησκευτικές ομάδες είναι ξεχωριστές από το Κράτος, σε ό,τι αφορά τη χρηματοδότηση των

Ο καθεδρικός ναός του Βερολίνου. Το γερμανικό Δημόσιο αναλαμβάνει μέρος του κόστους συντήρησης παλαιών εκκλησιών.

δύο επικρατούσων Εκκλησιών οι δεσμοί τους με το Κράτος είναι κάτι παραπάνω από στενοί. Το Κράτος δεν βοηθάει μόνο στην συλλογή των εισφορών των πιστών προς όφελος των Εκκλησιών, αλλά τις ενισχύει γενναιόδωρα με άμεσες και με έμμεσες χρηματοδοτήσεις που δεν προέρχονται από τους πιστούς, αλλά από όλους τους φορολογούμενους πολίτες. Λαμβάνοντας υπόψη το συνολικό οικονομικό πλαίσιο πέραν του επίσημου εκκλησιαστικού φόρου, γίνεται σαφές ότι στη Γερμανία το μοντέλο χρηματοδότησης που επικρατεί λίγο απέχει από την αντιμετώπιση των δύο επικρατούσων Εκκλησιών ως de facto κρατικών (τουλάχιστον στον οικονομικό τομέα).

Στην Αυστρία οι Εκκλησίες συλλέγουν τις ενισχύσεις τους απευθείας από τους πιστούς με τη βοήθεια του Κράτους⁴⁴. Τα μέλη της Καθολικής Εκκλησίας υποχρεούνται σε καταβολή φόρου περίπου 1.1% του φορολογητέου εισοδήματός τους μέχρι του ποσού των 400 ευρώ (ισχύουν απαλλαγές για νέους, ανέργους κ.ά.). Τα χρήματα αποδίδονται στις κατά τόπους επισκοπές. Το 2012 συγκεντρώθηκαν 418 εκατ. ευρώ. Αυτά αποτελούν το 80% των εσόδων της Καθολικής

36. Cranmer, σελ. 13.

37. [http://de.wikipedia.org/wiki/Kirchensteuer_\(Deutschland\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Kirchensteuer_(Deutschland)).

38. Cranmer, σελ. 13. "Le financement des Eglises en Europe".

39. <http://www.kirchensteuern.de/KirchenfinanzierungGesamt2.htm>.

40. "Spardebatte: Staat zahlt 442 Millionen Euro für Kirchengehälter", *Der Spiegel*, 8 Ιουνίου 2010.

41. "Germany", IRFR.

42. Cranmer, σελ. 13.

43. <http://de.wikipedia.org/wiki/Kirchenfinanzierung>.

44. "Le financement des Eglises en Europe".

Εκκλησίας. Όπως και στη Γερμανία, η Καθολική Εκκλησία συλλέγει και ετήσιες επανορθώσεις από το αυστριακό Κράτος για περιουσία που της κατασχέθηκε στο παρελθόν⁴⁵. Η Ευαγγελική Εκκλησία συλλέγει απευθείας ως φόρο το 1.5% του εισοδήματος των μελών της (με σχετικές εξαιρέσεις και διευκολύνσεις)⁴⁶. Συνολικά υπάρχουν 14 αναγνωρισμένες Εκκλησίες και θρησκευτικές ομάδες (με μεγαλύτερη την Καθολική) που δικαιούνται ενισχύσεις, καθώς και να διδάσκουν στα σχολεία με τα έξοδα διδασκαλίας να καλύπτονται από το Κράτος⁴⁷.

Περνώντας στη Σκανδιναβία, η εκκλησιαστική συνεισφορά αντικατέστησε τον εκκλησιαστικό φόρο στη Σουηδία το 2000 (έτος κατά το οποίο η Εκκλησία της Σουηδίας έπαψε να είναι κρατική), αν και πρακτικά δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των δυο (μιας και η συνεισφορά είναι υποχρεωτική για μέλη της Εκκλησίας της Σουηδίας). Το Κράτος συλλέγει τις συνεισφορές των μελών της Εκκλησίας της Σουηδίας και άλλων 22 από τις 40 εγγεγραμμένες θρησκευτικές ομάδες και τις αποδίδει σε αυτές⁴⁸. Σε ό,τι αφορά την Εκκλησία της Σουηδίας, το ύψος της συνεισφοράς των μελών της καθορίζεται από τις ενορίες και αποδίδεται σε αυτές ανάλογα με τις ανάγκες τους. Οι εγγεγραμμένες θρησκευτικές φορολογούνται ως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις⁴⁹ και οποιαδήποτε θρησκευτική ομάδα μπορεί να αιτηθεί χρηματική ενίσχυση από το Κράτος, το οποίο ενισχύει και ιδιωτικά θρησκευτικά σχολεία⁵⁰. Εκκλησίες που λαμβάνουν κρατική ενίσχυση ενώ παράλληλα φορολογούν και τα μέλη τους επιστρέφουν στο Κράτος τη διαφορά μεταξύ των δύο ενισχύσεων (αν η κρατική είναι μεγαλύτερη αυτής του φόρου). Η Εκκλησία της Σουηδίας διαχειρίζεται το δικό της χαρτοφυλάκιο επενδύσεων⁵¹. Υποχρεούται να συντηρεί νεκροταφεία και να χειρίζεται ζητήματα σχετικά με κηδείες, ενώ από το 2000 οι υπάλληλοί της και οι κληρικοί έχουν πάψει να θεωρούνται δημόσιοι υπάλληλοι. Φαίνεται λοιπόν ότι από την πλευρά των οικονομικών σχέσεων το Κράτος στη Σουηδία, αν και γενναιόδωρο προς τις θρησκείες και προερχόμενο από μια παράδοση ισχυρής σχέσης με μια Εκκλησία, είναι περισσότερο ουδέτερο απ' ό,τι στη Γερμανία.

Στη Δανία η Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία λαμβάνει από το Κράτος τα χρήματα του εκκλησιαστικού φόρου που πληρώνουν όλα τα μέλη της (μεταξύ 0,4% και 1,5% του φορολογητέου εισοδήματος)⁵² και αποτελεί 75% του προϋπολογισμού της. Το υπόλοιπο του προϋπολογισμού χρηματοδοτείται σε περίπου ίδια αναλογία από το Κράτος απευθείας και από εκμετάλλευση κεφαλαίων, ακινήτων κ.λπ. Διοικητικά, η Εκκλησία της Δανίας βρίσκεται υπό τον πλήρη έλεγχο του Κράτους και του Κοινοβουλίου, και οι λειτουργοί της έχουν το καθεστώς δημοσίων υπαλλήλων⁵³. Στη Δανία 133 θρησκευτικές ομάδες έχουν εγγραφεί ως τέτοιες, και μεταξύ των προνομίων που περι-

λαμβάνει η αναγνώρισή τους είναι και φοροαπαλλαγές (οι οποίες δεν ισχύουν για μη αναγνωρισμένες θρησκείες). Μόνο όμως η Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία λαμβάνει απευθείας χρηματοδότηση από το Κράτος ή μέσω του εκκλησιαστικού φόρου. Ιδιωτικά θρησκευτικά σχολεία δικαιούνται κρατικές ενισχύσεις⁵⁴.

Τέλος, στην Φινλανδία τα μέλη των δυο επίσημων Εκκλησιών (Λουθηρανική και Ορθόδοξη) υπόκεινται σε θρησκευτικό φόρο που το Κράτος αποδίδει στις Εκκλησίες (1%-2% του φορολογητέου εισοδήματος, ανάλογα με την ενορία). Οι Εκκλησίες επιστρέφουν το κόστος συλλογής του φόρου. Όποιος θέλει να εξαιρεθεί από τον φόρο πρέπει να αποχωρήσει επισήμως από την οικεία Εκκλησία. Επίσης, η Λουθηρανική Εκκλησία λαμβάνει και ένα μικρό ποσοστό του φόρου στις επιχειρήσεις και διαχειρίζεται την περιουσία της⁵⁵. Τα οικονομικά της Λουθηρανικής Εκκλησίας υπόκεινται στον έλεγχο του Κοινοβουλίου και όχι της Συνόδου της. Η Λουθηρανική Εκκλησία οφείλει να διαχειρίζεται και διατηρεί νεκροταφεία για μέλη όλων των θρησκειών, αλλά το Κράτος συμβάλλει σε αυτήν την λειτουργία. Όλες οι θρησκευτικές κοινότητες εξαιρούνται από τον φόρο εισοδήματος. Εγγεγραμμένες θρησκευτικές κοινότητες που λαμβάνουν δωρεές από τα μέλη τους μπορούν να αιτηθούν συμπληρωματικές οικονομικές ενισχύσεις από τον κρατικό προϋπολογισμό. Η οικονομική ενίσχυση δίδεται με βάση την αναλογία των μελών της κάθε θρησκευτικής κοινότητας στο σύνολο του πληθυσμού⁵⁶.

Μοντέλο III: Απευθείας χρηματοδότηση Εκκλησιών από τον κρατικό προϋπολογισμό

Όπως και το άλλο «ακραίο» μοντέλο, αυτό του πλήρους οικονομικού διαχωρισμού Κράτους και Θρησκείας, το μοντέλο απευθείας χρηματοδότησης θρησκευτικών ομάδων από το Κράτος και εξάρτησής τους από αυτό συναντάται σε σχετικά λίγες ευρωπαϊκές χώρες. Στο Βέλγιο και το Λουξεμβούργο αυτό το καθεστώς σχετίζεται με το γεγονός ότι όταν αυτές οι χώρες έγιναν ανεξάρτητες, βρισκόταν σε ισχύ το Κοινοπολιτειακό του 1801 μεταξύ Αγίας Έδρας και Γαλλίας που προέβλεπε ότι το Κράτος μισθοδοτεί τους κληρικούς. Στην Νορβηγία το καθεστώς πλήρους οικονομικής εξάρτησης των θρησκειών από το Κράτος είναι μια επέκταση και παραλλαγή του Σκανδιναβικού μοντέλου κρατικών εκκλησιών. Στο Βέλγιο και την Νορβηγία η χρηματοδότηση της θρησκείας περιλαμβάνει όλες τις εκεί αναγνωρισμένες θρησκευτικές κοινότητες, αν και την μερίδα του λέοντος προφανώς την παίρνουν οι επικρατούσες εκκλησίες. Στο Λουξεμβούργο πρόσβαση σε χρηματοδότηση έχει μόνον ένας αριθμός συγκεκριμένων θρησκειών.

Στη Σουηδία, οι εγγεγραμμένες θρησκείες φορολογούνται ως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και οποιαδήποτε θρησκευτική ομάδα μπορεί να αιτηθεί χρηματική ενίσχυση από το Κράτος, το οποίο ενισχύει και ιδιωτικά θρησκευτικά σχολεία.

45. "Fragen und Antworten", <http://kirchenfinanzierung.katholisch.at/pages/kirchenfinanzierung/faq>.

46. "Fragen und Antworten zum Kirchenbeitrag", http://www.evangelisch.at/glaube-leben/fragen-antworten/kirchenbeitrag/?tt_products%5BbackPID%5D=1940&tt_products%5Bproduct%5D=199&cHash=df8d3ad276c6de52539e5a3fc4629d06&no_cache=1&sword_list%5B0%5D=kirchenbeitrag.

47. Cranmer, σελ. 2. "Austria", IRFR.

48. "Sweden", IRFR.

49. Cranmer, σελ. 37.

50. "Sweden", IRFR.

51. "Economy and Finance. Church of Sweden", <http://www.svenskakyrkan.se/economyandfinance>.

52. "Le financement des Eglises en Europe".

53. Cranmer, σελ. 8.

54. "Denmark", IRFR.

55. Cranmer, σελ. 10.

56. "Finland", IRFR.

Στην Κύπρο η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι ανεξάρτητη τόσο θεσμικά όσο και οικονομικά. Λαμβάνει ελάχιστες ενισχύσεις από το Κράτος και οι εμπορικές της δραστηριότητες φορολογούνται κανονικά.

Στο Βέλγιο το Σύνταγμα του 1831 προβλέπει ότι το Κράτος πληρώνει μισθούς και συντάξεις ιερέων (το λεγόμενο *traitement*) από τον προϋπολογισμό του. Οι θρησκείες που επωφελούνται είναι Καθολικοί και Προτεστάντες (από το 1802), Αγγλικοί και Εβραίοι (1870), Μουσουλμάνοι (1974) και Ορθόδοξοι (1985). Από το 1993 όλοι οι άλλοι θρησκευτικοί οργανισμοί απολαμβάνουν παρόμοιο στάτους με αυτό των αρχικών έξι. Το συνολικό κόστος πληρωμής μισθών και συντάξεων ανέρχεται σε περίπου 100 εκατ. ευρώ (περιλαμβάνοντας επίσης μη θρησκευτικές οργανώσεις με πνευματική λειτουργία και σκοπούς καθώς και μουσουλμανικές οργανώσεις). Η κυβέρνηση επίσης συμβάλλει στην κατασκευή και συντήρηση θρησκευτικών κτηρίων ενώ υπάρχουν και φοροαπαλλαγές στις δραστηριότητες θρησκευτικών ομάδων. Το 2008 το Κράτος συνολικά πλήρωσε περίπου 321 εκατ. ευρώ για όλα τα θρησκευτικά έξοδα (περιλαμβανομένων και φοροαπαλλαγών: το 85% του ποσού κατευθύνθηκε στην Καθολική Εκκλησία)⁵⁷.

Στο Λουξεμβούργο, το Κράτος καταβάλλει μισθούς και συντάξεις ιερέων σύμφωνα με το Σύνταγμα. Οι θρησκείες που έχουν αυτό το προνόμιο είναι οι Καθολικοί, οι Εβραίοι, κάποιες Προτεστάντες, Ορθόδοξοι και Αγγλικοί. Το Κράτος αναλαμβάνει να υποστηρίξει την θρησκευτική εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία και ενισχύει χρηματικά τα ιδιωτικά θρησκευτικά σχολεία⁵⁸.

Σχετιζόμενο με το Κοκκορδάτο του 1801 είναι και το καθεστώς που επικρατεί στην Αλσατία-Λωρραίνη, τις περιοχές της Γαλλίας που δεν ανήκαν στην επικράτεια της όταν ψηφίστηκε ο χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους το 1905. Σε αυτές τις περιοχές τέσσερις θρησκείες αναγνωρίζονται από το Κράτος και οι ιερείς τους πληρώνονται από το Γαλλικό δημόσιο (σε αυτήν την περίπτωση τους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης), το οποίο ενισχύει και την ανέγερση ναών. Πολίτες εκεί μπορούν επίσης να ζητήσουν ένα μέρος του φόρου τους να αποδοθεί στην εκκλησία της προτίμησής τους. Με αυτόν τον τρόπο, ακόμα και το εξαιρετικά «αυστηρό» προς τις θρησκείες γαλλικό Κράτος αναγκάζεται σε ένα μέρος της επικράτειάς του να χρηματοδοτεί απευθείας την θρησκεία⁵⁹.

Τέλος στην Νορβηγία, η Εκκλησία της Νορβηγίας λαμβάνει χρηματοδότηση απευθείας από το Κράτος και τις δημοτικές αρχές (δεν υπάρχει εκκλησιαστικός φόρος όπως στις άλλες Σκανδιναβικές χώρες)⁶⁰. Οι τοπικές δραστηριότητες της Εκκλησίας, η συντήρηση κτηρίων που της ανήκουν και νεκροταφείων και η μισθοδοσία προσωπικού που δεν πληρώνεται από το Κράτος χρηματοδοτούνται από τις δημοτικές αρχές. Το 2005 η Εκκλησία έλαβε 3,2 δισ. κορώνες από το Κράτος και 250 εκατ. κορώνες από συνεισφορές των μελών της (380 εκατ. και 30 εκατ. ευρώ σε σημερινές ονομαστικές τιμές αντίστοιχα)⁶¹. Από το 1969 όλες οι θρησκείες και κοινότητες πίστης στην Νορβηγία

λαμβάνουν ενίσχυση ίδια με την κατά κεφαλήν ενίσχυση που λαμβάνει η Εκκλησία της Νορβηγίας⁶². Ο χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους του 2012 αναμένεται να έχει επιπτώσεις στο μέγεθος της οικονομικής ενίσχυσης που λαμβάνει η Εκκλησία της Νορβηγίας⁶³, αν και οι υπάλληλοί της και οι ιερωμένοι παραμένουν δημόσιοι υπάλληλοι.

Η χρηματοδότηση των Εκκλησιών σε Ελλάδα και Κύπρο

Το νομοθετικό πλαίσιο

Προκαλεί ίσως έκπληξη ότι δυο χώρες με τόσα κοινά πολιτιστικά στοιχεία και ιστορικές εμπειρίες όπως η Ελλάδα και η Κύπρος τοποθετούνται στην ταξινόμηση που επιχειρούμε εδώ σε διαμετρικά αντίθετα μοντέλα. Η Ελλάδα είναι μια χώρα όπου το Κράτος αναλαμβάνει πλήρως την χρηματοδότηση μισθών, συντάξεων και άλλων εξόδων της επικρατούσας εκκλησίας (καθώς και της μουσουλμανικής κοινότητας στην Θράκη). Στην Κύπρο από την άλλη μεριά η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι κατά παράδοση ανεξάρτητη τόσο θεσμικά όσο και οικονομικά. Λαμβάνει ελάχιστες ενισχύσεις από το Κράτος και, μάλιστα, οι εμπορικές της δραστηριότητες φορολογούνται κανονικά (επομένως συνεισφέρει και η ίδια στα οικονομικά του κράτους).

Στην Κύπρο η Ορθόδοξη Εκκλησία με βάση το Σύνταγμα μπορεί να καθορίζει την εσωτερική της οργάνωση και την διαχείριση της περιουσίας της ανεξάρτητα από το Κράτος. Έχει ασυλία από διοικητικές και οργανωτικές αποφάσεις, και φοροαπαλλαγές σε ό,τι αφορά τις θρησκευτικές της δραστηριότητες, αλλά όχι τις εμπορικές. Η περιουσία της Αρχιεπισκοπής έχει εκτιμηθεί στα 2 δισ. ευρώ, ενώ αθροισμένη με την ξεχωριστή περιουσία των μονών και των μητροπόλεων είναι ακόμα μεγαλύτερη⁶⁴. Μαζί με άλλες τέσσερις αναγνωρισμένες θρησκευτικές κοινότητες (Μουσουλμάνοι, Καθολικοί-Λατίνοι, Αρμένιοι και Μαρωνίτες), η Εκκλησία δικαιούται απευθείας κρατικές ενισχύσεις (οι τέσσερις άλλες θρησκευτικές ομάδες δικαιούνται και αυτές φοροαπαλλαγές). Οποιαδήποτε άλλη θρησκευτική ομάδα θα πρέπει να εγγραφεί ως μη κερδοσκοπική οργάνωση. Τότε θα δικαιούται φοροαπαλλαγές, αλλά όχι κρατική ενίσχυση⁶⁵.

Στην Ελλάδα, από την άλλη, το Κράτος καλύπτει το κόστος μισθοδοσίας και συνταξιοδότησης των κληρικών της Εκκλησίας της Ελλάδος, της Εκκλησίας της Κρήτης και των Μητροπόλεων της Δωδεκανήσου. Το κόστος στον κρατικό προϋπολογισμό κυμαίνεται στα 200 εκατ. ευρώ⁶⁶, ποσό κατά πολύ μεγαλύτερο του προϋπολογισμού της «Εκκλησίας της Ελλάδος» (κεντρικού ΝΠΔΔ με έδρα την Αθήνα, είχε έσοδα 8.937.238,39 ευρώ το 2015)⁶⁷. Αυτό το ποσό δεν περιλαμ-

57. Cranmer, σελ. 3.

58. Cranmer, σελ. 25.

59. Cranmer, σελ. 11, και “Quel est le financement d’un diocèse?”.

60. Cranmer, σελ. 28.

61. <http://www.kirken.no/english/news.cfm?artid=134384>.

62. Cranmer, σελ. 28.

63. “Church of Norway plans to pass an electronic collection basket”, Reuters, 22 Μαΐου 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/05/22/norway-church-donation-idUSL6N00835R20140522>.

64. «Χρυσόστομος: Πόση είναι η περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου», 21 Μαρτίου 2013, http://www.enikos.gr/economy/130323,Χρυσostomos:_Posh_einai_h_periouisia_ths_.html.

65. Cranmer, σελ. 5. “Cyprus”, IRFR.

66. «Το 50-50 για τους κληρικούς», 13 Ιουλίου 2012, http://www.enikos.gr/economy/61736,Το_50-50_gia_toys_klhrikoys.html.

67. http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/print_it.asp?id=2144&what_sub=d_tyπο (ήταν περίπου 15 εκατ. ευρώ το 2012 βλ. Ν.Παπαχρήστου, «Ιερός προϋπολογισμός ... δραστηκών περικοπών!», 13 Νοεμβρίου 2012, <http://www.amen.gr/article11043>).

Άποψη από το εσωτερικό του μητροπολιτικού ναού Αθηνών.

Από την έναρξη της οικονομικής κρίσης, οι φόροι που καλείται να πληρώσει η Εκκλησία της Ελλάδος έχουν αυξηθεί θεαματικά. Επίσης η κρίση έχει επηρεάσει καταλυτικά τις αποδόσεις των χρηματιστηριακών επενδύσεων της Εκκλησίας.

βάνει τους ξεχωριστούς προϋπολογισμούς μητροπόλεων, μονών κ.λπ. αλλά είναι προφανές ότι το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων των εκκλησιαστικών προσώπων υπολείπεται αρκετά των κρατικών πιστώσεων για την μισθοδοσία του ορθόδοξου κλήρου και την ενίσχυση της εκκλησιαστικής εκπαίδευσης. Τα τρέχοντα έξοδα και προϋπολογισμοί της Εκκλησίας και των μητροπόλεων είναι ξεχωριστά ζητήματα από το ζήτημα της συνολικής περιουσίας της Εκκλησίας και της εκμετάλλευσής της. Το καθεστώς και τα οικονομικά στοιχεία σχετικά με την περιουσία της Εκκλησίας της Ελλάδος είναι εξαιρετικά περίπλοκα και ελλιπή. Το σίγουρο είναι ότι η Εκκλησία διατηρεί ακόμα σημαντική περιουσία: Το 2010 η περιουσία της Εκκλησιαστικής Κεντρικής Υπηρεσίας Οικονομικών (δηλ. ουσιαστικά η μοναστηριακή περιουσία του καταργηθέντος Οργανισμού Διοικήσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας που περιήλθε υπό τον άμεσο έλεγχο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος) είχε εκτιμηθεί στα 700 εκατ.

ευρώ. Η συνολική περιουσία όλων των θρησκευτικών προσώπων, μητροπόλεων, μονών κ.λπ. είναι πιθανόν ίση ή και μεγαλύτερη, αλλά το ιδιοκτησιακό καθεστώς της περιουσίας που συλλήβδην αποδίδεται στους φορείς της Εκκλησίας σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι σαφές, κάτι που εμποδίζει την αποτελεσματικότερη εκμετάλλευσή της⁶⁸.

Ένα άλλο ζήτημα που τα τελευταία χρόνια έχει γίνει αντικείμενο συζήτησης είναι το φορολογικό καθεστώς της Εκκλησίας. Από την έναρξη της οικονομικής κρίσης το 2010, οι φόροι που καλείται να πληρώσει η Εκκλησία της Ελλάδος έχουν αυξηθεί θεαματικά⁶⁹. Επίσης η κρίση έχει επηρεάσει καταλυτικά τις αποδόσεις των χρηματιστηριακών επενδύσεων της Εκκλησίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη στην αρχή της κρίσης, μεταξύ 2007 και 2008, η συνολική αξία των μετοχών που κατείχε η Εκκλησία είχε μειωθεί στο μισό, ενώ πλέον μετά την ανακεφαλαιοποίηση των πιστωτικών ιδρυμάτων έχουν δραματικά απομειωθεί⁷⁰.

68. Αξίζει να γίνει εδώ μια σύγκριση μεταξύ της εκτιμώμενης το 2010 περιουσίας της Αρχιεπισκοπής της Εκκλησίας της Ελλάδος των 700 εκ., η οποία συγκεντρώνεται στο μεγαλύτερο μέρος της στην Αττική, με την αντίστοιχη περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου που εκτιμάται σε πάνω από 2 δισ.. Βλ. Νίκος Παπαχρήστος, «Η ακτινογραφία της περιουσίας της Εκκλησίας», *Η Καθημερινή*, 21 Μαρτίου 2010.

69. Πλέον οι φορείς της Εκκλησίας (Ελλάδος, Κρήτης, Δωδεκανήσου, πλιν Αγ. Όρους) καταβάλλουν φόρο εισοδήματος όπως και τα κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα (Ν. 4172/2013), φόρο δωρεών και κληρονομιών (Ν. 3842/2010), ΕΝΦΙΑ (κύριο και συμπληρωματικό Ν. 4223/2013, απαλλάσσονται χώροι λατρευτικοί και κοινωφελούς προορισμού), ΦΠΑ (Ν. 2859/2000), ενώ αποδίδουν τους λοιπούς φόρους (χαρτοσήμου, μισθωτών υπηρεσιών κλπ) βλ. Δελτίο Τύπου Γεν. Γρ. Θρησκευμάτων ΥΠΕΘ Γ. Καλαντζή (3.3.2015) https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2014/dt_forologia_klirikon.docx. Για μια επισκόπηση του φορολογικού καθεστώτος της Εκκλησίας μέχρι τον Οκτώβριο 2010, βλ. Β.Κ. Μάρκο, «Κρατικός προϋπολογισμός και Εκκλησία», *Νομοκανονικά: Επισκόπηση εκκλησιαστικού και κανονικού δικαίου*, 9(2) Οκτώβριος 2010, σελ. 73-108. Βλ. επίσης την επιστολή προς τον πρωθυπουργό και τους αρχηγούς των κομμάτων της Βουλής του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Ιερωνύμου περί της μισθοδοσίας των κληρικών της 19ης Ιουλίου 2012.

70. «Η ακτινογραφία της περιουσίας της Εκκλησίας».

Σε κάποιες χώρες η εύνοια προς τις επικρατούσες θρησκείες είναι τέτοια που σχεδόν επισκιάζει την εύνοια του ελλαδικού κράτους προς την ελλαδική Εκκλησία.

Η ελλαδική περίπτωση σε συγκριτικό πλαίσιο

Η δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα έχει ασχοληθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια με το ζήτημα των οικονομικών της Εκκλησίας. Θα μπορούσαμε όμως να αποκτήσουμε μια καλύτερη οπτική των ζητημάτων αν τα θέταμε σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο. Κατ' αρχάς καθίσταται σαφές ότι η Ελλάδα δεν είναι η μοναδική χώρα της Ευρώπης, όπου το Κράτος αναλαμβάνει να μισθοδοτεί τους κληρικούς και να καλύπτει τα έξοδα της εκκλησιαστικής εκπαίδευσης τουλάχιστον της επικρατούσας εκκλησίας. Η πληρωμή μισθών και συντάξεων των ιερέων προσιδιάζει περισσότερο στο μοντέλο, που εφαρμόζεται στο Βέλγιο και την Νορβηγία. Βασική διαφορά είναι ότι στην Ελλάδα το Κράτος ενισχύει μόνο την επικρατούσα εκκλησία⁷¹, καθώς και μια μειονότητα (τους Μουσουλμάνους της Θράκης). Θρησκευτικές ομάδες με μεγάλη ιστορία και παράδοση στον Ελλαδικό χώρο, όπως οι Καθολικοί πρέπει να καλύπτουν τα έξοδά τους χωρίς καμιά τακτική κρατική ενίσχυση⁷². Στο Βέλγιο για παράδειγμα το Κράτος χρηματοδοτεί όλες τις θρησκείες, ασχέτως αν λόγω μεγέθους και αναγκών η Καθολική Εκκλησία λαμβάνει την μερίδα του λέοντος. Από την άλλη βέβαια, ωφελήματα, όπως η απαλλαγή από τον φόρο μεγάλης ακίνητης περιουσίας, αργότερα το ΕΕΤΗΔΕ (τέλος ηλεκτροδοτούμενων επιφανειών) και τον φόρο ακίνητης περιουσίας και πλέον τον ΕΝΦΙΑ, ειδικά για τα ακίνητα που χρησιμοποιούνται ως λατρευτικοί ή κοινωφελείς χώροι, απολαμβάνονται από όλες τις θρησκευτικές ομάδες στην Ελλάδα⁷³.

Από την άλλη, σε ελάχιστες χώρες το Κράτος είναι απόλυτα ουδέτερο έναντι όλων των θρησκειών. Εκ των πραγμάτων, κάποια εύνοια προς τις επικρατούσες εκκλησίες είναι αναπόφευκτη. Ακόμα και στην Αγγλία, όπου η Αγγλικανική Εκκλησία έχει δική της περιουσία και οικονομική ανεξαρτησία, το Κράτος καλείται να συμβάλει αποφασιστικά σε κάποια έξοδά της. Ίσως το πιο ουδέτερο και αμέτοχο Κράτος έναντι της θρησκείας είναι το ολλανδικό, αλλά και αυτό είναι αποτέλεσμα ιστορικών συνθηκών: στην Ολλανδία υπήρχε σχετική ισορροπία στην ισχύ των τριών μεγάλων Εκκλησιών (Καθολική και καλβινιστικές), και η ουδετερότητα του κράτους ήταν απαραίτητη για την διατήρηση της εθνικής ενότητας. Σε κάποιες χώρες μάλιστα η εύνοια προς τις επικρατούσες θρησκείες είναι τέτοια που σχεδόν επισκιάζει αναλογικά την εύνοια του ελλαδικού κράτους προς την ελλαδική εκκλησία. Στη Γερμανία η Καθολική και η Ευαγγελική Εκκλησία απολαμβάνουν ασυγκρίτως μεγαλύτερα προνόμια και χρηματοδότηση από άλλες θρησκευτικές ομάδες. Στη Δανία, το Κράτος χρηματοδοτεί (μέσω του εκκλησιαστικού φόρου) μόνο την κρατική εκκλησία, ενώ στην Φινλανδία γίνεται το ίδιο με δυο εκκλησίες, την Λουθηρανική και την Ορθόδοξη. Αυτά είναι ίσως τα πιο κοντινά μοντέλα στην ελλαδική πρακτική (στην Φινλανδία υπάρχει επίσης η αναλογία με την Ελλάδα ότι το Κράτος ενισχύει μέσω της φορολογίας μια επικρατούσα εθνική εκκλησία καθώς και μια πολύ μικρότερη θρησκευτική ομάδα για ιστορικούς και πολιτικούς λόγους).

Το ελλαδικό μοντέλο δεν αποτελεί κάποιου είδους πρωτοτυπία ούτε σε ό,τι αφορά τον σκοπό της κρατικής χρηματοδότησης. Τα μοντέλα II και III αφορούν διαφορετικούς τρόπους χρηματοδότησης

των άμεσων αναγκών των εκκλησιών – κυρίως μισθοδοσία και συνταξιοδότηση ιερέων και τρέχοντα έξοδα. Όπως και στην Ελλάδα, οι εκκλησίες διαθέτουν πέραν αυτών δικά τους έσοδα (δωρεές πιστών, διαχείριση περιουσιακών στοιχείων κ.λπ.) τα οποία χρηματοδοτούν τις δράσεις τους όπως φιλανθρωπικό, εκπαιδευτικό και νοσοκομειακό έργο. Αυτό το έργο αντιμετωπίζεται γενικώς με ευνοϊκές φορολογικές διατάξεις, και οι εκκλησίες στο εξωτερικό καλούνται να πληρώσουν φόρους κυρίως επί των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων. Όπως και στην Ελλάδα μετά το 2010, άλλες χώρες που αντιμετωπίζουν δημοσιονομικά προβλήματα αύξησαν πρόσφατα την φορολογία επί της εκκλησίας (Ιταλία, Ισπανία)⁷⁴.

Οικονομικές διαστάσεις της σχέσης Κράτους-Εκκλησίας στην Ελλάδα: Συμπεράσματα

Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι, ενώ τα μοντέλα που αναλύσαμε εμφανίζονται στην Ευρώπη με κάποια συνέπεια σε σχέση με ιστορικές, γεωγραφικές και δογματικές πραγματικότητες (π.χ. εκκλησιαστικός φόρος σε προτεσταντικές χώρες, απόδοση ενός ποσοστού επί του φόρου σε καθολικές μεσογειακές χώρες κ.λπ.), ο Ελληνόφωνος Ορθόδοξος κόσμος στην Ευρώπη διχοτομείται σε ό,τι αφορά το ζήτημα της χρηματοδότησης. Αυτό με την σειρά του δείχνει ότι, τελικά, πέραν δογματικών και πολιτιστικών παραδόσεων, αυτό που καθορίζει κατεξοχήν την σχέση κράτους-θρησκείας σε μια χώρα είναι η ιστορική πορεία, και ιδιαίτερα οι συνθήκες συγκρότησης νεωτερικών κρατών. Στην Κύπρο η παραδοσιακή (από το 431 μ.Χ.) αυτοκεφαλία της Εκκλησίας, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας μεσολάβησε η Βρετανική αποικιοκρατία, επέτρεψε στην Εκκλησία να διατηρήσει την περιουσία της μαζί με την αυτονομία της από την όποια κρατική εξουσία. Στην Ελλάδα αντίθετα οι προβληματικές συνθήκες δημιουργίας αυτοκέφαλης Εκκλησίας δημιούργησαν μια παράδοση οικονομικής απομύζησης της Εκκλησίας από το Κράτος που οδήγησε τελικά στην πλήρη οικονομική εξάρτηση σήμερα.

Το ζήτημα της χρηματοδότησης της θρησκείας άπτεται κυρίως της σχέσης κράτους-εκκλησίας σε ό,τι αφορά τον πυρήνα της λειτουργίας της εκκλησίας (κυρίως μισθοδοσία κληρικών και εκκλησιαστική εκπαίδευση) και τον βαθμό κατά τον οποίο το Κράτος επιθυμεί να ελέγχει την δραστηριότητα των θρησκειών στην επικράτειά του. Στην Ευρώπη οι περισσότερες επικρατούσες εκκλησίες διαθέτουν οικονομική αυτονομία σε ό,τι αφορά τις πνευματικές και φιλανθρωπικές δραστηριότητές τους. Οι περισσότερες επίσης θα μπορούσαν να διαθέτουν πλήρη ανεξαρτησία από το Κράτος, συλλέγοντας π.χ. οι ίδιες τον εκκλησιαστικό φόρο ή χάρη στην χρηστή διαχείριση της περιουσίας τους. Οι ποικίλοι τρόποι με τους οποίους τα Ευρωπαϊκά κράτη εμπλέκονται στην χρηματοδότηση των εκκλησιών αποκάλυπτουν όχι τόσο την θέληση αυτών των τελευταίων να αποσπών ωφελήματα από το Κράτος, όσο την ιστορική ανάγκη του κράτους να ελέγξει την θρησκεία και να αντλήσει νομιμοποίηση από αυτή. Σε χώρες, όπως η Σουηδία και η Νορβηγία, όπου το Κράτος χωρίστηκε από τις μέχρι πρότινος κρατικές εκκλησίες, στην δημόσια συζήτηση οι μεγαλύτεροι υποστηρικτές αυτού του χωρισμού ήταν οι ίδιες οι εκκλησίες, ακριβώς γιατί ήθελαν να διατηρήσουν την εκκλησιαστική

71. Για την ακρίβεια καταβάλλει τους μισθούς άμεσα στους κληρικούς και στις δομές εκκλησιαστικής εκπαίδευσης, χωρίς να διέρχεται κρατικό χρήμα από τα εκκλησιαστικά ταμεία.

72. "Greece", IRFR.

73. Αλέξανδρος Παλαμιδής, «Φορολόγηση της εκκλησιαστικής περιουσίας – Σχέσεις κράτους και Εκκλησίας», 7 Απριλίου 2012, <http://aristerok.wordpress.com/2012/04/07/φορολόγηση-της-εκκλησιαστικής-περιουσίας/>.

74. "Catholic Church to lose historic property tax exemption in Italy", 13 Οκτωβρίου 2012, <http://rt.com/news/italy-church-tax-exemption-339/>. Ben Vickers, "Pushed for cash, Spain considers slimming Church", 23 Μαΐου 2012, <http://go.bloomberg.com/euro-crisis/2012-05-23/pushed-for-cash-spain-considers-slimming-church/>.

Χώρα	Ενίσχυση επικρατούσας Εκκλησίας	Ενίσχυση άλλων ιστορικά σημαντικών θρησκειών	Ενίσχυση όλων των υπολοίπων εγγεγραμμένων θρησκευτικών ομάδων
Ελλάδα	Ναι	Ναι (Μουσουλμάνοι Θράκης)	Όχι
Απευθείας ενίσχυση από τον κρατικό προϋπολογισμό			
Βέλγιο	Ναι	Ναι	Ναι
Λουξεμβούργο	Ναι	Ναι (Εβραίοι, Προτεστάντες, Ορθόδοξοι, Αγγλικανοί)	Όχι
Νορβηγία	Ναι	Ναι	Ναι
Εκκλησιαστικός φόρος ως μετεξέλιξη απευθείας κρατικής ενίσχυσης σε χώρες με παράδοση κρατικής εκκλησίας			
Δανία	Ναι	Όχι	Όχι
Σουηδία	Ναι	Ναι (άλλες 22 ομάδες συλλέγουν εκκλησιαστικό φόρο)	Ναι (απευθείας, όχι μέσω φορολογικού συστήματος)
Φινλανδία	Ναι	Ναι (Ορθόδοξη Εκκλησία)	Ναι (απευθείας, όχι μέσω φορολογικού συστήματος)

Πίνακας 1:

Η Ελλαδική περίπτωση σε σύγκριση με χώρες όπου υπάρχει απευθείας κρατική ενίσχυση των θρησκειών και χώρες με παράδοση κρατικής εκκλησίας.

κή τους αυτονομία και υπόσταση έναντι της επιβολής της θέλησης του κράτους.

Στην Ελλάδα επομένως το ζήτημα της χρηματοδότησης της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Κράτος αφορά δυο συγκεκριμένα, αλλά ξεχωριστά μεταξύ τους, ζητήματα. Από την μια η Εκκλησία διατηρεί, σε ό,τι αφορά το φιλανθρωπικό της και εκπαιδευτικό έργο, ένα δικό της προϋπολογισμό, στον οποίο τα έσοδα προέρχονται από την εκμετάλλευση της περιουσίας της, η οποία με την σειρά της φορολογείται. Από την άλλη, το Κράτος χρηματοδοτεί την μισθοδοσία (με απευθείας καταβολή της στους κληρικούς) και τις δομές εκκλησιαστικής εκπαίδευσης, που αποτελούν εκπαιδευτικές μονάδες του Υπουργείου Παιδείας. Το ερώτημα, που πρέπει να τεθεί αφορά, πρώτον, πώς προέκυψε αυτός ο διακανονισμός και, δεύτερον, αν πρακτικά θα μπορούσε (ή θα έπρεπε) να εφαρμοσθεί ένα άλλο μοντέλο χρηματοδότησης των αναγκών της Εκκλησίας, ανάλογο με αυτό κάποιων άλλων Ευρωπαϊκών χωρών.

Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα μπορεί να δοθεί με την βοήθεια της σύγκρισης με άλλες περιπτώσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι το μοντέλο της (αρχικά κρατικής) Εκκλησίας στην Ελλάδα προσιδιάζει στο Σκανδιναβικό προτεσταντικό μοντέλο, καθώς το αυτοκέφαλο θεσμοθετήθηκε με το πρότυπο αυτό κατά νου από Προτεστάντες Βαυαρούς γραφειοκράτες στην Ελλάδα. Αν και τότε η δημιουργία του αυτοκεφάλου είχε δημιουργήσει τεράστιους διχασμούς στην Ελλαδική κοινωνία, από την άλλη παρουσιάζει και κάποιες ενδιαφέρουσες αναλογίες με την Ορθόδοξη θεολογική παράδοση σεβασμού προς την κατά περίπτωση κοσμική εξουσία. Η πλήρης αυτονομία της Εκκλησίας της Κύπρου ενδεχομένως διατηρήθηκε στην νεωτερικότητα χάρη στην μεσολάβηση μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και ανεξαρ-

τησίας της Βρετανικής αποικιοκρατίας (η οποία λειτούργησε με μια λογική σεβασμού της ανεξαρτησίας των θρησκειών, όπως και στην Αγγλία), αλλά είχε και βάση στην μακρά παράδοση αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας εκεί.

Αντίθετα, εκεί που ο ρόλος του κράτους στην Ελλάδα είναι πραγματικά μοναδικός σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη αφορά στην εντυπωσιακού μεγέθους απομύζηση εκκλησιαστικών πόρων από το Κράτος, η οποία μόνο με την αντίστοιχο μεγέθους δήμευση της εκκλησιαστικής περιουσίας από κομμουνιστικά καθεστώτα μπορεί να συγκριθεί⁷⁵. Αυτή η καπήλευση της εκκλησιαστικής περιουσίας από το Ελλαδικό Κράτος ιστορικά έπαιξε έναν καταστροφικό ρόλο όχι μόνο στην λειτουργική αυτονομία της Εκκλησίας, αλλά και στο λοιπό κοινωνικό έργο της. Ο συνδυασμός της σταδιακής δήμευσης εκ μέρους του κράτους του συντριπτικά μεγάλου ποσοστού της εκκλησιαστικής περιουσίας και της θέσης μυρίων προσκομμάτων στην αποτελεσματική εκμετάλλευση του υπολοίπου έχει δημιουργήσει μια κατάσταση πραγματικά μοναδική στα ευρωπαϊκά δεδομένα: η Εκκλησία της Ελλάδος τελεί υπό την οικονομική πατρωνία του κράτους (όπως στο Βέλγιο και σε μικρότερο βαθμό την Σκανδιναβία), αλλά αφού απώλεσε την περιουσία της (όπως έγινε σε μεγάλο βαθμό στην Γαλλία) χωρίς να λαμβάνει καμία αποζημίωση για αυτή (όπως γίνεται, με την μορφή σταθερών ετήσιων πληρωμών εδώ και χρόνια, στη Γερμανία και την Αυστρία). Ακόμα και αυτή η μισθοδοσία των κληρικών δεν είναι ένα αντάλλαγμα που το Κράτος αποδίδει στην Εκκλησία από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε κυρίαρχο ρόλο έναντι της (όπως τουλάχιστον το προτεσταντικό μοντέλο θα επέτασσε): Κατοχυρώθηκε νομοθετικά μόλις το 1945, και ακόμα και τότε η Εκκλησία υποχρεώθηκε να αποδίδει στο Κράτος 25% (από το 1968, 35%) των

75. Από συστάσεως του ελληνικού κράτους έχει απαλλοτριωθεί περίπου το 96% της εκκλησιαστικής περιουσίας με διαδοχικές φάσεις μειζόνων απαλλοτριώσεων. Η απαλλοτρίωση της περιουσίας της Εκκλησίας από το Κράτος έλαβε χώρα σε συνεχόμενα «κύματα» (συνήθως σε περιόδους πολέμων, εθνικών κρίσεων και οικονομικών δυσκολιών), με τελευταία την μαζική αναγκαστική εξαγορά του 1952. Βλ. επιστολή Ιερωνύμου.

Η Αγγλικανική Εκκλησία, οι ολλανδικές εκκλησίες και φυσικά η Εκκλησία της Κύπρου έχουν διατηρήσει και αυξήσει την περιουσία τους σε βάθος αιώνων και δεν έχουν υποστεί την δημοτική πολιτική του οικείου κράτους.

Μέχρι το 1945, οι κληρικοί στην Ελλάδα πληρώνονταν από τις δωρεές των πιστών της ενορίας τους.

ακαθάριστων εσόδων των ενοριών⁷⁶. Μετά το 1833-34, έτη της πρώτης απαλλοτρίωσης μοναστηριακής περιουσίας στην Ελλάδα, το Εκκλησιαστικό Ταμείο που υποτίθεται ότι θα διαχειριζόταν τα έσοδα αυτά προς όφελος και της Εκκλησίας κατέρρευσε, και το Κράτος συνέχισε την σταδιακή οικειοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας στον 19ο και τον 20ο αιώνα χωρίς ποτέ να υλοποιεί υποσχέσεις για την παροχή ανταλλαγμάτων. Πρακτικά, μέχρι το 1945, οι κληρικοί στην Ελλάδα πληρώνονταν από τις δωρεές των πιστών της ενορίας τους⁷⁷.

Η περιλάλητος «αφαίμαξη» του ελληνικού κρατικού προϋπολογισμού από την Εκκλησία αφορά σε έσοδα μισθοδοσίας του κλήρου και εκκλησιαστικής εκπαίδευσης, τα οποία κατά κανόνα και τα περισσότερα Ευρωπαϊκά κράτη χρηματοδοτούν αμέσως ή διευκολύνουν εμμέσως (μέσω της απόδοσης μέρους της φορολογίας), ενώ αντίθετα το Κράτος έχει στερήσει από την Εκκλησία εισοδήματα και δυνατότητα κοινωνικής παρέμβασης σε βαθμό ασύγκριτο με οποιαδήποτε άλλη δυτικοευρωπαϊκή χώρα. Η συζήτηση για αλλαγή στις οικονομικές σχέσεις κράτους-εκκλησίας στην Ελλάδα λοιπόν δεν πρέπει να αρχίσει από το ζήτημα της μισθοδοσίας και χρηματοδότησης των εκπαιδευτικών αναγκών της (όπως πολλοί φωνασκούν), αλλά από το πολύ πιο σημαντικό ζήτημα του οικονομικού (και εξ αυτού κοινωνικού) ακρωτηριασμού της Εκκλησίας προς όφελος του κράτους. Και προφανώς δεν μπορεί να γίνει συζήτηση για παύση της χρηματοδότησης από το Κράτος, όπως στο μοντέλο Ι, στην Ελλάδα: Η Αγγλικανική Εκκλησία, οι ολλανδικές εκκλησίες και φυσικά η Εκκλησία της Κύπρου έχουν διατηρήσει και αυξήσει την περιουσία τους σε βάθος αιώνων και δεν έχουν υποστεί την δημοτική πολιτική του οικείου κράτους. Η εφαρμογή ενός τέτοιου μοντέλου θα ήταν δυνατή

(προκειμένου το φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο της Εκκλησίας να μην καταρρεύσει αυτοστιγμεί) μόνο αν συνοδεύταν από μια γενναία αποζημίωση του κράτους προς την Εκκλησία για την περιουσία, που αυτό οικειοποιήθηκε (όπως συνέβη σε χώρες που είχαν κομμουνιστικά καθεστώτα) – κάτι προφανώς αδύνατο δεδομένης της δημοσιονομικής κατάστασης της Ελλάδας σήμερα.

Ένα νέο μοντέλο οικονομικών σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας στην Ελλάδα; Κρίσιμες παράμετροι και μια πρόταση

Αν λοιπόν τίθεται ένα ζήτημα αλλαγής στις οικονομικές σχέσεις κράτους-Εκκλησίας στην Ελλάδα, αυτό αφορά στην αποκατάσταση στο μέτρο του δυνατού της απώλειας της οικονομικής ισχύος της Εκκλησίας, που θα μπορούσε να στηρίξει ένα κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο πολυσιχδέστερο και ακόμα σημαντικότερο από το σημερινό, το οποίο κατά γενική ομολογία είναι εξαιρετικής σημασίας. Μιας και η άμεση επανόρθωση είναι κάτι ουτοπικό, αυτό που το Κράτος οφείλει να κάνει είναι να συνδράμει την όσο το δυνατόν γρηγορότερη αξιοποίηση της υπάρχουσας εκκλησιαστικής περιουσίας μέσω της άρσης γραφειοκρατικών εμποδίων ή, όπου απαιτείται, κατάλληλων νομοθετικών παρεμβάσεων (ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο ιδιοκτησιακό καθεστώς μεγάλου μέρους της περιουσίας που αποδίδεται στην Εκκλησία και σχετιζόμενους φορείς). Αν η Εκκλησία κατόρθωνε να εκμεταλλευτεί την περιουσία της σε βαθμό αντάξιο της αρχικής αξίας και του μεγέθους αυτής (που παραμένει σεβαστή), θα μπορούσε να συνεχίσει με αποτελεσματικότερο τρόπο το κοινωνικό της έργο (το οποίο ανακουφίζει και αναπληρώνει αυτό του ολόένα σμικρυνό-

76. Αυτή η εισφορά καταργήθηκε το 2004. Βλ. «Φορολόγηση της εκκλησιαστικής περιουσίας – Σχέσεις κράτους και Εκκλησίας».

77. Αντώνιος Κασιμάτης, «Μισθοί κληρικών και εκκλησιαστική περιουσία. Μερικές αλήθειες», 31 Ιουλίου 2013, ανακοινωθέν της Ιεράς Μητροπόλεως Πειραιώς.

Χώρα	Ύψος του εκκλησιαστικού φόρου	Εκκλησίες που τον συλλέγουν	Δυνατότητα συλλογής φόρου από άλλες ομάδες;
Αυστρία	1.1% του φορ. εισοδήματος για την Καθολική Εκκλησία, 1.5% για την Προτεσταντική	Επικρατούσα (Καθολική) + Προτεσταντική	Όχι
Γερμανία	8%-9% του φόρου εισοδήματος	Επικρατούσες (Καθολική και Ευαγγελική) + Εβραίοι	Ναι, αν το επιλέξουν
Δανία	0.4%-1.5% του φορολογητέου εισοδήματος	Επικρατούσα (Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία)	Όχι
Σουηδία	Καθορίζεται από την κάθε ενορία	Επικρατούσα (Εκκλησία της Σουηδίας) + 22 άλλες	Ναι, αν το επιλέξουν
Φινλανδία	1%-2% του φορολογητέου εισοδήματος	Επικρατούσα (Λουθηρανική) + Ορθόδοξη	Όχι

Πίνακας 2: Περίληψη του μοντέλου IIθ

μενου κράτους), αλλά και να συμβάλει (μέσω της φορολογίας των οικονομικών δραστηριοτήτων της) στον εθνικό προϋπολογισμό. Αυτή είναι μια κατεύθυνση στην οποία κινείται η Εκκλησία σήμερα⁷⁸, ενώ δεν είναι τυχαίο ότι και ο νυν Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος (του οποίου οι γνώσεις περί τα χρηματοοικονομικά είναι γνωστές) έχει συμβουλευθεί σχετικά τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Ιερώνυμο⁷⁹.

Παραμένει το ερώτημα αν, με βάση και την συγκριτική ανάλυση που παρουσιάστηκε παραπάνω, συντρέχει λόγος αλλαγής των οικονομικών σχέσεων κράτους-Εκκλησίας σε ό,τι αφορά την χρηματοδότηση των βασικών τρεχουσών αναγκών της (κυρίως μισθοδοσία κλήρου). Ως ένα σημείο, το ερώτημα αυτό έχει ήδη απαντηθεί: ο υπάρχων διακανονισμός αποτελεί λογικό επακόλουθο της εξέλιξης των σχέσεων κράτους-Εκκλησίας από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους και νομική δέσμευση του Ελληνικού κράτους έναντι των ουδέποτε καταβληθεισών αποζημιώσεων για μειζονες απαλλοτριώσεις. Με δεδομένο το ισχύον μέγεθος του προϋπολογισμού της Εκκλησίας και των εμποδίων, που αυτή αντιμετωπίζει στην εκμετάλλευση της εναπομείνουσας περιουσίας της, η εφαρμογή π.χ. του μοντέλου I στην μισθοδοσία των κληρικών θα ήταν προς το παρόν αδύνατη (αλλά και άδικη). Από την άλλη, όπως είδαμε, αυτό το μοντέλο αποτελεί την εξαίρεση στην Ευρώπη. Στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης, τόσο τα κράτη όσο και οι επικρατούσες εκκλησίες έχουν καταλήξει σε μοντέλα χρηματοδότησης της λειτουργίας των εκκλησιών, που αντανακλούν τόσο την θέληση των κρατών να διατηρήσουν ένα μέτρο ελέγχου στην δραστηριότητα των εκκλησιών, όσο και την θέληση των τελευταίων να διατηρήσουν την ιδιότητά τους ως σημαντικοί θεσμικοί δρώντες στις επικράτειες, που δραστηριοποιούνται. Ακόμα και εκεί που κράτη και εκκλησίες συμφώνησαν (για δικούς τους λόγους ο καθένας) στην λύση της επίσημης θεσμικής σχέσης τους (Σουηδία και Νορβηγία), η προνομιακή οικονομική σχέση παρέμεινε. Στην Ελλάδα, ακόμα και αν υπό το βάρος της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών ακούγονται για πρώτη φορά φωνές από την Εκκλησία, που αποδίδουν στο Κράτος ευθύνη για τον οικονομικό μαρασμό της, ο πλήρης οικονομικός (και πιθανόν στην πορεία θεσμικός) διαχωρισμός του κράτους από την Εκκλησία είναι κάτι που η τελευταία δεν δείχνει να επιθυμεί.

Αν επομένως είναι και ηθικά δίκαιο και (με βάση την Ευρωπαϊκή πρακτική) πρακτικό να χρηματοδοτείται η Εκκλησία από το Κράτος κατά κάποιο τρόπο, θα μπορούσε (ή θα έπρεπε) η Ελλάδα να εφαρμόσει ένα άλλο μοντέλο από αυτό που εφαρμόζει σήμερα (αντίστοιχο του μοντέλου III); Κατ' αρχάς πρέπει να γίνει κατανοητό ότι το πέρασμα από ένα μοντέλο στο άλλο δεν είναι κάτι εύκολο. Ακόμα και σε μια χώρα που έχει υποστεί ραγδαία εκκοσμίκευση, όπως το Βέλγιο, όπου το Κράτος πληρώνει αυτό για τα έξοδα όλων των θρησκειών και όπου συζητείται η εφαρμογή του ολλανδικού μοντέλου (μοντέλο I), η άποψη της κοινής γνώμης είναι ότι κάτι τέτοιο είναι εκ του περυσίου: Οι πιστοί θεωρούν ότι ήδη συμβάλλουν στην λειτουργία των θρησκευτικών ομάδων μέσω της φορολογίας τους προς το Κράτος, και η όποια αλλαγή θα αναστάτωνε συνήθειες αιώνων⁸⁰.

Η εφαρμογή των δυο υπομοντέλων του μοντέλου II από την άλλη παρουσιάζει τα δικά της προβλήματα: Ο εκκλησιαστικός φόρος πιθανώς θα ήταν μια λογική εξέλιξη του υπάρχοντος συστήματος στην Ελλάδα. Εφαρμόζεται άλλωστε σε χώρες με στενή θεσμική σχέση κράτους-επικρατούσας εκκλησίας, όπως οι Σκανδιναβικές. Πρόκειται όμως για ένα σύστημα, που έχει προκύψει από μια παράδοση που δεν συναντάται στην Ορθοδοξία (αυτό της υποχρεωτικής παροχής στην εκκλησία μέρους της περιουσίας του πιστού), ενώ η καταναγκαστική επιβολή του έχει οδηγήσει σε αλλοίωση της ταύτισης των πιστών με την θρησκεία τους και σε μαζική έξοδο μελών από τις εκκλησίες τους (εξαιρετικά διαδεδομένο φαινόμενο στη Γερμανία).

Το μοντέλο της επιλογής παροχής ενός ποσοστού της φορολογίας προς την Εκκλησία ή κάποιον άλλο σκοπό από την άλλη φαίνεται ελκυστικό, καθώς θα μπορούσε να ωθήσει την Ελλαδική Εκκλησία σε μια πιο ενεργή δραστηριότητα προς τους πιστούς, αλλά και σε μια κουλτούρα λογοδοσίας και διαφάνειας, καθώς θα συναγωνίζετο άλλες επιλογές (π.χ. κοινωνικά προγράμματα του κράτους ή άλλες ΜΚΟ) για την κατεύθυνση των χρημάτων των φορολογουμένων. Από την άλλη, αν το Ελληνικό Κράτος λαμβάνει γύρω στα 7 δισ. ευρώ (το 2012) από φόρο εισοδήματος και οι ανάγκες του κλήρου είναι περί τα 200 εκατ. ευρώ, αυτό σημαίνει ότι όλοι οι φορολογούμενοι θα έπρεπε να δηλώνουν ότι θέλουν γύρω στο 3% του φόρου, που πληρώνουν, να πηγαίνει στην μισθοδοσία του κλήρου για να συγκεντρωνόταν

78. Απόστολος Λάκκας, «Στα 1.400 τα κίνητρα στο περιουσιολόγιο της Ελλαδικής Εκκλησίας», *Η Καθημερινή*, 23 Φεβρουαρίου 2014.

79. Βλ. συνέντευξη του Κύπρου Χρυσόστομου στον ΣΚΑΪ, αναδημοσιευμένη στο <http://www.amen.gr/?op=printarticle&id=5610>, 8 Μαΐου 2011.

80. Rik Torfs, "State and church in Belgium", in Gerhard Robbers (ed.), *State and Church in the European Union*, Baden Baden, Nomos: 9-34.

Χώρα	Ποσοστό του πληρωτέου φόρου που αποδίδεται σε θρησκευτικούς ή σχετικούς σκοπούς	Είναι η συνεισφορά υποχρεωτική;	Πιθανοί δικαιούχοι της συνεισφοράς πέραν της Καθολικής Εκκλησίας	Άλλες κρατικές ενισχύσεις προς την Καθολική Εκκλησία
Ιταλία	0,8%	Ναι	Άλλες εγγεγραμμένες θρησκείες και κρατικό ταμείο για κοινωνικούς σκοπούς	Όχι απευθείας, αλλά σημαντικές φοροαπαλλαγές
Ισπανία	0,7%	Όχι	Μόνο κρατικό ταμείο για κοινωνικούς σκοπούς	Ναι
Πορτογαλία	0,5%	Όχι	Κρατικοί φορείς, ΜΚΟ και άλλες εγγεγραμμένες θρησκείες	Όχι

Πίνακας 3: Περίληψη του Μοντέλου IIa

το σημερινό ποσό. Αυτό το μοντέλο όμως, προϋποθέτει ακριβώς την παροχή επιλογής στον φορολογούμενο για το πού θέλει να πάνε τα λεφτά του, ενώ και το ποσοστό της φορολογίας, που παρακρατείται για την εκκλησία ή άλλους κοινωνικούς σκοπούς στην Ευρώπη κυμαίνεται πάντα κάτω του 1%. Η εφαρμογή αυτού του μοντέλου, επομένως, θα μείωνε δραστικά την οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας, ενώ ο ανταγωνισμός με άλλες οργανώσεις, θρησκείες ή και το ίδιο το Κράτος για την προσέλκυση της προτίμησης των φορολογουμένων θα δημιουργούσε πιθανώς νέες εντάσεις και διαιρέσεις στην κοινωνία

Αν ο σκοπός είναι λοιπόν η διατήρηση της οικονομικής ενίσχυσης της Εκκλησίας σε λογικά επίπεδα, σε συνδυασμό με την κάποια χειραφέτηση της από την πατρωνία του κράτους (αλλά χωρίς χαλάρωση της στενής θεσμικής της σχέσης με αυτό) και το άνοιγμά της προς την κοινότητα των πιστών σε μια σχέση λογοδοσίας, ευθύνης και συμμετοχής, θα μπορούσε να καθιερωθεί ένα σύστημα μεικτής χρηματοδότησης από το Κράτος και τους πιστούς, που θα ικανοποιούσε όλους αυτούς τους σκοπούς.

Θα μπορούσε να καθιερωθεί, για παράδειγμα, μια ετήσια συνεισφορά από τους πιστούς προς την Εκκλησία προς κάλυψη της μισθοδοσίας των ιερέων και των άλλων αναγκών που καλύπτει το κρατικό κονδύλι των 200 εκατ. ευρώ. Με δεδομένο ότι στην Ελλάδα υπάρχουν περί τα 8.5 εκατ. φορολογούμενοι πολίτες (στην συντριπτική τους πλειονότητα κατά τεκμήριο μέλη της Ορθόδοξης Εκκλησίας), στον καθένα αντιστοιχούν περίπου 25 ευρώ εισφοράς στις εκκλησιαστικές δαπάνες του προϋπολογισμού. Η ετήσια συνεισφορά των πιστών θα μπορούσε να καθοριστεί τουλάχιστον σε αυτό το ποσό (ο κάθε πιστός θα μπορούσε να διαθέσει παραπάνω, αν επιθυμεί). Η συνεισφορά των πιστών θα εξέπιπτε της φορολογίας τους με την επίδειξη της απόδειξης, που θα είχε εκδώσει η ενορία ή όποιος φορέας συνέλεξε την εκκλησιαστική εισφορά για λογαριασμό της Εκκλησίας. Το Κράτος κατόπιν θα προσέθετε στο ποσό, που θα συγκεντρωνόταν κατά αυτόν τον τρόπο, μέχρι της συμπλήρωσης του προκαθορισμένου ποσού της σχετικής δαπάνης (σήμερα 200 εκατ. ευρώ). Πολίτες, που είχαν εισόδημα κάτω του φορολογήσιμου ορίου και επέλεξαν να πληρώσουν την εκκλησιαστική συνεισφορά,

Ένα σύστημα μεικτής χρηματοδότησης από το Κράτος και τους πιστούς θα μπορούσε να επιλύσει πολλά προβλήματα.

θα μπορούσαν να λάβουν αυτούσιο το πόσο της συνεισφοράς τους πίσω, ως επιστροφή μέσω του φορολογικού συστήματος. Πολίτες με φορολογήσιμα εισοδήματα θα μπορούσαν να πληρώνουν την συνεισφορά και για λογαριασμό συγγενών κ.λπ. φορολογούμενων πολιτών με μηδενικό εισόδημα (άνεργοι, προστατευόμενα μέλη), η οποία κατόπιν θα επιστρεφόταν σε αυτούς αυτούσια από το Κράτος. Αν η Εκκλησία συγκέντρωνε μεγαλύτερο από το προκαθορισμένο ποσό, θα μπορούσε να αποδίδει το υπόλοιπο στο Κράτος προς επιστροφή του στους φορολογούμενους που είχαν πληρώσει την συνεισφορά. Η Εκκλησία επίσης θα ώφειλε να πληρώνει ένα μικρό ποσό στο Κράτος για την χρήση του φορολογικού συστήματος για τις επιστροφές (όπως προείπαμε, η συλλογή καθαυτή θα γίνεται από την Εκκλησία στις ενορίες μέσω ενός θεσμοθετημένου συστήματος εκδόσεως αποδείξεων κ.λπ. εγκεκριμένου από το Κράτος).

Με αυτόν τον τρόπο και οι πιστοί θα αποκτούσαν αίσθημα συμμετοχής στο έργο της Εκκλησίας, και η ίδια η Εκκλησία θα αποκτούσε περισσότερη ανεξαρτησία από το Κράτος χωρίς να αποστεί από αυτό θεσμικά, και το Κράτος θα μείωνε τα έξοδά του, αλλά (αν υποθέταμε ότι κάποιοι πιστοί θα πλήρωναν περισσότερο από το ελάχιστο προκαθορισμένο ποσό) και η κατά κεφαλήν εισφορά

των φορολογουμένων, που δεν θα ήθελαν να συνδράμουν το έργο της Εκκλησίας, θα μειωνόταν αναλογικά, αφού οι φόροι τους θα πήγαιναν για την συμπλήρωση μέρους μόνο του συνολικού ποσού, που προορίζεται για την Εκκλησία. Με δεδομένο τον κατακερματισμό της Ελληνικής κοινωνίας και τα αισθήματα αδιεξόδου, που έχει δημιουργήσει η κρίση, αλλά και την τρέχουσα πανθομολογούμενη δημοφιλία της Εκκλησίας σε ένα κλίμα γενικής απαξίωσης θεσμών, η κινητοποίηση των πιστών προς απευθείας οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας (και όχι μέσω της φορολογίας τους), σε συνδυασμό με την ανάπτυξη μιας κουλτούρας λογοδοσίας της Εκκλησίας, καθώς και της περαιτέρω ενδυνάμωσης του έργου της μέσω της αξιοποίησης (επιτέλους) της περιουσίας της, μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για την ανάπτυξη ενός νέου αισθήματος πολιτικής και εθνικής συλλογικότητας γύρω από τον μοναδικό θεσμό, που εξακολουθεί να ενώνει και να αγγίζει την συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων...

3. Η μισθοδοσία του Κλήρου στην Ελλάδα και η συνάρτησή της με την εκκλησιαστική περιουσία

ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ

ΤΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ καιρό τέθηκαν ήδη κάποια ζητήματα σχετικά με τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους με επιτακτικό τρόπο στον δημόσιο λόγο, ενώ εν όψει της σχεδιαζόμενης συνταγματικής αναθεώρησης αναμένεται να τεθούν και άλλα, θέτοντας ενδεχομένως συνολικά το ζήτημα των σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους στο τραπέζι. Ως ευμέγεθες κομμάτι αυτών των συζητήσεων προβάλλει παγίως το ζήτημα της μισθοδοσίας του κλήρου, για το οποίο βασιλεύει η ελλιπής ενημερότητα, αν όχι η παραπληροφόρηση. Σε αυτήν την εργασία θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε το ισχύον πλαίσιο, καθώς και να προτείνουμε σχεδιάσματα ενδεχομένων αλλαγών για το μέλλον.

Αν κάτι εντυπωσιάζει στην όλη συζήτηση, αυτό είναι η απροθυμία της διοικούσας Εκκλησίας να αναλάβει την πρωτοβουλία προτάσεων, ούτως ώστε να μην αφήνει το πεδίο αυτό στην αποκλειστική χρήση όσων αισθάνεται πως απειλούν τα καλώς νοούμενα συμφέροντά της, παρά τις προφανώς επερχόμενες απόπειρες σημαντικών αλλαγών. Η εδώ και δεκαετίες αδράνεια της διοικούσας Εκκλησίας ως προς την συμμετοχή στη δημόσια συζήτηση σχετικά με τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους, ή ακόμα και σχετικά με τον ενδεχόμενο χωρισμό τους, δημιουργεί μια σειρά από προβλήματα, τα οποία συχνά η Ιεραρχία μοιάζει να μην αναγνωρίζει – θεωρώντας ότι τελικά τίποτα δεν θα αλλάξει, με καμία κυβέρνηση και σε κανένα ενδεχόμενο.

Αυτός ο εφησυχασμός, φυσικά, ανοίγει το δρόμο στους κατ' εξοχήν απληροφόρητους περί τα ζητήματα αυτά, ώστε να θέτουν τον τόνο (και τον πόνο...) του δημόσιου λόγου. Έτσι, έχουμε ως αποτέλεσμα έναν δημόσιο λόγο εκατέρωθεν ιδεοληψιών, ο οποίος αγνοεί παντελώς και πλήρως τα πραγματικά δεδομένα και αυτοσχεδιάζει επί μιας εικονικής πραγματικότητας.

Δεν γνωρίζουμε εάν η παρούσα κυβέρνηση, η αμέσως επόμενη, η μεθεπόμενη, θα προχωρήσουν όντως σε ριζικές και ριζοσπαστικές αλλαγές στις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους. Αυτό όμως που γνωρίζουμε είναι ότι όταν κάποτε αυτά τα ζητήματα τεθούν, δεδομένης της αναμικτής παρουσίας κάθε τεκμηριωμένης αντιπροτάσεως στον κυρίαρχο απλουστευτικό λόγο παραπληροφόρησης⁸¹, θα τεθούν ακριβώς επί τη βάση της παραπληροφόρησης, που για χρόνια ηγεμόνευε.

Δηλαδή, όταν τελικά κάποιος «χωρισμός»⁸² απαιτηθεί, θα τεθεί σε ακραίες βάσεις, ελλείψει οποιασδήποτε προετοιμασίας από την, ας πούμε, εκκλησιαστική πλευρά.

Ναι μεν θα εξηγήσουμε λεπτομερώς την κατάσταση σχετικά με τη μισθοδοσία του κλήρου, αξίζει όμως εδώ μια πρώτη σύνοψη-εισαγωγή, ώστε να καταδειχθεί η έλλειψη ακριβούς ενημέρωσης τόσο των αντικληρικαλιστών, όσο και των υπερασπιστών του status quo. Οι πρώτοι δεν αντιλαμβάνονται ότι η μισθοδοσία του κλήρου συντηράτο μέχρι πρότινος de facto με την φορολόγηση των εσόδων των Ναών (αλλά, εμμέσως, και με την αναγκαστική απαλλοτρίωση χωρίς καταβολή αποζημίωσης, δηλαδή δήμευση, προοδευτικά του 96% της εκκλησιαστικής περιουσίας), ενώ οι τελευταίοι θα υποστηρίξουν ότι νομικά είναι ρητώς και σαφώς αναγνωρισμένη από τον Κράτος και ως εκ τούτου υποχρεωτική η αντιστοιχία «απαλλοτριώσεων» και μισθοδοσίας. Μάλιστα, συχνά θα συναντήσουμε και διαδικτυακά και εντύπως την ονομαστική επίκληση της «Σύμβασης περί εξαγοράς υπό του Δημοσίου κτημάτων της Εκκλησίας προς αποκατάσταση ακτημόνων» (18/9/1952) ως απόδειξης. Όμως, μια ανάγνωση της εν λόγω σύμβασης Εκκλησίας-Πολιτείας αποδεικνύει πως αυτή δεν περιέχει καμία απολύτως αναφορά στην μισθοδοσία του κλήρου! Άλλο επομένως η συμβατική υποχρέωση, που προϋποθέτει σύμβαση, συμφωνία των δύο θεσμών, και άλλο η υποχρέωση αποζημίωσης για την εκκλησιαστική περιουσία, που αφαίρεσε το Κράτος. Πέραν, λοιπόν, από την συχνά εμφανιζόμενη άγνοια των αντικληρικαλιστών γι' αυτά τα ζητήματα, διαπιστώνουμε και μια επαναλαμβανόμενη παραπληροφόρηση ή, τέλος πάντων, ελλιπή πληροφόρηση από πλευράς ενίων ανθισταμένων σε αυτούς.

Εν συνόψει

α) Η διαρκής, αλλά γενικόλογη δέσμευση νομοθετικού σώματος της Πολιτείας με συνταγματική περιωπή, η οποία συχνά αναφέρεται ως σχετιζόμενη με την μισθοδοσία του κλήρου, είναι το ΙΑ΄ Ψήφισμα της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης (1829)⁸³, στην οποία αναφέρεται ότι το Κράτος θα

81. Ελάχιστο παράδειγμα: σχεδόν για οποιοδήποτε θέμα, η οργίλη φράση «πουθενά στην Ευρώπη δεν συμβαίνει αυτό» συνήθως σημαίνει πως ακριβώς αυτό ή κάτι παρόμοιο συμβαίνει στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με εξαίρεση τις χώρες όπου δεν συμβαίνει – όπως, επί παραδείγματι, στην περίπτωση του μαθήματος των θρησκευτικών, κάτι που αναλύσαμε σε προηγούμενη μελέτη.

82. Θα μπορούσε να είναι αντικείμενο άλλης, ξεχωριστής μελέτης το πώς η έννοια «χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους στην Ελλάδα» θα μπορούσε να σημαίνει περίπου τα πάντα, από πραγματικά ασήμαντες αλλαγές που δεν θα παρατηρούσε στην πράξη κανείς μέχρι ιδιαίτερες βίαιες ανακατατάξεις που δεν λαμβάνουν χώρα σχεδόν πουθενά στην Ε.Ε., ανάλογα με το πώς θα το χρωματίσει ο εκάστοτε εισηγητής. Δηλαδή, πρόκειται για ένα ρητορικό σημαίνον, ένα «πυροτέχνημα», με μη συγκεκριμένο σημαίνόμενο, όταν η φράση δεν ακολουθείται από την απαρίθμηση των πολύ συγκεκριμένων ενεργειών που αυτός ο χωρισμός θα συνεπαγόταν στην ερμηνεία του εισηγητή.

83. Βλ. Αρχεία Εθνικής Παλιγγενεσίας, τ. 4 (1973), σελ. 190-191, διαθέσιμα σε: <http://paligenesia.parliament.gr/>

Η ευρεία διατύπωση «εις βελτίωσιν του Ιερατείου», δεν κάνει λόγο ρητώς και μόνον για την μισθοδοσία του κλήρου, περιλαμβάνει όμως νοηματικά κάθε μέτρο κρατικής συνδρομής για την αναβάθμιση των κληρικών.

αναλάβει την εκκλησιαστική περιουσία –όπως και προοδευτικά εγένετο κατά 96% μέσα στους σχεδόν δύο αιώνες του νέου κράτους– και από τα έσοδά της θα διατίθενται ποσά «εις βελτίωσιν του Ιερατείου» και για την εκπαίδευση των νέων. Αυτή η ευρεία διατύπωση «εις βελτίωσιν του Ιερατείου» (άμισθου τότε), δεν κάνει λόγο ρητώς και μόνον για την μισθοδοσία του κλήρου⁸⁴, περιλαμβάνει όμως νοηματικά κάθε μέτρο κρατικής συνδρομής για την υλική ή μορφωτική αναβάθμιση των κληρικών. Αποτελούσε κρατική αυτοδέσμευση⁸⁵ για τους σκοπούς γενικού συμφέροντος, που θα υπηρετούσε η περιέλευση της εκκλησιαστικής (μοναστηριακής) ακίνητης περιουσίας στο Κράτος. Η γενική ρήτρα της Δ' Εθνοσυνέλευσης επαναλήφθηκε ως δεσμευτική κατεύθυνση σε κρατικές Εγκυκλίους⁸⁶ και στο βασιλικό διάταγμα της 13.12.1834 (άρθρο 10), που ίδρυσε το «Εκκλησιαστικόν Ταμείον» για τη διαχείριση της δημευθείσας περιουσίας των διαλελυμένων Μονών⁸⁷. Μαρτυρίες, χωρίς αναλυτικά κτηματογραφικά στοιχεία, κάνουν λόγο για μοναστηριακή περιουσία ίση με το 1/3 ή το 25% των «γαιών» της τότε (1833) ελληνικής επικράτειας⁸⁸. Και να μεν η ερμηνεία της Ιεράς Συνόδου (Εγκύκλιος της 12/10/1833) ήταν ότι εκ του κρατικού «Εκκλησιαστικού Ταμείου» «θέλουσι μισθοδοτῆσθαι οι Επίσκοποι της Επικρατείας και οι άλλοι κληρικοί», ωστόσο η κρατική «συμβολή» στην μισθοδοσία του εφημεριακού κλήρου ξεκίνησε μόλις την 1/10/1945⁸⁹.

β) Ο αναγκαστικός νόμος 536/1945 (ΦΕΚ Α' 226/1945) απαγόρευσε την πληρωμή των κληρικών σε είδος από τους ενορίτες⁹⁰, προέβλε-

ψε την λειτουργία ειδικού λογαριασμού («Κεφάλαιον προς πληρωμήν μισθού εφημεριακού κλήρου»), ενώ θέσπισε 6.000 οργανικές θέσεις κληρικών στην ελληνική επικράτεια – που περιλαμβάνει όχι μόνον την Εκκλησία της Ελλάδος, αλλά και την Εκκλησία της Κρήτης, ενώ αργότερα ενσωματώθηκε η Δωδεκάνησος (Μητροπόλεις υπαγόμενες στο Οικ. Πατριαρχείο). Ο ίδιος νόμος θεσμοθέτησε 2 πόρους του ανωτέρω ειδικού λογαριασμού: α) ειδική εισφορά όλων των ενοριακών, συναδελφικών και διεπόμενων από ειδικούς νόμους Ναών ποσοστού 25% (και από το 1968 ποσοστού 35%) επί των ακαθαρίστων εσόδων τους⁹¹, β) «ενοριακή εισφορά» των πιστών (άρθρα 3-10), δηλαδή ετήσια καταβολή στα κατά τόπους Δημόσια Ταμεία ποσού από 300 δρχ. έως 3.000 δρχ. για κάθε ορθόδοξη χριστιανική οικογένεια (καταργήθηκε το 1962). Τέλος προέβλεψε συμβολή του κράτους, δηλαδή ενίσχυση, του παραπάνω ειδικού λογαριασμού. Ειδικότερα αναφέρει (άρθρο 12 παρ. 3): «το εις το τέλος εκάστου οικονομικού έτους παραμένον άνοιγμα του ως άνω χρηματιστικού λογαριασμού καλύπτεται δι' ισόποσου χορηγίας του Δημοσίου». Αποδεικνύεται λοιπόν ανακριβής ο αφορισμός ότι το Δημόσιο ανέλαβε την πλήρη μισθοδοσία του κλήρου από το 1945⁹². Επίσης, είναι σαφές ότι να μεν το νομοθέτημα εισήγαγε διαρκή δέσμευση για την ενίσχυση της μισθοδοσίας και θέσπισε σταθερό αριθμό 6.000 οργανικών θέσεων κληρικών με βάση τα τότε δημογραφικά δεδομένα⁹³, εφαρμόστηκε όμως, από της ενάρξεως ισχύος του, για την ενίσχυση της μισθοδοσίας και των 7.151

84. Η μοναδική διαρρήδην δέσμευση περιέχεται στο «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» του 1832 (γνωστό ως «Ηγεμονικόν» Σύνταγμα της Ε' Εθνοσυνέλευσης), το οποίο όμως ουδέποτε ίσχυσε: «Η νομοθετική εξουσία ... θέλει διορίσει ομοίως τον αριθμόν των αρχιερέων και ιερέων των αναγκαίων εις την Ελληνικήν Επικράτειαν και εξασφαλίσει τα προς διατροφήν αυτών,...» (Κεφ. Β' §1 Περί Θρησκείας, αρ. 8).

85. Ήταν μία νομοθετική αυτοδέσμευση του Κράτους, αλλά (με όρους νομικής ακρίβειας) όχι «σύμβαση Κράτους - Εκκλησίας για την μισθοδοσία του κλήρου (το 1829 εξάλλου η Εκκλησία της Ελλάδος δεν ήταν αυθύπαρκτο νομικό πρόσωπο και οι εν Ελλάδι Επισκοπές υπάγονταν απευθείας στο Οικ. Πατριαρχείο).

86. Εγκύκλιος της 8/10/1829 και 18/12/1829 του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια, της 9/10/1829 του Γραμματέως (Υπουργού) Εκκλησιαστικών Ν. Χρυσόγελου (Κ. Οικονόμου, *Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα*, τ. Β' (1864), σελ. 59, 62-63, 66)

87. Το κρατικό αυτό νομικό πρόσωπο (ΦΕΚ 41/1834) ιδρύθηκε για να διαχειριστεί την περιουσία των Μονών, τις οποίες διέλυσε και δήμυσε η Αντιβασιλεία δυνάμει των βασιλικών διαταγμάτων της 25/9/1833 και 25/2/ 1834. Οι διαλελυμένες Μονές των ετών 1833-1834 υπολογίζονται σε 416 (Μητροπ. Λαρίσης Δωρόθεος, *Η εξέλιξις του αναπολοτριώτου της εκκλησιαστικής περιουσίας μέχρι σήμερα*, Αθήναι 1951, σελ. 26) ή 412 (Α. Μάμουκας, *Τα Μοναστηριακά*, εν Αθήναις 1859, σελ. 148 (υποσημ.), Σπ. Κοκκίνης, *Τα μοναστήρια της Ελλάδος*, Εστία 1999, σελ. 240, υποσημ.) και 313 (Ν.Τόμπρος, *Μονές και Μοναχοί στον Ελλαδικό χώρο*, 2001, τ. Β', σελ. 12, αδημ. διδ.διατρ., διαθέσιμη σε: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/13037>).

88. G.L. Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, τ.Β' Αφοι Τολίδη 1976, σελ. 516), Χ.Πατρινέλης, «Κτηματική περιουσία και οικονομική δραστηριότης των Μονών», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτ. Αθηνών τ.10, σελ. 143. Το 1833 το ελληνικό Κράτος περιελάμβανε την Στ. Ελλάδα μέχρι τη γραμμή Αμβρακικού – Παγασπητικού, Εύβοια, Σποράδες, Πελοπόννησο, Κυκλάδες και είχε έκταση 47.516. τ.χλμ..

89. Εξήντα έτη μετά την πρώτη δήμυση μοναστηριακής περιουσίας ο Υπουργός Εκκλησιαστικών & Δημ. Εκπαιδύσεως ζητούσε ακόμα από τους Μητροπολίτες να τον συνδράμουν «δια των πεφωτισμένων ημών πληροφοριών επί τε της υποδείξεως πόρων εις μισθοδοσίαν του κλήρου» (Εγκύκλιος αρ. πρωτ. 21257/11.11.1895, βλ. Συλλογή Εγκυκλίων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, εν Αθήναις 1901, σελ. 276)

90. «...1.800 και πλέον ιερείς εμισθοδοτούντο εις είδος απ' ευθείας υπό των ενοριτών. Η δυνάμει του παλαιωτάτου τούτου εθίμου υφισταμένη κατάσταση καταργείται ... τερματιζομένης ούτω μιας παραδόσεως μη απεχούσης κατά πολύ της απαιτείας ...» (Εγκύκλιος Υπ. Οικονομικών υπ' αριθμ. 95/17.9.1945)

91. Άρθρα 2 παρ. 2 περ. Α' του Α.Ν. 536/1945 και 5 του Α.Ν. 469/1968.

92. Είναι ενδιαφέρον ότι μετά την έναρξη ισχύος του Α.Ν. 536/1945 η συμμετοχή του Κράτους στην μισθοδοσία ανερχόταν σε ποσοστό 4%, καθώς η μισθοδοσία των 7.151 υπηρετούντων κληρικών το 1945 κόστιζε 728.466.000 δρχ. και καλυπτόταν από: α) την ειδική εισφορά των Ναών (200.000.000 δρχ.), β) την ενοριακή εισφορά των πιστών (500.000.000 δρχ.), γ) το Κράτος (30.000.000 δρχ.) (βλ. Εγκύκλιο του Υπουργείου Οικονομικών υπ' αριθμ. 95/17.9.1945 με αρ. πρωτ. Π11638).

93. Κατά την απογραφή της 7.4.1951 η Ελλάδα είχε 7.632.801 κατοίκους.

Το 1970 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος αύξησε τις «οργανικές θέσεις» των κληρικών των Ενοριών της σε 8.000.

(τότε) υπηρετούντων εφημερίων⁹⁴. Δηλαδή, παρότι ο νόμος 536/1945 περιόρισε τις εφημεριακές θέσεις σε 6.000 (καθιστώντας «υπεράριθμους» 1.151 εφημερίους⁹⁵), εντούτοις εφαρμόστηκε από το Δημόσιο εξαρχής για την μισθοδοσία όλων των κληρικών, και πέραν του νομοθετημένου αριθμού.

γ) Την 24/7/1968 ο αναγκαστικός νόμος 469/1968 (ΦΕΚ Α' 162/1968) εξομοίωσε μισθολογικά τον κληρικό με τον δημόσιο υπάλληλο. Άρα το Κράτος από το 1968, για πρώτη φορά, αναλαμβάνει την υποχρέωση να συμπληρώνει τον παραπάνω ειδικό λογαριασμό με στόχο ο εφημέριος - ιερέας να λαμβάνει μισθό ίσο με του δημοσίου υπαλλήλου. Αυξάνεται επομένως η οικονομική συμμετοχή του Δημοσίου, αφού από την 1/9/1962⁹⁶ είχε καταργηθεί η «ενοριακή εισφορά» των πιστών, οπότε ο λογαριασμός χρηματοδοτείτο πλέον από κρατικούς πόρους και την εισφορά (35%) εκ των εσόδων των Ναών (παγκάρια, μισθώματα κ.λπ.).

δ) Την 19/9/1970 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος με δικό της Κανονισμό (2/1969, ΦΕΚ Α' 193/1969) αύξησε τις «οργανικές θέσεις» κληρικών των Ενοριών της σε 8.000 (ο Κανονισμός δεν περιείχε ρύθμιση για τη μισθοδοσία, υπολαμβάνοντας προφανώς ότι οι 8.000 κληρικοί μισθοδοτούνται βάσει του Α.Ν. 469/1968, ακόμα και εάν υπερβαίνουν τον αριθμό νομοθετημένων «οργανικών θέσεων» (6.000) του Α.Ν. 536/1945, μια και από την έναρξη εφαρμογής του το μεικτό σύστημα μισθοδοσίας (εισφορά Ναών, εισφορά πιστών και κρατική συμβολή) ουδέποτε περιορίστηκε στους 6.000 κληρικούς).

ε) Οι Αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος (Μητροπολίτες, τιτουλάριοι - βοηθοί επίσκοποι) μισθοδοτούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό από την 1/1/1980, ενώ οι Αρχιερείς της Εκκλησίας της Κρήτης από την 7/10/1971 και της Δωδεκανήσου από την 25/9/1969⁹⁷.

στ) Μετά την κατάργηση του κρατικού «Οργανισμού Διοικήσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας» (Ο.Δ.Ε.Π.)⁹⁸ το Δημόσιο ανέλαβε συμβατικά (Σύμβαση της 11/5/1988, νόμος 1811/1988, ΦΕΚ Α' 231/1988) την μισθοδοσία των 85 ιεροκηρύκων του Ο.Δ.Ε.Π. έναντι της παραχώρησης της (όσης στερείται τίτλων ιδιοκτησίας) μοναστηριακής δασικής και αγροτολιβαδικής περιουσίας⁹⁹.

ζ) Η ειδική εισφορά από τα ακαθάριστα έσοδα των Ναών καταργήθηκε την 28/1/2004 (νόμος 3220/2004, ΦΕΚ Α' 15/2004) επί «Εκσυγχρονισμού» και Κυβερνήσεως Κώστα Σημίτη και δεν αντικαταστάθηκε. Ουσιαστικά δηλαδή μετά την 28/1/2004 οι μισθοί των ιερέων καταβάλλονται με επιβάρυνση μόνο του κρατικού προϋπολογισμού

Το Κράτος από το 1968, για πρώτη φορά, αναλαμβάνει την υποχρέωση να συμπληρώνει τον παραπάνω ειδικό λογαριασμό με στόχο ο εφημέριος-ιερέας να λαμβάνει μισθό ίσο με του δημοσίου υπαλλήλου.

94. Ο νομοθετικός (περι)ορισμός των 6.000 θέσεων δεδηλωμένα (βλ. Εγκύκλιο Υπ. Οικονομικών 95/17.9.1945) στόχευε να μειώσει τους ήδη τότε υπηρετούντες κληρικούς, που ήταν περισσότεροι (7.151). Ωστόσο η ερμηνευτική Εγκύκλιος σαφώς προέβλεπε ότι ο νόμος 536/1945 ισχύει για την μισθοδοσία όλων των υπηρετούντων (7.151) κληρικών.

95. Ακριβολογώντας ο Α.Ν. 536/1945 δεν κατέστησε υπεράριθμο κανέναν συγκεκριμένο κληρικό, διότι προέβλεπε την έκδοση διατάγματος κατανομής των 6.000 θέσεων ανά την επικράτεια (άρθρο 15 παρ. 2), που δεν εκδόθηκε ποτέ. Έτσι, ελλείψει κατανομής των 6.000 θέσεων, κανένας συγκεκριμένος εφημέριος δεν βρέθηκε χωρίς κατανεμημένη οργανική θέση, δηλ. υπεράριθμος.

96. Άρθρο 26 παρ. 2 Ν.Δ/τος 4242/1962 (ΦΕΚ Α' 136/1962).

97. Βλ. αντίστοιχα άρθρα : α) 8 Ν. 1041/1980 (ΦΕΚ Α' 75/1980), β) 1 Ν.Δ/τος 986/1971 (ΦΕΚ Α' 193/1971) και 2 Ν. 449/1976 (ΦΕΚ Α' 273/1976), γ) 1 Ν.Δ/τος 295/1969 (ΦΕΚ Α' 194/1969).

98. Το Κράτος, πέραν του «Εκκλησιαστικού Ταμείου», που ίδρυσε (1834) για τη διοίκηση της περιουσίας των διαλελυμένων Μονών (1833-1834), συνέστησε και το «Γενικών Εκκλησιαστικών Ταμείων» για την εκμετάλλευση εσόδων της μοναστηριακής περιουσίας των διατηρούμενων Μονών (νόμος ΓΥΙΔ' /1909, ΦΕΚ Α' 270), το οποίο, μετά την οικονομική του κατάρρευση λόγω των απαλοτριώσεων της δεκαετίας του 1920, διαδέχθηκε ο Ο.Δ.Ε.Π. (1930-1988). Γενικότερα για την περιουσία και τη μισθοδοσία, βλ. την εισήγηση του σεβ. Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσόστομου (Σαββάτου) στο συνέδριο «Εκκλησία και Αριστερά» (ΑΠΘ, 22-23 Ιανουαρίου 2013).

99. Άρθρο 3 Ν. 1811/1988 (ΦΕΚ Α' 231/13.10.1988). Οι θέσεις όσων εκκλησιαστικών υπαλλήλων των Μητροπόλεων πληρώνονται σήμερα από το Δημόσιο προήλθαν από μετατροπή, με διάφορους νόμους από τη δεκαετία του 1980, οργανικών θέσεων διακόνων σε θέσεις λαϊκών υπαλλήλων – φυσικά οι Μητροπόλεις διαθέτουν και εκκλησιαστικούς υπαλλήλους, που αμείβουν από τους πόρους τους.

Η πρώτη φορά που εγκαθιδρύεται «δωρεάν» καθολική μισθοδοσία του κλήρου, λοιπόν, είναι επί «εκσυγχρονισμού» και κυβερνήσεως Κώστα Σημίτη...

χωρίς την συμμετοχή των Ναών δια της εισφοράς.¹⁰⁰ Η πρώτη φορά που εγκαθιδρύεται «δωρεάν» καθολική μισθοδοσία του κλήρου, λοιπόν, είναι επί «Εκσυγχρονισμού» και κυβερνήσεως Κώστα Σημίτη...

η) Το 2013, ο νόμος 4111/2013 (ΦΕΚ Α' 18/2013) ορίζει για πρώτη φορά ότι όσοι κληρικοί μισθοδοτούνται ήδη («ρύθμιση σκουπά») από τον ειδικό λογαριασμό του νόμου 536/1945, πλέον μισθοδοτούνται από τον τακτικό κρατικό προϋπολογισμό.

θ) Ο νομοθέτης ουδέποτε μετέβαλλε ρητώς τον αριθμό των 6.000 οργανικών θέσεων κληρικών των Ενοριών, που ορίζει ο νόμος 536/1945. Αξίζει να σημειωθεί ότι το πλαφόν οργανικών θέσεων (6.000) όχι μόνο δεν τηρήθηκε από την ίδια την Πολιτεία κατά την έναρξη της συμβολής της (1945) στην μισθοδοσία των κληρικών (οι οποίοι τότε ήταν 7.151), αλλά, παρά την θεσμοθέτησή του, συνέχισε παράλληλα να εφαρμόζεται (μέχρι την έναρξη ισχύος του μνημονιακού νόμου 3833/2010, που ανέστειλε γενικά τους διορισμούς), ως μακρά και συμφωνημένη πρακτική Κράτους και Εκκλησίας¹⁰¹ ο προγενέστερος αναγκαστικός νόμος 2200/1940 (άρθρο 51), ο οποίος

επέτρεπε στις Μητροπόλεις να χειροτονούν - διορίζουν κληρικούς ανάλογα με τον αριθμό των οικογενειών κάθε Ενορίας¹⁰². Πάντως και μεν ερμηνευτικά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, αφού ο νόμος 4111/2013 ενέταξε στον τακτικό προϋπολογισμό όλους τους μισθοδοτούμενους κληρικούς κατά την έναρξη ισχύος του νόμου (25/1/2013), νομιμοποιήθηκαν ex tunc οι έως τότε υπηρετήσαντες και οι τότε υπηρετούντες, αλλά, όταν εκείνοι αποχωρούν από τη θέση τους, ωστόσο δεν προκύπτει ότι το Κράτος έχει αναθεωρήσει (προς τα πάνω) την νομοθετική του υποχρέωση να αμείβει κληρικούς, που υπερβαίνουν το -ουδέποτε πάντως τηρηθέν από Εκκλησία και Πολιτεία- όριο των 6.000 θέσεων. Η παρατήρηση αυτή δεν σημαίνει ότι το Κράτος δεν υποχρεούται έναντι της Εκκλησίας να διατηρήσει τη μισθοδοσία του κλήρου, αναδεικνύει όμως την ανεπάρκεια και το ξεπερασμένο της διατύπωσης των ισχυουσών νομοθετικών ρυθμίσεων γύρω από το ζήτημα.

Από εκεί και πέρα, σημειωτέον ότι το πλήθος του εφημεριακού

100. Σημειωτέον ότι πέραν αυτής της κατηγορημένης εισφοράς, τα νομικά πρόσωπα της Εκκλησίας της Ελλάδος, της Εκκλησίας Κρήτης και της Δωδεκανήσου καταβάλλουν φόρους (ΕΝΦΙΑ, εισοδήματος, κληρονομιών κ.λπ.). Ο συνολικός ΕΝΦΙΑ της «Εκκλησίας της Ελλάδος» (κεντρικός φορέας με έδρα την Αθήνα), των 82 Μητροπόλεων και των Μονών και Ενοριών της Εκκλησίας της Ελλάδος (χωρίς δηλ. την Κρήτη, Δωδεκάνησο και Αγ. Ορος) για το 2013 υπολογίζεται υπερβαίνων τα 10.000.000 Ευρώ. Αναπαράγουμε εδώ ενδεικτικά παλαιότερη ενημέρωση της Ιεράς Συνόδου για τη φορολόγηση της Εκκλησίας (22/2/2012): «Η Έκκλησία της Ελλάδος, ελπίζουσα ότι ο δημοσιογραφικός θόρυβος, ο οποίος προκλήθηκε χθές σχετικώς προς την φορολόγηση της Εκκλησίας, οφείλεται σέ ελλειψη λεπτομερούς ενημερώσεως όσων τόν προκαλέσαν, επιθυμεί να ενημερώσει δημοσίως ότι η Έκκλησία της Ελλάδος, οι Ίερες Μητροπόλεις με τά έκκλησιαστικά τους ιδρύματα, οι Ίερες Μονές και οι Ένορίες, οι όποιες είναι ξεχωριστά μεταξύ τους νομικά πρόσωπα, καταβάλλουν κάθε χρόνο στίς κατά τόπους Δ.Ο.Υ. τίς παρακάτω νομοθετημένες φορολογικές υποχρεώσεις τους: 1. Φόρο επί τών κατ' έτος μισθωμάτων, πού εισπράττουν από ακίνητα, με συντελεστή 20% επί τής αξίας τους, 2. Συμπληρωματικό φόρο επί τών εισοδημάτων τους από οικοδομές και εκμισθώσεις γαιών με συντελεστή 3%, 3. Προκαταβολή τού φόρου (για τό επόμενο έτος) με συντελεστή 55% επί τής αξίας τού παραπάνω συμπληρωματικού φόρου, 4. Φόρο επί τής ακινήτης περιουσίας τους με συντελεστή 3% επί τής αντικειμενικής αξίας τους (έκτός εάν πρόκειται για οικοδομήματα λατρευτικής, εκπαιδευτικής, θρησκευτικής ή κοινωφελούς χρήσεως π.χ. 1. Ναοί, γηροκομεία, χώροι συσσιτίων), 5. Φόρο επί τών κληρονομιών και δωρεών με συντελεστή 0,5% επί τής αξίας τους, 6. Τέλος χαρτοσήμου και δικαιώματα ΟΓΑ συνολικού ποσοστού 2,40% επί κάθε χρηματικής παροχής πιστών προς τούς 1. Ναούς λόγω ιεροπραξιών. Επίσης τά παραπάνω νομικά πρόσωπα τής Έκκλησίας παρακρατούν και αποδίδουν στίς Δ.Ο.Υ. τά παρακάτω φορολογικά έσοδα: 1. Φόρο μισθωτών υπηρεσιών για τούς έκκλησιαστικούς υπαλλήλους και συνεργάτες τους, πού άμειβονται από τόν προϋπολογισμό τους, 2. Φ.Π.Α. με τούς προβλεπομένους συντελεστές για υπηρεσίες και άγαθά, 3. Φόρο εισοδήματος με συντελεστή 8% σέ όλα τά τιμολόγια παροχής υπηρεσιών, 4. Φόρο εισοδήματος με συντελεστή 4% σέ όλα τά δελτία άποστολής άγαθών και με συντελεστή 1% για τά ύγρα καύσιμα. Τέλος, η Έκκλησία τής Ελλάδος επιθυμεί να τονίσει άφ' ενός ότι η άπαλλαγή από τόν φόρο ακινήτης περιουσίας για τά ακίνητα λατρευτικής, θρησκευτικής και κοινωφελούς χρήσεως ισχύει από τό έτος 2008 για όλα τά θρησκευάματα και δόγματα, πού έχουν ακίνητη περιουσία εντός Ελλάδος και άφ' έτερου ότι, παρότι τά έσοδά Της προέρχονται μέχρι σήμερα από τό ύστέρημα πιστών και χρησιμοποιούνται για τήν συντήρηση τών θρησκευτικών και κοινωφελών Της ιδρυμάτων, ουδέποτε ζήτησε κάποια άνιση φορολογική μεταχείριση σέ σχέση με τούς υπόλοιπους φορολογούμενους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς τής Χώρας. Η Κεντρική Ύπηρεσία τής Εκκλησίας τής Ελλάδος, οι Ίερες Μητροπόλεις, οι Ένορίες, οι Ίερες Μονές και τά Έκκλησιαστικά Ίδρύματα κατά τό έτος 2011 κατέβαλαν συνολικά φόρους ύψους 12.584.139,92€.» Για το 2015, πάλι για το κεντρικό Ν.Π.Δ.Δ. «Εκκλησία της Ελλάδος», ανακοινώθηκαν τα ακόλουθα. Σημειώνουμε ρητώς πως εδώ πρόκειται για ένα μόνο, αν και το κεντρικότερο, των περίπου 6700 Ν.Π.Δ.Δ. της «Εκκλησίας» και όχι για μια συγκεντρωτική εικόνα της φορολογίας για όλα τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα: «Η Δ.Ι.Σ. [Διαρκής Ιερά Σύνοδος] ενέκρινε τον Απολογισμό Εσόδων - Εξόδων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος του διαχειριστικού έτους 2015, ο οποίος συνοπτικά έχει ως εξής: Έσοδα: 8.937.238,39 ευρώ, Έξοδα: 10.468.737,54 ευρώ, Διαφορά Χρήσεως: - 1.531.499,15 ευρώ. Ιδιαίτερος σημειώνεται ότι για την πληρωμή φόρων δαπανήθηκαν 3.436.438,01 ευρώ, εκ των οποίων για πληρωμή του: 1. Ενιαίου Φόρου Ιδιοκτησίας Ακινήτων (ΕΝΦΙΑ) 2.756.992,39 ευρώ, 2. Φόρου επί μισθωμάτων 137.608,71 ευρώ, 3. Εκτάκτου ειδικού τέλους δομημένων επιφανειών 91.624,28 ευρώ»

101. Πρόκειται για διοικητική πρακτική επί έτη παγιωμένη μέσω αφενός της πλειάδας πράξεων Μητροπολιτών περί διορισμού νέων κληρικών, τις οποίες η Πολιτεία δημοσίευε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως για να αποκτήσουν νόμιμη ισχύ, αφετέρου της εγγραφής νέων πιστώσεων στο «Κεφάλαιον προς πληρωμή μισθού εφημεριακού κλήρου» για τους διοριζόμενους κληρικούς, και αμφοτέρων ασχέτως του ορίου των 6.000 οργανικών θέσεων.

102. Όπως παρατηρεί ο Β. Μάρκος («Κρατικός προϋπολογισμός και Εκκλησία», περιοδ. Νομοκανονικά, τεύχος Οκτ. 2010, σελ. 79-80), σε νομοθετήματα μεταγενέστερα της θέσπισης του πλαφόν των 6.000 θέσεων εφημεριών (βλ. άρθρο 3 παρ. 5 Ν.Δ/τος 3859/1958, ΦΕΚ Α' 155/1958) ετίθετο ως όρος εγκυρότητας του διορισμού του εφημερίου μόνον η τήρηση της αναλογίας οικογενειών και εφημεριών κατά τον νόμο 2200/1940 και όχι το πλαφόν των 6.000 θέσεων του νόμου 536/1945 -επομένως το αριθμητικό όριο αγνοήθηκε και από κατοπινούς νόμους.

κλήρου και η κατανομή τους καθορίζεται από τον κανονισμό υπ' αριθμ. 230/2012 «Περί Εφημερίων και Διακόνων» (ΦΕΚ 73B/9.4.2012¹⁰³) και, παλαιότερα, το πλήθος των ενοριών κ.λπ. με τον κανονισμό υπ' αριθμ. 2 «Περί Ιερών Ναών, Ενοριών και Εφημερίων» (ΦΕΚ 193Α 19.9.1970), πέρα από τον ίδιο τον καταστατικό χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Περαιτέρω, τα εκκλησιαστικά ΝΠΔΔ ρυθμίζουν επιμέρους ζητήματα με το δικαίωμα δημοσίευσης κανονιστικών πράξεων που διαθέτουν, αφ' ης στιγμής πλέον σήμερα περιλαμβάνουν ρήτρα μηδενικού δημοσιονομικού κόστους, δηλαδή το ότι δεν δημιουργείται νέα δαπάνη που να επιβαρύνει το δημόσιο. Στο σύνολο των μεταβολών του καταστατικού χάρτη, του κανονισμού εφημερίων και των κανονιστικών διατάξεων μπορεί κανείς να διαπιστώσει την εξέλιξη του αριθμού θέσεων των εφημερίων.

Εδώ πρέπει να σημειωθούν τρία ακόμα στοιχεία:

Πρώτον, πως φυσικά εξυπακούεται ότι σε αυτήν την ιστορική πορεία πρωταγωνιστικό ρόλο έχει εκ των πραγμάτων η σταδιακή πληθωρική απαλλοτρίωση, κατά κανόνα χωρίς αποζημίωση, ή η δωρεά του μεγαλύτερου κομματιού της εκκλησιαστικής περιουσίας, με την οποία φέρεται συναρτώμενη η μισθοδοσία. Μολαταύτα, η διοικούσα εκκλησία, ενδεχομένως λόγω υπερβάλλουσας εμπιστοσύνης στο πολιτικό προσωπικό της χώρας ή απλώς λόγω ακηδίας, ουδέποτε μερίμνησε για την απομνημίωση αυτής της σχέσης/συνάρτησης στην νομοθεσία!

Δεύτερον, πως γενικότερα για το ζήτημα της μισθοδοσίας και της διαβίωσης, ή ακόμα και επιβίωσης, του κλήρου έχουμε μια εντελώς διαφορετική κατάσταση στην Ελλάδα προ της αστικοποίησής της και στην ζωή των σημερινών άστεων: οι κληρικοί εκ των πραγμάτων δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν με τις κεντρικά διατεθειμένες παροχές που (δεν) είχαν τότε στις σημερινές συνθήκες. Και πέραν τούτων όμως, το καθεστώς άνευ μισθοδοσίας στις αρχές του 20ού αιώνα συνεπάγετο τρομακτικές αδικίες και ανισότητες, καθώς οι εφημέριοι μεγαλύτερων εκκλησιαστικών κοινοτήτων δεν αντιμετώπιζαν βιοποριστικό πρόβλημα, ενώ οι εφημέριοι μικρών χωριών έπρεπε να αναμένουν τη μικρή δωρεά σε είδος (σιτάρι, λάδι κ.λπ.) για να θρέψουν τις οικογένειές τους.

Τρίτον, το status quo της μισθοδοσίας κατ' ουσίαν δεν υπάρχει πλέον, κάτι που οι υπερασπιστές του δεν φαίνεται να το έχουν συνειδητοποιήσει ακόμα. Αυτή τη στιγμή η μισθοδοσία του κλήρου βρίσκεται σε μια «παγίδα θανάτου» και φθίνει γραμμικά, αφού θεωρούμενη ως υπαγόμενη σε καθεστώς δημοσίων υπαλλήλων, υπόκειται στην μνημονιακή υποχρέωση για πρόσληψη μόνον ενός νέου κληρικού-δημοσίου υπαλλήλου μετά την συνταξιοδότηση τουλάχιστον πέντε παλαιότερων. Υποτίθεται πως αυτή η διάταξη (νόμος 3833/2010) έχει μνημονιακή ημερομηνία λήξης, αλλά έχουμε κάθε λόγο να πιστεύ-

ουμε πως θα συνεχιστεί για αρκετό καιρό ακόμα. Ως εκ τούτου, ήδη η μισθοδοσία του κλήρου φθίνει, και σε βάθος χρόνου υπονομεύει τραγικά την ικανότητα της Εκκλησίας να παρέχει εφημέριους στις Ενορίες. Ενορίες που παραμένουν, φυσικά, όσες ήταν και πριν, με τις ανάγκες που είχαν και πριν, αφού οι εκκλησιαστικές κοινότητες-ενορίες και οι ανάγκες τους σε εφημέριους δεν υπακούουν στη λογική των υπεραρίθμων του Δημοσίου από τις εποχές που το Κράτος καταπολεμούσε την ανεργία με προσλήψεις στο δημόσιο, δομώντας παράλληλα το εκάστοτε κομματικό Κράτος και τα πελατειακά δίκτυά του: μένουν ως έχουν. Ήδη πολλοί κληρικοί χειροτονώντας άνευ μισθού, και ουσιαστικά ακολουθούν την προηγούμενη τους εργασία, κάτι που δεν καθιστά εφικτή την πλήρους απασχόλησής τους πατρότητα μιας ενορίας και των αναγκών αυτής και των ενοριτών της: συνήθως δεν τοποθετούνται ως πλήρεις εφημέριοι, αλλά ως βοηθητικοί κληρικοί.¹⁰⁴ Δηλαδή είναι ακριβώς η υπεράσπιση του status quo η οποία τώρα, στα μνημονιακά χρόνια, έχει θέσει απαρέγκλιτη ημερομηνία λήξης στην ίδια τη μισθοδοσία του κλήρου όπως τη γνωρίζουμε. Αυτή δεν απειλείται πλέον θανάσιμα μόνον από τυχόν απότομες πολιτικές αλλαγές του ισχύοντος πλαισίου, αλλά και από την ίδια την πρόοδο του χρόνου, έτσι όπως έχουν τα πράγματα σήμερα.

Πέραν αυτών, πρέπει να αποσαφηνιστεί και να ληφθεί υπ' όψιν πως εάν αύριο το πρωί η μισθοδοσία των κληρικών έπαυε, η διοικούσα Εκκλησία δεν έχει και δεν θα είχε την δυνατότητα να την αναπληρώσει με ίδιους πόρους. (Άλλωστε αυτά τα χρόνια, βοήθουσης της κρίσης, αλλά και του εκκλησιαστικού ΕΝΦΙΑ που συνολικά, για όλα τα εκκλησιαστικά ΝΠΔΔ, πρέπει να υπερβαίνει τα 10.000.000 ευρώ κατ' έτος, τα κεντρικά νομικά πρόσωπα της Εκκλησίας, παρουσιάζουν ευμεγέθη ζημία και νέο χρέος κατ' έτος.) Αυτό συνεπάγεται ότι χιλιάδες οικογενειών, συνηθέστερα πολυτέκνων, θα βρίσκονταν κυριολεκτικά στο δρόμο. Σημειωτέον ότι περίπου το 92% του εν Ελλάδι κλήρου αποτελείται από εγγάμους κληρικούς, με οικογένειες συνήθως πολυτέκνες. Ακόμα και κάποιος διακανονισμός επιστροφής τεραστίων κομματιών απαλλοτριωθείσας περιουσίας και εμπορικής εκμεταλλεύσεώς τους θα απαιτούσε την παρέλευση κάποιων ετών για να υφίσταται το απαραίτητο κεφάλαιο, ενώ είναι εντελώς ασαφές το ποιά εκμετάλλευση ποιός περιουσίας, ήδη εκκλησιαστικής ή προς υποθετική επιστροφή στην Εκκλησία, θα απέδιδε το ποσό που αντιστοιχεί σήμερα στην μισθοδοσία και συνταξιοδότηση του κλήρου –πόσω δε μάλλον όταν οι περισσότερες θεωρητικά αξιοποιήσιμες με τέτοιο τρόπο πρώην εκκλησιαστικές εκτάσεις καταλαμβάνονται σήμερα από πυκνή δόμηση και χιλιάδες κατοίκων-πολιτών.

Είναι πραγματικά ενδιαφέρον το πώς αντιμετωπίζεται το ζήτημα της μισθοδοσίας του κλήρου στον ελλαδικό δημόσιο λόγο. Από τη μία έχουμε τους κατ' εξοχήν αντικληρικαλιστές, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι το καθεστώς μισθοδοσίας του κλήρου που ισχύει στην Ελλάδα δεν ισχύει πουθενά στην Ευρώπη, και ότι άρα πρέπει να «γίνουμε Ευ-

Ήδη η μισθοδοσία του κλήρου φθίνει, και σε βάθος χρόνου υπονομεύει την ικανότητα της Εκκλησίας να παρέχει εφημέριους στις Ενορίες. Ενορίες που παραμένουν όσες ήταν πριν, με τις ανάγκες που είχαν πριν.

103. Π.χ. Άρθρο 3. «1. Οι υφιστάμενες και λειτουργούσες ενορίες διατηρούνται. Σε κάθε ενορία υφίσταται μία τουλάχιστον οργανική θέση Εφημερίου. 2. Σε πόλεις με πληθυσμό άνω των 200.000 κατοίκων, σε κάθε ενορία υφίσταται μία οργανική θέση Εφημερίου ανά δύο χιλιάδες οικογένειες και δεν υπερβαίνουν τους πέντε τακτικούς Εφημέριους ανά ενορία. 3. Σε πόλεις με πληθυσμό άνω των 100.000 κατοίκων, σε κάθε ενορία υφίσταται μία οργανική θέση Εφημερίου ανά χίλιες οικογένειες. 4. Σε πόλεις με πληθυσμό έως 100.000 κατοίκους, σε κάθε ενορία υφίσταται μία οργανική θέση Εφημερίου ανά πεντακόσιες οικογένειες. 5. Σε πόλεις με πληθυσμό έως 100.000 κατοίκους και σε νησιά, όπου το ένα τρίτο τουλάχιστον του πληθυσμού είναι αλλοδαποί ή αλλοθρησκοί ή ετερόδοξοι, με απόφαση της Δ.Ι.Σ. μετά από σχετική γνωμοδότηση της Συνοδικής Επιτροπής επί των Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων, σε ενορία άνω των τετρακοσίων οικογενειών μπορεί να διορισθεί και δεύτερος Εφημέριος. 6. Σε Ο.Τ.Α. που αποτελούν κοινώς γνωστά κέντρα παραθερισμού και έχουν τουλάχιστον τετρακόσιες μόνιμες οικογένειες, με απόφαση της Δ.Ι.Σ., μετά από σχετική γνωμοδότηση της Συνοδικής Επιτροπής επί των Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων, μπορεί να διορισθεί και δεύτερος Εφημέριος. 7. Για την εφαρμογή των παραγράφων 2 και 5 του παρόντος άρθρου ο αριθμός των οικογενειών ορίζεται, αφού διαιρεθεί διά του 4 ο αριθμός των Ορθοδόξων Χριστιανών της συγκεκριμένης κάθε φορά ενορίας.»

104. Εδώ πρέπει να απομνησθεί το αυτονόητο, πως ο εφημεριακός κλήρος συνιστά εργασία (υπερ)πλήρους απασχόλησής καθ' όλη τη διάρκεια της εβδομάδος και όχι, όπως θεωρούν οι αντικληρικαλιστές, μια εργασία... της Κυριακής!

Η σημασία της διαφοράς ανάμεσα στην απευθείας μισθοδοσία του κλήρου από το Κράτος και στην παροχή τεράστιων ποσών στις εκκλησίες από τον κεντρικό κορβανά των εσόδων του κράτους είναι τελικά επουσιώδης, συμβολικός,

Η θρησκευτική ηγεσία παρούσα κατά τις εναρκτήριες συνεδριάσεις του ελληνικού Κοινοβουλίου.

ρώπη»¹⁰⁵. Ακόμα και εάν η εκτίμηση πως πουθενά στην Ευρώπη δεν μισθοδοτείται ο κλήρος από το Κράτος είναι ακριβής, που δεν είναι ακριβής, μοιάζει να αγνοεί ένα θεμελιώδες γεγονός. Ότι η μισθοδοσία του κλήρου πρέπει να ιδωθεί σε συνάρτηση με το ποιες παροχές δίνει γενικώς το Κράτος στην εκκλησία.

Επί παραδείγματι, όταν στη Γερμανία το κεντρικό ομοσπονδιακό Κράτος δίνει στην ευαγγελική και στην ρωμαιοκαθολική εκκλησία περίπου μισό δισ.εκατομμύριο ευρώ τον χρόνο, ανεξάρτητα από άλλες παροχές σε χρήμα και σε είδος και ανεξάρτητα από επιμέρους παροχές του εκάστοτε κρατιδίου, αλλά κυρίως ανεξάρτητα από τον εκκλησιαστικό φόρο (Kirchensteuer), που όντως πληρώνουν οι πιστοί συγκεκριμένων θρησκευτικών κοινοτήτων μέσω του κράτους και καθαρά από τον κεντρικό φορολογικό κορβανά, τότε το ερώτημα για το αν το γερμανικό Κράτος μισθοδοτεί τον ιερό κλήρο ή όχι δεν έχει πλέον κανένα νόημα. Διότι η σημασία της διαφοράς ανάμεσα στην απευθείας μισθοδοσία του κλήρου από το Κράτος και στην παροχή τεράστιων ποσών στις εκκλησίες από τον κεντρικό κορβανά των εσόδων του κράτους είναι τελικά επουσιώδης, συμβολικός, κατ' επίνοια, ψιλώ νοήματι. Αυτό όμως δεν ενδιαφέρει τον αντικληρικαλι-

στή επικριτή, ο οποίος αμέσως θα κραυγάσει «ας ακυρωθούν λοιπόν όλες οι παροχές του κράτους στην εκκλησία γενικώς», ξεχνώντας ότι μόλις πριν από λίγο είχε ζητήσει να γίνουν τα ελλαδικά πράγματα «όπως στην Ευρώπη».

Άλλο φαινόμενο είναι οι μισές αλήθειες, που τυγχάνουν φυσικά ολόκληρα ψεύδη. Ένα παράδειγμα που φέρνουμε συχνά είναι ο ισχυρισμός του κατέχοντος λίγο πιο μετά υπουργική θέση Τάσου Κουράκη στο συνέδριο «Εκκλησία και Αριστερά», ότι στη Γερμανία μόνον οι πιστοί χρηματοδοτούν μέσω εκκλησιαστικού φόρου την εκκλησία τους και έτσι οι θρησκευτικές κοινότητες χρηματοδοτούνται μόνον από τους πιστούς και όχι από οποιονδήποτε φορολογούμενο, δηλαδή επί παραδείγματι τους αθέους ή τους ανήκοντες σε διαφορετική θρησκεία, κάτι που σύμφωνα με τον κ. Κουράκη θα μπορούσαμε να κάνουμε στην Ελλάδα¹⁰⁶, ώστε οι μη χριστιανοί να μην μισθοδοτούν εμμέσως τον χριστιανό κληρικό.¹⁰⁷ Η πραγματικότητα βέβαια διαφέρει από αυτήν που ακούσαμε εκ μελλοντικών υπουργικών χειλέων: να μην υπάρχει ένας τέτοιος εκκλησιαστικός φόρος στη Γερμανία (Kirchensteuer), όμως αυτός είναι όπως εξηγήσαμε παραπάνω μόνο μία από τις παροχές που λαμβάνει η εκκλησία (στην συγκεκριμένη

105. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αδ. Κοραΐς, κομιστής ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στον εν Ελλάδι δημόσιο λόγο, υποστήριξε, συνεπώς στην προοπτική μιας «εθνικής Εκκλησίας», την κρατική μισθοδοσία του κλήρου «...να πληρώνονται από το δημόσιον εκάστης πόλεως οι κατά πόλεις ευρισκόμενοι λειτουργοί της θρησκείας» (Αδ. Κοραΐς, *Αλληλογραφία*, τ. IV, σελ. 374).

106. Όταν προτάθηκε από την Υψηλή Πύλη η κρατική μισθοδοσία των κληρικών του Οικ. Πατριαρχείου με συμμετοχή των πιστών στο οικονομικό βάρος («εισπραττόμενον ... ομού μετά των επιβαλλομένων φόρων») ο Μητροπολίτης Χίου Γρηγόριος την χαρακτήρισε ως «...εκλαϊκεύουσα, ούτως ειπείν, τον Ιερόν μών Κλήρον, ... εις τάξιν πολιτικών υπαλλήλων τους Ιερούς της Εκκλησίας Ποιμένας κατάγουσα», διότι «... καθιστά αυτόν δέσμιον, δούλον και υποχείριον της Πολιτείας» (Γρηγόριος ο Βυζάντιος, *Δύο υπομνήματα προς την Μεγάλην του Χριστού Εκκλησίαν κατά της μισθοδοσίας του Ιερού Κλήρου*, Χίος 1866, σελ. 5, 7).

107. Με την ίδια, βέβαια, λογική, γιατί ο νησιώτης των Κυκλάδων να χρηματοδοτήσει μέσω των φόρων του έναν μεγάλο αυτοκινητόδρομο στη Μακεδονία, αφού δεν θα τον αξιοποιήσει ο ίδιος;

περίπτωση, η ρωμαιοκαθολική και ευαγγελική εκκλησία) από το Κράτος, αφού τεράστια ποσά δίνονται με διάφορες αφορμές και για διάφορους λόγους στις εκκλησίες από τον κεντρικό κορβανά όλων των φορολογουμένων, και όχι μόνο των θρησκευόμενων. Και εκεί, βέβαια, αυτό λαμβάνει χώρα εν πολλοίς λόγω παρελθουσών απαλλοτριώσεων και γενικότερων υποχρεώσεων του κράτους προς την εκάστοτε εκκλησία και όχι, βέβαια, ως ένα δώρο κράτους προς την εκκλησία... Οπότε, όλοι οι φορολογούμενοι πληρώνουν, απλώς πέραν αυτών των παροχών υφίσταται και μια παραπάνω φορολογική παροχή μόνον από τους πιστούς. Το ζήτημα εδώ είναι πως μόλις μελετηθεί εγγύτερα το επιχείρημα ενός Τάσου Κουράκη, ενός υπουργού, μιας κυβέρνησης, ότι δόθηκε στη Γερμανία μόνο οι πιστοί πληρώνουν τη θρησκευτική τους κοινότητα και όχι ο άσχετος με αυτήν φορολογούμενος, άρα μπορούμε να το πράξουμε και εδώ, το επιχείρημα καταρρέει και η ίδια η θέση, η οποία συνιστά εν ταυτώ και αντιπρόταση, καταρρέει μαζί του. Προσέρχονται λοιπόν οι αντικληρικαλιστές στον δημόσιο λόγο πάνοπλοι με σωρεία επιχειρημάτων, που όταν έρθει η ώρα να μετρηθούν αποδεικνύονται όχι λειψά, αλλά εντελώς ανυπόστατα – μισές αλήθειες, δηλαδή ολόκληρα ψεύδη.

Βλέπουμε έστω εισαγωγικά λοιπόν όχι μόνον την πολυπλοκότητα του ζητήματος, αν συνυπολογιστεί το δυσήνιο ζήτημα της πρώην και νυν εκκλησιαστικής περιουσίας και της ελλιπούς εποπτείας που υφίσταται γι' αυτήν, αλλά και την ασάφεια και προβληματική ενημερότητα του εκατέρωθεν εκπορευόμενου δημοσίου λόγου για το θέμα. Σε ένα τέτοιο εκατέρωθεν ασφυκτικό πλαίσιο, οφείλουμε αφ' ότου εξετάσουμε λεπτομερώς το ζήτημα να καταθέσουμε κάποιες προτάσεις για το μέλλον της μισθοδοσίας του κλήρου. Προσανατολιζόμαστε στην απαγκίστρωση της μισθοδοσίας του κλήρου ως απλής μισθοδοσίας του δημοσίου, και στην συνάρτηση αυτής με τα εκκρεμή ζητήματα της εκκλησιαστικής περιουσίας και της αναποζημίωσης απαλλοτριώσεως αυτής. Δεδομένου ότι δεν γνωρίζουμε ποιο είναι το μέλλον στις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους, δηλαδή το εάν τα χιλιάδες εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα θα συνεχίσουν να είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ) ή αν κάποτε, σε ενδεχόμενο «σκληρού» χωρισμού, θα μεταβληθούν σε ιδιωτικό, θα καταθέσουμε μια πρόταση και για τα δύο ενδεχόμενα.

Στην πρώτη περίπτωση, θα έχουμε έναν εξορθολογισμό της καταστάσεως, ενώ για την δεύτερη περίπτωση προτείνουμε ένα κοινό δάτο στο μοτίβο συμφωνιών ανάμεσα στην εκκλησία και στο Κράτος που έχουν γίνει σε σειρά ευρωπαϊκών κρατών. Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, παύει κάθε μισθοδοσία των κληρικών από το Κράτος, αλλά παράλληλα και ανεξάρτητα από αυτό δεσμεύεται το Κράτος σε μια κατ' έτος παροχή συγκεκριμένου ποσού στην εκκλησία κατ' αναλογία απαλλοτριωθεισών αλλά μη αποζημιωθεισών εκτάσεων, ποσό το οποίο θα συναρτάται με τον κατ' έτος πληθωρισμό και το οποίο θα μπορεί ακολούθως να μεταχειρίζεται η εκκλησία για τη μισθοδοσία του κλήρου. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει στη Γερμανία με το κατ' έτος ποσό το οποίο αναφέραμε προηγουμένως, και αξίζει να σημειωθεί ότι πριν από λίγα χρόνια η ευαγγελική εκκλησία ζήτησε να μην της καταβάλλεται αυτό το ποσό από το Κράτος, αφού πλέον θα μπορούσε μόνη της να χειριστεί τα του οίκου της, αλλά το Κράτος αρνήθηκε¹⁰⁸. Και αρνήθηκε στην λογική ότι αυτό το ποσό αντιστοιχεί ακριβώς σε απαλλοτριωθείσες από το Κράτος εκτάσεις, και ως εκ τούτου δεν θα μπορούσε να διακόψει την κατ' έτος παροχή του χωρίς να υποχρεούται σε ένα δυσβάστακτο εφ' άπαξ ποσό, το οποίο δεν μπορεί να παράσχει. Και ως εκ τούτου συνεχίζει εκουσίως την κατ' έτος παροχή.

As εξετάσουμε το ζήτημα με περισσότερες λεπτομέρειες:

Περιουσία – Μισθοδοσία

Τα αριθμητικά δεδομένα σήμερα (Οκτώβριος 2016) έχουν ως εξής: μισθοδοτούνται από το Δημόσιο 10.238 ορθόδοξοι ιερείς και 100 Αρχιερείς (επαρχιούχοι Μητροπολίτες, τιτουλάριοι και σχολάζοντες Μητροπολίτες, βοηθοί Επίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι, ιεροκήρυκες), που ανήκουν σε α. 82 Μητροπόλεις Εκκλησίας της Ελλάδος, β. Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης και 8 Μητροπόλεις της Εκκλησίας της Κρήτης, γ. 5 Ιερές Μητροπόλεις Δωδεκανήσου) και 228 εκκλησιαστικοί υπάλληλοι (υφίστανται 292 οργανικές θέσεις ιεροκρηρικών και περίπου 380 θέσεις λαϊκών υπαλλήλων Μητροπόλεων, που δεν είναι όλες καλυμμένες). «Ο ιερός κλήρος υπάγεται στο ενιαίο μισθολόγιο χωρίς καμία θετική ή αρνητική διάκριση».¹⁰⁹

Όσον αφορά τη θρυλούμενη ικανότητα των φορέων της εν γένει «Εκκλησίας» (Ελλάδος, Κρήτης, Μητροπόλεων Δωδεκανήσου) να μισθοδοτήσουν αυτήν την στιγμή τους κληρικούς τους αφ' εαυτών, το ετήσιο κόστος (μισθών – εισφορών) των (περίπου) 193.000.000 ευρώ (2016) αδυνατεί άμεσα και μεσοπρόθεσμα να το καλύψει η Εκκλησία της Ελλάδος (κεντρικός φορέας) και οι 82 Ιερές Μητροπόλεις της Εκκλησίας της Ελλάδος, καθώς και η Εκκλησία της Κρήτης και οι 5 Μητροπόλεις της Δωδεκανήσου, όπως εξηγήσαμε προηγουμένως. Στο κόστος αυτό περιλαμβάνονται 100 Αρχιερείς και οι διάκονοι, εφημέριοι, ιεροκήρυκες και εκκλησιαστικοί υπάλληλοι των τριών Εκκλησιών (Ελλάδος, Κρήτης, Δωδεκανήσου). Αυτό συναρτάται όχι μόνο με την περιορισμένη ρευστότητα στα εκκλησιαστικά ταμεία, αλλά και με το ίδιο το είδος της εκκλησιαστικής περιουσίας και τη δυνατότητα αυτής να αξιοποιηθεί.

Ως προς την σύνθεση της ακίνητης περιουσίας ειδικά της Εκκλησίας της Ελλάδος (η «Εκκλησία της Ελλάδος» ως κεντρικό νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, οι Μητροπόλεις, Μονές, Ενορίες, Ιδρύματα κ.λπ.) υφίσταται βασικά :

Α. εμπράγματη ιδιοκτησία, μη νομικά καταγεγραμμένη ή μη εντοπισμένη τοπογραφικά, με μεγάλα τμήματα της καταπατημένα από μακρού χρόνου, και

Β. τραπεζικές μετοχές—εξανεμισμένης αξίας και απόδοσης πλέον, ήδη από το 2008 λόγω της νομοθετικής απαγόρευσης λήψης μερίσματος και μετά τις αραιώσεις των συμμετοχών λόγω διαδοχικών αυξήσεων κεφαλαίου και πλέον λόγω της αναγκαστικής ανταλλαγής μετοχών – ανακεφαλοποίησης τραπεζών.

Διασπορά ακίνητης περιουσίας και αδυναμία ελέγχου - διαχείρισης: Το 1930 η περιουσία 152 Ιερών Μονών της Εκκλησίας της Ελλάδος με μια σειρά προεδρικών διαταγμάτων της δεκαετίας του 1930 κατεγράφη σε πίνακες (με στοιχειώδη περιγραφή, θέση, εμβαδόν κ.λπ.) και χωρίσθηκε σε «διατηρούμενη» και «ρευστοποιητέα», που η διοίκησή της παραχωρήθηκε στον κρατικό Ο.Δ.Ε.Π. («Οργανισμό Διαχείρισης Εκκλησιαστικής και Μοναστηριακής Περιουσίας»)¹¹⁰. Κατά το διάστημα 1930 – 1988 το μοντέλο του κρατικού Ο.Δ.Ε.Π. για τη διοίκηση της περιουσίας των 152 Ιερών Μονών, που η ρευστοποιητέα περιουσία τους υπήχθη στον Ο.Δ.Ε.Π. μάλλον δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Η διαχείριση γινόταν κεντρικά (Αθήνα) ή τοπικά, με Τοπικά Συμβούλια του Ο.Δ.Ε.Π., τα οποία επικουρούσαν τα τοπικά υποκαταστήματα της Εθνικής Τράπεζας, η οποία ανέλαβε δυνάμει σύμβασης με τον Ο.Δ.Ε.Π. την καταγραφή, αποτίμηση και καταμέτρηση της

Οι αντικληρικαλιστές προσέρχονται στον δημόσιο λόγο πάνοπλοι με σωρεία επιχειρημάτων, που όταν έρθει η ώρα να μετρηθούν αποδεικνύονται όχι λειψά, αλλά εντελώς ανυπόστατα – μισές αλήθειες, δηλαδή ολόκληρα ψεύδη.

108. «Η Γερμανική Ευαγγελική Εκκλησία θα δεχόταν διακοπή των κρατικών επιχορηγήσεων», 12/11/2013, <http://www.skai.gr/news/world/article/245796/i-germanikieuaggeliki-ekklisia-tha-dehotan-diakopi-ton-kratikon-epihorigiseon/>.

109. <http://www.minedu.gov.gr/grafeio-typoy-kai-dimosion-sxeseon/deltia-typoy/12932-03-03-15>. Πίνακας παραδειγμάτων μισθών κληρικών βρίσκεται ανηρτημένος εδώ: <https://inspol.files.wordpress.com/2016/11/mistoi-klirikon.pdf>.

110. Νόμος 4684/1930 (ΦΕΚ Α' 150/1930). Βλ. πίνακα διαταγμάτων σε : <http://efimeriosgr.blogspot.gr/2014/11/961.html>.

Το μόνο νομοθετημένο προνόμιο της ακίνητης μοναστηριακής περιουσίας, η απαγόρευση χρυσικτησίας από τρίτους, στην πραγματικότητα έχει οδηγήσει σε εφησυχασμό.

ρευστοποιητέας μοναστηριακής περιουσίας¹¹¹. Πολλές εκκλησιαστικές εκτάσεις του Ο.Δ.Ε.Π. αφέθηκαν εκτεθειμένες σε καταπατήσεις ή παραμένουν ως τώρα ανεκτίμητες¹¹².

Ο Ο.Δ.Ε.Π. στόχευε κατά τον νομοθετημένο του σκοπό στην ρευστοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας και στην αγορά μετοχών της Εθνικής Τράπεζας κυρίως, καθώς και άλλων τραπεζών από το προϊόν των εκποιήσεων της μοναστηριακής περιουσίας. Αποτέλουσε δηλαδή ένα χρηματοδοτικό εργαλείο του Κράτους προς όφελος της Εθνικής Τράπεζας, και έτσι προέκυψε μία αξιόλογη συμμετοχή της Εκκλησίας της Ελλάδος (η Εκκλησία της Ελλάδος το 1998 κατείχε το 1,75% και τις 30.9.2014 κατείχε το 0,3% μαζί με κληροδοτήματα, ιδρύματα, νοσοκομεία), η οποία πλέον απαξιώθηκε και απομειώθηκε.

Συναφείς αντικειμενικές αδυναμίες προέκυψαν μέχρι σήμερα και στο ισχύον (από το 1988) μοντέλο διαχείρισης της (δασικής, αγροτικής και αστικής) ακίνητης περιουσίας, η οποία απέμεινε στον Ο.Δ.Ε.Π., και η οποία, μετά την κατάργηση του Ο.Δ.Ε.Π., περιήλθε στην Εκκλησία της Ελλάδος (κεντρικό Ν.Π.Δ.Δ.), και διοικείται πλέον μέσω της Ε.Κ.Υ.Ο. («Εκκλησιαστική Κεντρική Υπηρεσία Οικονομικών» της Εκκλησίας της Ελλάδος). Τουλάχιστον το ελληνικό Δημόσιο, που αντιμετωπίζει παραπλήσια προβλήματα διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας του, διατηρεί κατά τόπους στοιχειώδεις δομές εποπτείας (κτηματικές υπηρεσίες, δασαρχεία, λιμενικά ταμεία), τα οποία έχουν και τα απαραίτητα νομικά όπλα άμεσης αποβολής των καταπατητών (πρωτόκολλα διοικητικής αποβολής κ.λπ.). Αντίθετα, η Εκκλησία της Ελλάδος στερούμενη ανάλογων «προνομίων», αν και νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, λειτουργεί σαν ιδιώτης σε περίπτωση καταπατήσεως: οφείλει να ασκήσει αγωγή ή ζητήσει ασφαλιστικά μέτρα και να ακολουθήσει την μακρά οδό της ελληνικής δικαιοσύνης.

Η Εκκλησία της Ελλάδος, της Κρήτης και οι Μητροπόλεις της Δωδεκανήσου μέχρι σήμερα δεν έχουν:

α) ολοκληρωμένο εκκλησιαστικό κτηματολόγιο. Ειδικά η Εκκλησία της Ελλάδος έχει ψηφιοποιήσει το αρχείο της, αλλά δεν έχει ολοκληρώσει την καταγραφή – ανάλυση της νομικής πληροφορίας (έλεγχος ή δημιουργία τίτλων, όπου επιτρέπεται) και την τοπογράφηση των ακινήτων των 152 Ιερών Μονών, τα οποία παρέλαβε από τον Ο.Δ.Ε.Π.,

β) (ειδικά η Εκκλησία της Ελλάδος) αποτελεσματικό περιφερειακό σύστημα προστασίας από καταπατήσεις και διαχείρισης των ανά την επικράτεια ακινήτων τους¹¹³,

γ) ανθρώπινο δυναμικό και οργανωτική λογική κατάλληλη για αποτελεσματική αξιοποίηση περιουσίας με κριτήρια ιδιωτικής οικονομίας.

Το μόνο νομοθετημένο προνόμιο της ακίνητης μοναστηριακής περιουσίας, η απαγόρευση χρυσικτησίας από τρίτους, στην πραγματικότητα έχει οδηγήσει σε εφησυχασμό, με αποτέλεσμα τη δημιουργία από μακρόν χρόνον τετελεσμένων καταστάσεων χωρίς ρεαλιστική διέξοδο (π.χ. δύο και τρεις γενιές καταπατητών με οικοδομές σε εκκλησιαστικές εκτάσεις). Βασικό έσοδο των νομικών προσώπων της

Εκκλησίας της Ελλάδος, της Κρήτης και της Δωδεκανήσου είναι τα μισθώματα από τη διαχείριση ακινήτων τους –που φυσικά εντάσσονται στη γενικά αρνητική εικόνα, που εμφανίζει τα τελευταία χρόνια ο χώρος των ακινήτων¹¹⁴.

Περιγράψαμε προηγουμένως (και θα επανέλθουμε εν συνεχεία) την χαώδη νομοθετική κατάσταση σχετικά με την μισθοδοσία των κληρικών, η οποία εν τέλει αποδεικνύεται πλημμελώς νομοθετημένη. Ως συνεισφορά στο κομμάτι αυτό της συζήτησης για τις σχέσεις (ή τον χωρισμό, ανάλογα με την οπτική κάθε πλευράς) Εκκλησίας – Κράτους, το οποίο αναφέρεται στο ζήτημα της μισθοδοσίας, θα προχωρήσουμε στο σχεδιάσμα δύο προτάσεων –με την πρώτη να συνεπάγεται την (επιτέλους «νοικοκυρεμένη») μισθοδοσία του κλήρου από το Κράτος με οικονομική συμμετοχή της Εκκλησίας, και την δεύτερη να αίρει πλήρως την μισθοδοσία των κληρικών από το Κράτος, με παράλληλο Κονκορδάτο¹¹⁵ (συμφωνία αφηρημένης αποζημίωσης) σχετικά με την ήδη απαλλοτριωθείσα περιουσία.

Είναι προφανές ότι αυτές οι προτάσεις δεν θα μπορούσαν να ληφθούν υπό τη μορφή του ...salad bar, δηλαδή επιλέγοντας μόνον όσα κομμάτια τους αφαιρούν από την Εκκλησία και αγνοώντας τα κομμάτια που αποτελούν αντιστάθμισμα των αφαιρουμένων ή τούμπάλιν· νοούνται μόνον στην ολοκληρία τους.

Πρώτη πρόταση (συγκεκριμένη αποζημίωση – συμμετοχή της Εκκλησίας)

Η πρώτη πρόταση περιλαμβάνει τον νομικό, οικονομικό, αλλά και πρακτικό εξορθολογισμό του ζητήματος της μισθοδοσίας του κλήρου. Στόχος είναι:

(α) η νομοθετική δέσμευση του Δημοσίου για μισθοδοσία 10.500 οργανικών θέσεων κληρικών για την Εκκλησία της Ελλάδος, της Κρήτης και της Μητροπόλεως της Δωδεκανήσου, με τους πλέον του αριθμού αυτού κληρικούς να μισθοδοτούνται από την οικεία Ιερά Μητρόπολη, στην οποία ανήκουν ή/και από την Εκκλησία της Ελλάδος ή της Κρήτης ή το Οικ. Πατριαρχείο (για τη Δωδεκάνησο).

(β) η συμμετοχή της Εκκλησίας στη δαπάνη της μισθοδοσίας μέσα από ένα χρονοδιάγραμμα απόδοσης, αξιοποίησης της εκκλησιαστικής περιουσίας και επίτευξης συγκεκριμένων οικονομικών στόχων.

Ως προς το (α):

Ούτως ή άλλως, αυτήν την περίοδο της δημοσιονομικής εποπτείας ο νόμος 3833/2010 έχει θεσπίσει αναλογία 1 προς 5 αποχωρήσεις/διορισμοί με έσοδα του Κράτους. Στην πράξη έχουν περιορισθεί οι χειροτονίες κληρικών, λόγω του παραπάνω περιορισμού της ανάληψης της μισθοδοσίας από το Κράτος. Επιπλέον, όσοι νέοι κληρικοί χειροτονούνται, παραμένουν χωρίς μισθό από το Δημόσιο και, εάν έχουν, εξακολουθούν το επάγγελμα, που είχαν πριν την χειροτονία τους για να ζήσουν είτε λαμβάνουν κάποιο συμβολικό επίδομα από

111. «...η Ε.Τ. [Εθνική Τράπεζα] ... ήρξατο από του 1931 του έργου της απογραφής και αποτιμώσεως της μοναστηριακής περιουσίας, χωρίς όμως να προβή εις την καταμέτρησην και σχεδιαγράφησην των κτημάτων, καίτοι εισέπραττε το ποσοστόν 4% επί πάσης πράξεως του Ο.Δ.Ε.Π.» (Ιερώνυμος (Κοτσώνης), Αρχιεπίσκοπος πρ. Αθηνών & πάσης Ελλάδος, *Περί του οικονομικού προβλήματος της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1975).

112. Βλ. Ιερωνύμου (Κοτσώνη), όπ.π., σελ. 9-15, 25-27.

113. Στην περιοχή δικαιοδοσίας της Εκκλησίας της Κρήτης λειτουργούν ακόμα οι 4 «Οργανισμοί Διαχείρισης Μοναστηριακής Περιουσίας» (Ο.Δ.Μ.Π.) των νομών Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και Λασιθίου.

114. Ενδεικτικά αναφέρουμε ξανά ότι το 2015 τα έσοδα του φορέα «Εκκλησία της Ελλάδος» (κεντρικός φορέας, που έχει και τα μεγαλύτερα έσοδα σε σχέση με τις 82 Μητροπόλεις της εν ευρεία εννοία Εκκλησίας της Ελλάδος) ήταν έσοδα: 8.937.238,39 €, Έξοδα: 10.468.737,54 €, έλλειμμα: - 1.531.499,15 €.

115. Ο όρος παραπέμπει στις διεθνείς θρησκευτικές συμβάσεις, που συνήπτε η Αγία Έδρα με (συνήθως καθολικούς) ηγεμόνες κρατών για την ρύθμιση των διμερών θεσμικών ή περιουσιακών σχέσεών τους, το καθεστώς των ναών, θρησκευτικών ιδρυμάτων, υπηκόων καθολικού δόγματος εντός του κράτους κ.λπ.

Πολλοί από τους νέους κληρικούς που χειροτονούνται μετά από το 2010 εξακολουθούν το επάγγελμα που είχαν πριν.

Η εγγύηση της ύπαρξης πιστώσεων για καθορισμένο αριθμό κληρικών ήταν ανέφικτη, ενόσω ισχύουν οι μνημονιακές δεσμεύσεις της χώρας για τον δραστικό περιορισμό των διορισμών.

Ταμεία Αλληλοβοηθείας κληρικών, σε όσες Μητροπόλεις έχουν συσταθεί τέτοια ταμεία (σε 3-4 από τις 82 Μητροπόλεις της Εκκλησίας της Ελλάδος).

Συνεπώς, η παραπάνω νομοθετική ρύθμιση πρέπει να έχει δύο φάσεις, παρόν στάδιο και επόμενο, καθώς έχει νόημα και εφαρμογή μόνο μετά την λήξη του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής και της άρσης του μνημονιακού περιορισμού διορισμών.

A. Επαναλαμβάνουμε το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο

Μέχρι σήμερα ο νόμος 536/1945 : 1) έκανε λόγο για ενίσχυση από το Κράτος της μισθοδοσίας του κλήρου από ειδικό λογαριασμό, 2) θέσπισε 6.000 οργανικές θέσεις κληρικών για όλη την Ελλάδα (αν και το 1945 υπηρετούσαν 7.151 κληρικοί), 3) προέβλεπε ότι η Εκκλησία συμβάλλει στην μισθοδοσία του κλήρου με «εισφορά» ποσοστού 25% και (από το 1968) ποσοστού 35% από τα έσοδα των Ναών και οι ορθόδοξες οικογένειες συμβάλλουν με ετήσια «ενοριακή εισφορά» στα δημόσια ταμεία (καταργήθηκε το 1962).

Η «εισφορά» των Ναών ίσχυσε από την 1/10/1945 μέχρι την 28/1/2004. Η Κυβέρνηση Σημίτη κατήργησε την «εισφορά» (νόμος 3220/2004). Συνεπώς, η μισθοδοσία του κλήρου άρχισε να επιβαρύνει αποκλειστικά το Κράτος (χωρίς συνεισφορά της Εκκλησίας) μετά την 28.1.2004.

Ο νόμος 4111/2013 (επί υπουργίας Διαμαντοπούλου), χωρίς να λύσει το θέμα της διαφοράς μεταξύ των οργανικών θέσεων και των πράγματι υπηρετούντων και μισθοδοτούμενων από το Δημόσιο κληρικών όρισε ότι όσοι κληρικοί πληρώνονταν μέχρι τότε εξακολουθούν να αμείβονται, όχι από «ειδικό λογαριασμό» εκτός προϋπολογισμού, αλλά από τον τακτικό προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας. Είναι μια καθαρά δημοσιονομική ρύθμιση για την ορθή απεικόνιση των κρατικών λογαριασμών. Παρέλειψε συνειδητά να λύσει το θέμα σχετικά με τον αριθμό κληρικών, που δεσμεύεται να μισθοδοτεί και ασφαλίζει το Δημόσιο. Εξάλλου η εγγύηση της ύπαρξης πιστώσεων για καθορισμένο αριθμό κληρικών ήταν ανέφικτη, ενόσω ισχύουν οι

μνημονιακές δεσμεύσεις της χώρας για τον δραστικό περιορισμό των διορισμών (άρθρα 10-11 νόμου 3833/2010).

B. Περιεχόμενο πρότασης

1. Να τεθούν βασικές αρχές: α) το πόσες οργανικές θέσεις κληρικών επιθυμεί να έχει η Εκκλησία της Ελλάδος είναι εσωτερικό της ζήτημα, απόκειται στην θρησκευτική της ελευθερία και αυτονομία κατά τα άρθρα 13 του Συντάγματος, 9 και 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Επομένως ο ορισμός 6.000 οργανικών θέσεων με κρατικό νόμο (αναγκαστικό νόμο 536/1945) απεικονίζει ένα ξεπερασμένο πολιτειακό πλαίσιο σχέσεων Κράτους και ορθόδοξης Εκκλησίας. Είναι δικαίωμα της Εκκλησίας να προσδιορίσει τις ανάγκες της σε οργανικές θέσεις κληρικών.

2. Το Δημόσιο όμως δεν δεσμεύεται ότι θα πληρώνει όσους κληρικούς χειροτονεί η Εκκλησία και θα τους τοποθετεί στις οργανικές θέσεις, που η ίδια συστήνει. Το πόσες από τις οργανικές θέσεις της Εκκλησίας θα μισθοδοτεί το Δημόσιο συναρτάται : i) με το μέγεθος της εκκλησιαστικής περιουσίας, που έλαβε το Δημόσιο λόγω δωρεάς/ή με απαλλοτριώσεις χωρίς αποζημίωση ή με αναγκαστικές εξαγορές (με μειωμένες αξίες) από την Εκκλησία (1833-1834, 1909, 1922, 1930, 1952 –προϋποτίθεται καταγραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας, η οποία είναι αναγκαία και μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει, βλ. κατωτέρω) και ii) τις δημοσιονομικές δυνατότητες του Κράτους. Κατά συνέπεια η κρατική μισθοδοσία συναρτάται με την εκκλησιαστική περιουσία, που κατέχει το Δημόσιο¹¹⁶, και δεν επικαθορίζεται, ως συνέπεια, της συνταγματικής περιγραφής του Κράτους ως «θρησκευόμενου» ή ουδετερόθρησκου (κοσμικού ή λαϊκού).

Ως προς το (β)

Πώς θα συνεισφέρει η Εκκλησία:

1. Η Εκκλησία της Ελλάδος θα μπορούσε να κληθεί να δεχθεί επαναφορά της ειδικής «εισφοράς» του 35% από τα έσοδα των Ναών (που ίσχυσε από 1945 μέχρι 2004). ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο συζήτησης.

116. Στο αυθόρμητο ερώτημα «και η Εκκλησία που βρήκε αυτήν την περιουσία;» απαντά ο Ν. Παπακρήστου (17/4/2015): «Η “ηθική νομιμοποίηση” της περιουσίας της Εκκλησίας» (βλ. <http://www.amen.gr/article/i-ithiki-nomimopoisi-tis-periousias-tis-ekklisias>). Διεξοδικότερα βλ. Ηλ. Κολοβό (επιμ.), *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, Παν. Εκδόσεις Κρήτης (Ηράκλειο) 2012, passim.

Απαιτείται η καταγραφή της περιελθούσας στο Κράτος και της παραμένουσας στην Εκκλησία περιουσίας και η εκκαθάριση περιουσιακών εκκρεμοτήτων μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας.

2. Μπορεί να ορισθεί ότι ο φόρος εισοδήματος (για τους φορείς της Εκκλησίας της Ελλάδος θεσπίσθηκε με τον νόμο 3842/2010) ή ο ΕΝΦΙΑ (όπως είπαμε, μόνο οι φορείς της Εκκλησίας της Ελλάδος, χωρίς την Κρήτη – Δωδεκάνησο, πληρώνουν συνολικά περίπου 10.000.000 ευρώ) θα διατίθενται για την κάλυψη της μισθοδοσίας.

3. Με την καταγραφή και εκκαθάριση εκκρεμοτήτων (Α), προστασία (Β) και αξιοποίηση – αύξηση αποδοτικότητας εκκλησιαστικής περιουσίας (Γ):

Α. Καταγραφή περιουσίας

Απαιτείται η καταγραφή της περιελθούσας στο Κράτος και της παραμένουσας στην Εκκλησία περιουσίας¹¹⁷ και η εκκαθάριση περιουσιακών εκκρεμοτήτων μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας, που αποτελεί προϋπόθεση για την αξιοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας και ενδεχομένως την ανάληψη της μισθοδοσίας μέρους ή όλων των κληρικών σε μελλοντικό χρονικό σημείο από την Εκκλησία.

Επομένως, μια συμφωνία Εκκλησίας και Πολιτείας μπορεί να έχει επιφύλαξη/όρο αναθεώρησής της, όταν προκύψει ένα συμφωνημένο σύνολο πορισμάτων για την καταγραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας, που δόθηκε στο Κράτος και της εναπομένουσας περιουσίας της Εκκλησίας, καθώς και των εκκρεμοτήτων, που αφορούν την εκκαθάριση των μέχρι σήμερα συμβάσεων Εκκλησίας και Πολιτείας ή δημεύσεων ή απαλλοτριώσεων εκκλησιαστικής περιουσίας.

Πρόκειται για έργο σύνθετο, πλην όμως εφικτό, αν και ενίοτε όχι με απόλυτη ακρίβεια σε τοπογραφικό επίπεδο, λόγω των εκτεταμένων καταπατήσεων της εκκλησιαστικής περιουσίας, όπως και της δημόσιας περιουσίας, καθώς προϋποθέτει τόσο την συγκέντρωση της νομικής πληροφορίας (εξακρίβωση τίτλων και συμβάσεων μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας), όσο και την κτηματογράφηση των ακινήτων (τοπογράφηση).

Στο πλαίσιο της καταγραφής οφείλει να εκδοθεί

1) Ένα πόρισμα: ποια και πόσα είναι τα ακίνητα των εκατοντάδων Μονών, που διέλυσε το Κράτος (1833-1834) και δήμεισε τις περιουσίες τους και μια συμφωνία για την αποτίμηση της αξίας τους, εφόσον τα παρακρατεί το Δημόσιο. Ο νόμος 4301/2014 όρισε ότι οι περιουσίες αυτών των διαλελυμένων Μονών ανήκουν πλέον στις Ιερές Μη-

τροπόλεις. Αυτό βεβαίως είναι μια εντελώς θεωρητική πρόβλεψη. Στην πράξη δεν υπάρχει καταγραφή και τοπογράφηση αυτών των ακινήτων. Επίσης, στις συντριπτικά περισσότερες περιπτώσεις, δεν υπάρχει καν δυνατότητα πραγματικής ανάκτησής τους –π.χ. το μείζον μέρος της πόλης του Πειραιά, που καταλαμβάνει την πειραιϊκή χερσόνησο, είναι κτισμένο πάνω σε μετόχι (μοναστηριακό ακίνητο) της διαλελυμένης Μονής Αγίου Σπυριδώνος, το μισό Κολωνάκι μέχρι τον Λυκαβηττό είναι κτισμένο πάνω σε μετόχι της Μονής Ασωμάτων Πετράκη, όλη η περιοχή από το Νοσοκομείο ΝΙΜΤΣ και κατά μήκος των οδών Βασιλίσσης Σοφίας, Μεσογείων έως και το Νοσοκομείο «Γεννηματάς» είναι μετόχι της Μονής Ασωμάτων Πετράκη, σημαντικό τμήμα του Υμηττού ανήκε σε τρία μετόχια, της Μονής Αγίου Ιωάννη Κυνηγού, Μονής Καισαριανής και της Μονής Αστερίου κ.λπ.). Σε όλα από τα ακίνητα αυτά έχουν δημιουργηθεί τετελεσμένες καταστάσεις, που αποκλείουν την ανάκτησή τους, να καθορισθεί η αξία τους και να συμφωνηθεί ότι παραμένουν ως «τράπεζα γης» στο Δημόσιο, για την αξία της οποίας και τα διαφυγόντα (για την Εκκλησία) έσοδα εκ της οποίας υποχρεούται στην κάλυψη της μισθοδοσίας του Κλήρου.

2) ένα πόρισμα: i) ποια είναι τα συγκεκριμένα εκκλησιαστικά κτήματα που απαλλοτριώθηκαν μετά το 1909 χωρίς καταβολή αποζημίωσης¹¹⁸ είτε για λόγους αγροτικής αποκατάστασης ακτημόνων ή μικρών καλλιεργητών¹¹⁹ είτε μετά το 1922 για λόγους αποκατάστασης των προσφύγων¹²⁰ (πρόκειται μάλλον για εκατοντάδες χιλιάδες ή και άνω του εκατομμυρίου στρέμματα)¹²¹ ή εκμισθώνονταν αναγκαστικά με ελάχιστο μίσθωμα από το Κράτος χωρίς την συμφωνία των Μονών¹²² και ii) πόσα κτήματα, αν και δημεύθηκαν, δεν διατέθηκαν στους ακτήμονες και πρόσφυγες, iii) όσα δεν διατέθηκαν για τον σκοπό, που τα παραχώρησε η Εκκλησία, μπορεί να συμφωνηθεί να επιστραφούν στην Εκκλησία, εφόσον είναι ώριμα προς αξιοποίηση ή αλλιώς εάν δεν είναι ώριμα προς αξιοποίηση (εάν π.χ. έχουν μεσολαβήσει δεσμεύσεις τους λόγω ρυμοτομίας ή προστατευόμενες περιοχές NATURA) να καθορισθεί η αξία τους και να συμφωνηθεί ότι παραμένουν ως «τράπεζα γης» στο Δημόσιο, για την αξία της οποίας και τα διαφυγόντα (για την Εκκλησία) έσοδα εκ της οποίας υποχρεούται στην κάλυψη της μισθοδοσίας του Κλήρου.

3) ένα πόρισμα:

i) πόσα από τα 770.000 στρέμματα αγροτολιβαδικής γης των Μο-

117. Γίνεται συχνά επίκληση της μελέτης της Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος (Θαν.Τσούμα – Δημ. Τασιούλα), *Ιδιοκτησιακό καθεστώς και αξιοποίηση της αγροτικής γης στην Ελλάδα*, Αθήνα 1986 (π.χ. ο Πίνακας V-8 (στοιχεία έρευνας ΑΤΕ 1983) σελ. 96, αναφέρει 1.292.000 στρέμματα απομένουσας εκκλησιαστικής γης: 367 χιλ. στρεμμ. δάση, 735,3 χιλ. στρεμμ. βοσκότοποι και 189,9 χιλ. στρεμμ. γεωργική γη), ωστόσο η μελέτη προέκυψε από Γεωτεχνικές Επιθεωρήσεις της ΑΤΕ και όχι από στοιχεία νομικά έγκυρης κτηματογράφησης.

118. Νόμος 1072/1917 (ΦΕΚ Α' 305/1917). Σε συνταγματικά ανώμαλες περιόδους, ειδικοί νόμοι, που εξέδιδαν οι επαναστατικές και δικτατορικές κυβερνήσεις, επέτρεπαν στο Δημόσιο την κατάληψη του απαλλοτριούμενου κτήματος, πριν ακόμα αποζημιωθεί ο ιδιοκτήτης του (που συνήθως δεν αποζημιωνόταν) κατά παράβαση του Συντάγματος (1911, 1927), βλ. Απόφαση Επαναστάσεως υπ' αριθμ. 3473/14.2.1923 : «επιτρέπεται η κατάληψη των ακινήτων τούτων και προ της καταβολής αποζημιώσεως» (ΦΕΚ Α' 57/1923). Η αφαίρεση πριν (και τελικά χωρίς) την καταβολή αποζημιώσεως αποτελούσε συνήθη κρατική μεθόδευση κατά την απαλλοτρίωση τσιφλικιών και μοναστηριακών κτημάτων την περίοδο 1920-1930.

119. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μητροπολίτης Λαρίσης Δωρόθεος (όπ.π., σελ. 42): «Ωνομάσθη ζήτημα αποκαταστάσεως ακτημόνων, και πάντες, ακτήμονες και μη, επεστράτευσαν εαυτούς ... Και ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος και ημείς ως Οικονομικός Επίτροπος ... ελαμβάνομεν επιστολάς από όλα τα μέρη της Ελλάδος από αγνώστους εις ημάς ζητούντας να περιληφθώσι και αυτοί εις τους ακτήμονες και λάβωσι μερίδιον εκ της αδεσπότου αυτής περιουσίας της Εκκλησίας, ήτις ως επληροφορούντο διαμεροειράζετο !».

120. Νομοθετικό Διάταγμα της 15/2/1923 (ΦΕΚ Α' 57/1923) : «1.Υπόκεινται εις ολοκληρωτικήν απαλλοτρίωσιν: α') Αι εις ... τας Μονάς, τα πάσης κατηγορίας θρησκευτικά ιδρύματα και πάντα έν γένει τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ανήκουσαι εκτάσεις μετά των επ' αυτών κειμένων και την γεωργικήν αποκατάστασιν εξυμνητούντων κτιρίων».

121. Βλ. ενδεικτικό πίνακα 231 μεγάλων κτημάτων Μονών (απαλλοτριωμένων χωρίς αποζημίωση) σε : Ιερωνύμου (Λιάπη), Αρχιεπισκόπου Αθηνών & πάσης Ελλάδος, *Εκκλησιαστική περιουσία και μισθοδοσία του κλήρου*, Αθήνα 2012, σελ. 85-92 και του ίδιου: *Η μισθοδοσία του εφημεριακού κλήρου στην Ελλάδα*, Αθήνα 2015, σελ. 39-47.

122. «Γαίαι ... ανήκουσαι εις ... τας Μονάς, τον ΟΔΕΠ ... εκμισθούνται αναγκαστικώς προς ακτήμονες γεωργούς ή κτηνοτρόφους» (άρθρο 1 Ν/Δ/τος 327/1947, ΦΕΚ Α' 84/1947).

ών, που παραχωρήθηκαν από την Εκκλησία στο Κράτος (Σύμβαση 18/9/1952, ΦΕΚ Α΄ 289/1952) με υποχρεωτικά μειωμένη αποζημίωση στο 1/3 της αξίας τους (πράγμα, που επέβαλε το τότε Σύνταγμα του 1952) προς τον σκοπό αποκατάστασης ακτημόνων γεωργοκτηνοτρόφων μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο, δόθηκαν τελικά στους ακτήμονες και πόσα και ποια απέμειναν στο Κράτος. Εάν πρόκειται για ακίνητα, που δεν δόθηκαν από το Κράτος για τον σκοπό που αφαιρέθηκαν, αλλά παρακρατήθηκαν, τότε να αποδοθούν στην Εκκλησία, στο πλαίσιο απόδοσης περιουσιακών στοιχείων, προς τον σκοπό συμβολής της στην μισθοδοσία του Κλήρου.

ii) πόσα από τα δημόσια αστικά ακίνητα, που η Σύμβαση της 18/9/1952 ανέφερε ότι παραδίδει το Κράτος στην Εκκλησία προς αποζημίωσή της, τελικά ήταν όντως δημόσια ακίνητα και αξιοποιήσιμα (προέκυψε εκ των υστέρων ότι η Σύμβαση προέβλεπε παράδοση δημοσίων ακινήτων, που τελικά δεν ανήκαν στο Κράτος ή δεν ήταν αστικά και αξιοποιήσιμα, λόγω δασικών χαρακτηρισμών ή ρυμοτομικών δεσμεύσεων). Εάν το Κράτος δεν επιθυμεί την επιστροφή των αδιάθετων εκκλησιαστικών ακινήτων στην Εκκλησία, καθώς και για όσα συμβατικά παραχωρηθέντα ακινήτα του αποδείχθηκε ότι δεν ήταν δικά του ή αξιοποιήσιμα, να καθορισθεί η αξία τους και να συμφωνηθεί ότι παραμένουν ως «τράπεζα γης» στο Δημόσιο, για την αξία της οποίας και τα διαφυγόντα (για την Εκκλησία) έσοδα εκ της οποίας υποχρεούται στην κάλυψη της μισθοδοσίας του Κλήρου.

4) ένα πόρισμα για την Σύμβαση Εκκλησίας - Πολιτείας της 11/5/1988 (κυρώθηκε με τον νόμο 1811/1988, ΦΕΚ Α΄ 231/1988): ως προς ποια ακίνητα μπορεί να εφαρμοσθεί πλέον αυτή η Σύμβαση. Η Σύμβαση προέβλεπε εν ολίγοις ότι για, όσα ακίνητα, νέμονται οι Μονές, και εφ' όσον ελλείπουν τίτλοι ιδιοκτησίας τους επ' ονόματι των Ιερών Μονών (τα λεγόμενα «διακατεχόμενα ακίνητα»), συμφωνείται ότι παραχωρούνται στο Κράτος και το Κράτος θα καταβάλλει για την ενίσχυση των Μονών ποσοστό 1% επί του συνολικού κονδυλίου του τακτικού προϋπολογισμού, το οποίο διατίθεται, διά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, προς κάλυψη δαπανών για την Εκκλησία (μισθοδοσία αρχιερέων, ιεροκρηύκων, ιερέων, υπαλλήλων Μητροπόλεων, εκκλησιαστική εκπαίδευση κ.λπ.), δηλαδή ποσοστό 1% επιπλέον του εν λόγω κονδυλίου¹²³. Προβλέπεται ότι το ως άνω ποσό θα κατανέμεται, με αποφάσεις της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, στις Μονές.

Η Σύμβαση αυτή δεν έχει εκτελεσθεί μέχρι στιγμής. Πρόσφατα ο νομοθέτης (Ν. 4301/2014), αποδεχόμενος την νομολογία του Αρείου Πάγου, όρισε ότι τα προεδρικά διατάγματα της δεκαετίας του 1930, που αναγνώρισαν και διαίρεσαν την μοναστηριακή περιουσία «σε διατηρούμενη» και «ρευστοποιητέα», αποτελούν «τίτλους ιδιοκτησίας» των μοναστηριακών κτημάτων. Επομένως, η Σύμβαση μπορεί πλέον να εφαρμοσθεί μόνο για τα υπόλοιπα ακίνητα, τα οποία είναι εκτός πινάκων στα οικεία διατάγματα (οπότε κατέχονται από τις Μονές χωρίς «τίτλο ιδιοκτησίας»)¹²⁴. Πρέπει:

α) να προσδιορισθούν τα (υπό παραχώρηση στο Κράτος) διακατεχόμενα ακίνητα (τοπογράφηση, εκτίμηση αξίας),

β) να αποφασισθεί –με νεώτερη συμφωνία– ή η τροποποίηση (συμπλήρωση) της Σύμβασης με συγκεκριμένους πίνακες ακινήτων και η αναθέωση των δεσμεύσεων του Κράτους με βάση νέα αποτίμηση της αξίας των διακατεχόμενων ακινήτων ή η (συμφωνημένη) καταγγελία της Σύμβασης.

Β. Προστασία εκκλησιαστικής περιουσίας

Νομοθέτηση αυξημένων και δραστικών μέσων προστασίας της εκκλησιαστικής περιουσίας, όμοιων με αυτά που έχει, ως νομικές δυνατότητες, το ελληνικό δημόσιο (πρωτόκολλα διοικητικής αποβολής καταπατητών, δυνατότητα καταγραφής των εκκλησιαστικών ακινήτων σε δημόσια βιβλία των Μητροπόλεων, Μονών κ.λπ.).

Γ. Χρονοδιάγραμμα αξιοποίησης της εκκλησιαστικής περιουσίας.

Πρόβλεψη συγκεκριμένων βημάτων με χρονικά καθορισμένους οικονομικούς στόχους για την αξιοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας και ειδικότερη συμφωνία για την σταδιακή αύξηση της συμμετοχής της Εκκλησίας στην μισθοδοσία του Κλήρου ανάλογα με την επίτευξη των παραπάνω στόχων.

Φυσικά εδώ ανακύπτει ένα μείζον νομικό πρόβλημα, που προσπερνάει μέχρι σήμερα ο νομοθέτης: όταν μιλούμε για επιστροφή ή αξιοποίηση εκκλησιαστικής περιουσίας, μιλούμε για την περιουσία των Ιερών Μονών, αυτή είναι η «ακίνητη περιουσία της Εκκλησίας». Οι Μονές όμως είναι αυτοδιοίκητα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (8 από αυτές προσέφυγαν άλλωστε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ασχέτως εάν η Ιερά Σύνοδος κάλεσε τις Μονές να υπογράψουν την Σύμβαση του 1988 –κάποιες δεν το έκαναν, αφού είναι αυτοδιοικήτες). Θα δεχθούν οι ιδιοκτήτριες Μονές τα ακίνητά τους να αποτιμηθούν και να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο μίας συμφωνίας Κράτους και «Εκκλησίας» ως οικονομικό αντάλλαγμα για την μισθοδοσία του Κλήρου; Εδώ προκύπτει ένα εσωτερικό ζήτημα συνεννόησης των φορέων της Εκκλησίας (συμφωνίας Μονών με την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος ή της Κρήτης), το αποτέλεσμα της οποίας δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένο, καθώς οι Μονές επί διακόσια χρόνια έχουν γίνει αντικείμενα δημεύσεων και γενικότερων αδικιών σε βάρος των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων τους, πολλές φορές δεχόμενες να θέσουν την υπογραφή τους με την υπόδειξη της Ιεράς Συνόδου σε συμφωνίες με το Κράτος, που εν τέλει και δεν εφαρμόστηκαν και δεν απέδωσαν τίποτα στις Μονές, πολλές από τις οποίες δεν έχουν σήμερα στοιχειώδη μέσα επιβίωσης παρά την απόδοση σημαντικής ακίνητης ιδιοκτησίας τους στο Δημόσιο.

Σύμφωνα με την πρώτη πρότασή μας λοιπόν, το Δημόσιο θα μπορούσε να δεσμευθεί νομοθετικά για την μισθοδοσία που αναφέραμε, με την οικονομική συνδρομή της Εκκλησίας δια των τρόπων που αναφέραμε. Και, μόνον αφ' ης στιγμής λάβει χώρα ο εξορθολογισμός σχετικά με την κατάσταση της εκκλησιαστικής περιουσίας και η επιστροφή όσων πρέπει να επιστραφούν, καθώς και η απελευθέρωση προς εκμετάλλευση όσων πρέπει να απελευθερωθούν, θα μπορούσε να ανοίξει μια συζήτηση για την συμμετοχή, αν όχι και πλήρη ανάληψη της μισθοδοσίας από μίαν Εκκλησία, που θα έχει πλέον την δυνατότητα να το πράξει –δυνατότητα την οποία σήμερα ουδόλως έχει. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να συνεκτιμηθεί ότι το συντριπτικό μέρος της αστικής ακίνητης περιουσίας, που διοικεί σήμερα η Εκκλησία της Ελλάδος και θα μπορούσε θεωρητικά να αξιοποιηθεί, είναι δεσμευμένο με πλειάδα ρυμοτομικών απαλλοτριώσεων και βαρών από τους Ο.Τ.Α., που ούτε έχουν χρήματα για να ολοκληρώσουν τις απαλλοτριώσεις, ενώ το Κράτος είτε δεν τις αίρει (συχνά παρά την ύπαρξη αμετάκλητων δικαστικών αποφάσεων) είτε τις επανεπιβάλλει, κατά την συνήθη διοικητική πρακτική, με αποτέλεσμα τα ακίνητα να μην αξιοποιούνται.

Θα δεχθούν οι ιδιοκτήτριες Μονές τα ακίνητά τους να αποτιμηθούν και να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο μιας συμφωνίας Κράτους και «Εκκλησίας» ως οικονομικό αντάλλαγμα για την μισθοδοσία του Κλήρου;

123. Ενδεικτικά για τα έτη 1989 - 2007, το ποσό αυτό (που δεν έχει καταβληθεί) ανέρχεται σε 23.447.157,30 ευρώ (σύνολο κονδυλίων για Εκκλησία (Κ.Α.Ε. προϋπολογισμών 1989-2007) 2.344.715.729,61 ευρώ X 1%)

124. Με την Σύμβαση της 11/5/1988 οι συμβαλλόμενες Μονές συναίνεσαν να παραχωρήσουν στο Δημόσιο μόνον όσα ακίνητα κατέχουν χωρίς τίτλο ιδιοκτησίας (βλ. άρθρο 2 περ. στ' της Σύμβασης «Παραμένουν στην ιδιοκτησία των Ιερών Μονών, ... όσες κατέχουν και νέμονται με νόμιμους τίτλους», άρθρο πρώτο Ν. 1811/1988, ΦΕΚ Α΄ 231/1988, βλ. Εγκύκλιο Ι.Σ. αρ. πρωτ. 5647/2613/11.11.2014 <http://efimeriosgr.blogspot.gr/2014/11/961.html>).

Η Γερμανία δεν μισθοδοτεί απ' ευθείας τους κληρικούς της, αλλά επιχορηγεί την ευαγγελική και ρωμαιοκαθολική εκκλησία με εκατοντάδες εκατομμυρίων ευρώ εν είδει αποζημίωσης για απαλλοτριώσεις περιουσιών.

Δεύτερη πρόταση (αφηρημένη αποζημίωση με μορφή επιχορήγησης)

Η προηγούμενή μας πρόταση προσκρούει σε δύο ενδεχόμενα, στα οποία δεν θα ήταν επίκαιρη ή εφαρμόσιμη.

Το πρώτο θα ήταν η ανάληψη νομοθετικών και μεταρρυθμιστικών πρωτοβουλιών σχετικά με τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους από μια κυβέρνηση, η οποία θα στόχευε σε έναν πλήρη χωρισμό, με απόλυτη στεγανοποίηση των σχέσεων Εκκλησίας και Κράτος. Σε αυτό το ενδεχόμενο η προηγούμενη πρότασή μας, η οποία καταφανώς περιλαμβάνει συνεργασία του Κράτους με την Εκκλησία και μερική μισθοδοσία του κλήρου, θα ήταν εκτός θέματος—πόσω δε μάλλον αφού το ζήτημα της μισθοδοσίας αναφέρεται συχνότατα ως πρώτο στις συζητήσεις σχετικά με τον ενδεχόμενο χωρισμό. Μια τέτοια κυβέρνηση θα επιθυμούσε πλήρη απαγκίστρωση από την μισθοδοσία του κλήρου, ενδεχομένως μετατροπή των εκκλησιαστικών Ν.Π.Δ.Δ. σε Ν.Π.Ι.Δ.¹²⁵ κ.λπ.

Το δεύτερο αφορά την ικανότητα του ελληνικού κράτους να διοικήσει τα του οίκου του. Η προηγούμενη πρόταση όμως προϋποθέτει την πλήρη καταμέτρηση, καταγραφή, επανεξέταση, εξορθολογισμό και απελευθέρωση από γραφειοκρατικά κωλύματα μιας εκπληκτικά δυσήνιας περιουσίας, απαλλοτριωθείσης και μη. Η εκπληκτική αδυναμία του ελληνικού κράτους, κυρίως υπό τις τελευταίες κυβερνήσεις, να χωρίσει δυο γαϊδουριών άχυρα σε απολύτως πρακτικά ζητήματα αποτελεί μια αρνητική ρήτρα εφαρμοσιμότητας της πρότασής μας.

Οπότε θα είχαμε απ' ενός την απροθυμία του Κράτους για συνεργασία στο ζήτημα της μισθοδοσίας και απ' ετέρου την ανικανότητά του να εξετάσει και να χειριστεί το ζήτημα της εκκλησιαστικής περιουσίας, απαλλοτριωθείσης ή μη, με τον δέοντα τρόπο.

Μπορούμε όμως να προχωρήσουμε σε μια πρόταση και γι' αυτά τα ενδεχόμενα, λαμβάνοντας υπ' όψιν όλα τα στοιχεία που αναφέραμε προηγούμενως σχετικά με τη σημερινή κατάσταση της μισθοδοσίας του κλήρου, αλλά και την πολυπλοκότητα των εκκρεμοτήτων στο ζήτημα της εκκλησιαστικής περιουσίας.

Σύμφωνα με αυτήν τη δεύτερη πρόταση

α) Το Κράτος θα μπορούσε να παύσει κάθε μισθοδοσία του κλήρου. Τον κλήρο θα μισθοδοτούσε η Εκκλησία, περίπου με τον τρόπο και τις μεθόδους που ένας ιδιώτης εργοδότης αναλαμβάνει τη μισθοδοσία των εργαζομένων του (θα μπορούσε εδώ να διατυπωθεί και μια πρόβλεψη για δημόσια ιατρική ασφάλιση άνευ ανταλλαγμάτων).

β) Το Κράτος, αφού δεν μπορεί να αποδώσει δικαιοσύνη όσον αφορά στην εκκλησιαστική περιουσία και τις συνεχείς απαλλοτριώσεις ή de facto αδρανοποιήσεις αυτής, θα καταβάλλει κατ' έτος στην Εκκλησία π.χ. ποσό των 200.000.000 ευρώ ως αφηρημένης καθορισμένης αποζημίωσης, συναρτώμενη με τον κατ' έτος πληθωρισμό και τις αυξομειώσεις του ΑΕΠ. Σημειωτέον ότι ένα τέτοιο ποσό σήμερα αποτελεί περίπου το 0,1% του ΑΕΠ. Το αν η Εκκλησία θα αξιοποιούσε αυτούς τους κατ' έτος πόρους για τη μισθοδοσία του κλήρου (που σήμερα ανέρχεται περίπου στα 193.000.000 ευρώ) θα ήταν δικό της

θέμα. Συναφώς πρέπει να υπολογισθεί και ένα ποσό επιχορήγησης για την λειτουργία των δομών εκκλησιαστικής εκπαίδευσης, που θα βαρύνουν πλέον την Εκκλησία.

Κάτι τέτοιο συμβαίνει σε πολλές χώρες, όπως επί παραδειγματι στη Γερμανία, η οποία να μην μισθοδοτεί απ' ευθείας τους κληρικούς της, αλλά επιχορηγεί την ευαγγελική και ρωμαιοκαθολική εκκλησία με εκατοντάδες εκατομμυρίων ευρώ κατ' έτος εν είδει αποζημίωσης για απαλλοτριώσεις περιουσιών. Έτσι, με μια τέτοια φόρμουλα, θα μπορούσε να «καταργηθεί η μισθοδοσία του κλήρου στην Ελλάδα», όπως μονότονα αναφέρεται στις συζητήσεις για τον χωρισμό Εκκλησίας - Κράτους. Εξυπακούεται ότι μια άρση της μισθοδοσίας του κλήρου στην Ελλάδα δεν θα μπορούσε φυσικά να είναι «δωρεάν», χωρίς καμμία πρόβλεψη σχετικά, αν μη τι άλλο, με το αμαρτωλό παρελθόν της υφαρπαγής εκκλησιαστικής περιουσίας από το Κράτος, ή της έντεχνης αδρανοποίησής της. Ο αντικληρικαλιστικός λόγος που θεωρεί πως η μισθοδοσία ήταν ένα δώρο του Κράτους στην Εκκλησία, που όπως δωρεάν δόθηκε δωρεάν και θα αρθεί, πρέπει να είναι έτοιμος για πρόσκρουση με την πραγματικότητα—ή, εν τέλει, τα ελληνικά και ευρωπαϊκά δικαστήρια, τα οποία δεν αντιμετωπίζουν το δικαίωμα των νομικών προσώπων στην περιουσία τους με την ίδια ευαρμοστία. Σε κάθε περίπτωση, μια λύση όπως η προτεινόμενη θα μπορούσε να θέσει την παύση της μισθοδοσίας του κλήρου «στο τραπέζι», αν για συμβολικούς λόγους αυτό το ζήτημα έχει την βαρύτητα που της αποδίδει η αντικληρικαλιστική πλευρά, διασφαλίζοντας παράλληλα τη στοιχειώδη δικαιοσύνη στις σχέσεις Εκκλησίας - Κράτους.

Κοινή συνισταμένη και των δύο προτάσεων είναι ότι αποσυνδέουν το ζήτημα της μισθοδοσίας από την μορφή των θεσμικών σχέσεων Εκκλησίας - Κράτους και το μετατρέπουν από πρόβλημα σχέσεων θεσμών σε ζήτημα περιουσιακών σχέσεων μεταξύ δύο περιουσιών (που δωρίζει ή υφίσταται δήμευση) και λήπτη περιουσίας. Το συναρτά δηλαδή με την εξιστόρηση του προβλήματος της εκκλησιαστικής περιουσίας, που (χωρίς αποζημίωση) αφαίρεσε το Κράτος από το 1833 και εφεξής, η εκκαθάριση του οποίου, με αφηρημένο ή συγκεκριμένο τρόπο, καμία σχέση δεν μπορεί να έχει π.χ. με το εάν οι εκκλησιαστικοί φορείς θα είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ή ιδιωτικού δικαίου ή εάν θα θεσπισθεί ο πολιτικός γάμος ως μόνος έγκυρος για την Πολιτεία. Ωστόσο δεδομένης της έντασης της συζήτησης για τις σχέσεις Εκκλησίας - Κράτους και του αιτήματος του χωρισμού από μερικούς πολιτικούς χώρους, καθώς και της επίμονης συνάρτησής του με την μισθοδοσία, θα ανέμενε ενδεχομένως κανείς ότι τεκμηριωμένες προτάσεις, όπως αυτές που καταθέσαμε εδώ, όσον αφορά στη μισθοδοσία, θα γίνονταν αντικείμενο συζήτησης και μελέτης ακριβώς από τους φορείς, που ασκούν πολιτική πίεση για τον χωρισμό Εκκλησίας-Κράτους. Όμως, οι προτάσεις δεν κατατίθενται με αυτήν την αξίωση ή ελπίδα—θα ήταν αφέλεια, όπως αντιλαμβάνεται οποιοσδήποτε αξιολογεί το είδος της δημόσιας συζήτησης για τις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους, η οποία είναι πάντοτε και μόνον αρένα για πολέμους αξιών και συμβολισμών, για τις «συμβολικές μάχες» της μιας ή της άλλης παράταξης, όχι χώρος συζήτησης για το πρακτέο και το δέον γενέσθαι...

125. Κάτι το οποίο θα είχε πολύ, πολύ μικρότερο πρακτικό αντίκρισμα απ' όσο θεωρείται κάθε φορά που συζητείται... Το ζήτημα είναι καθαρά συμβολικό και ως τέτοιο αναδύεται στην επιφάνεια.

 Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ / ΚΥΡΙΑΚΗ 11 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2018